

Maciej Bartnicki

Dzieje Mińska Mazowieckiego w latach 1944 - 1948

Rocznik Mińsko-Mazowiecki 19, 30-106

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dzieje Mińska Mazowieckiego w latach 1944 – 1948

Akcja „Burza” była to operacja w której głównym celem Sił Zbrojnych w Kraju było odzyskanie przez Polskę niepodległości. Dążono do tego poprzez przygotowanie a następnie przeprowadzenie w końcowej fazie wojny powstania przeciw okupantowi niemieckiemu¹. Pracę nad planem wyzwolenia powiatu Mińskiego od okupujących teren Niemców rozpoczęto od ustalenia sił nieprzyjaciela. W następnej kolejności wyznaczono obiekty, które miały zostać opanowane przez oddziały Armii Krajowej obwodu „Jannik – Mewa – Kamień”. Podział oddziałów i broni ustalono pod kątem tych zadań. Ustalono dwa plany powstania powszechnego, gdyż sytuacja polityczno – wojskowa ciągle ulegała zmianie. Oba plany jednak sporządzono przy założeniu, że urzędy niemieckie będą funkcjonować normalnie i wszystkie oddziały wroga na terenie powiatu będą funkcjonować².

W pierwszej wersji powstania z 5 lutego 1941 roku obwód miński miał wystawić dziewięć plutonów. Planowano opanować: Mińsk, Mariankę, Janów, Olesin, Siennice, Mienie, Kołbiel, Mrozy i Oleksiankę. Z kolei w drugiej wersji powstania z 8 września 1942 roku za podstawowe zadanie uznano zdobycie miasta i niedaleko położonego lotniska w Janowie. Jednakże z powodu szybko zmieniającej się sytuacji wojennej nie zrealizowano tego planu. Komenda Główna AK zdecydowała, że oddziały AK przystąpią do walki dopiero wtedy, gdy jednostki niemieckie opuszczają będą powiat miński w skutek ofensywy Armii Czerwonej. Dlatego operacja „Burza” na terenie obwodu i w samym Mińsku Mazowieckim miała mieć inny przebieg³.

Akcja „Burza” w całym kraju odbyła się w roku 1944. Na terenie powiatu mińskiego przypadła na koniec lipca. Pod koniec tego miesiąca zmieniała się sytuacja w powiecie. Już 21 lipca 1944 roku wojska radzieckie 1 Frontu Białoruskiego przeprawiły się przez rzekę Bug, przelamując w ten sposób obronę niemiecką. W bardzo szybkim tempie Armia Czerwona zbliżała się do Wisły i stolicy, a w ten sposób i do Mińska Mazowieckiego. W kierunku miasta nacierały jednostki radzieckie 3 i 8 Korpusu Pancernego z 2 Armii Pancernej gen. Siemiona Bogdanowa. W tym samym czasie Niemcy rozpoczęli przygotowania do obrony terenów na wschód od Warszawy. Odpowiedzialna za to miała być 9 Armia gen. Nicolausa von Vormana. Większość urzędów niemieckich urzędów ewakuowano jednak już w połowie lipca.

¹ J. Orliński, *Operacja „Burza” w Obwodzie Mińskomazowieckim*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 11, Mińsk Mazowiecki 2003/2004, s. 80.

² Ibidem, s. 82.

³ S. Madrak, *Akcja „Burza” w Obwodzie „Mewa – Kamień”*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 2, Mińsk Mazowiecki 1994, s. 189.

Zamiast nich przybyły niemieckie oddziały liniowe⁴.

W okresie kiedy do Mińska Mazowieckiego zbliżały się wojska radzieckie a na terenie powiatu przebywały jeszcze znaczne ugrupowania niemieckich wojsk pancernych, oddziały Armii Krajowej rozpoczęły realizację Akcji „Burza”. Koniec lipca wydawał się terminem odpowiednim. Zaabsorbowane radziecką ofensywą wojska niemieckie nie mogły być tak silnym przeciwnikiem, jednocześnie żołnierze AK planowali wyzwolić Mińsk Mazowiecki przed wejściem żołnierzy radzieckich do miasta. Żołnierze AK byli jednak słabo uzbrojeni i nie mogli sobie pozwolić na bezpośrednie uderzenie. *Porównując stan uzbrojenia – wspomina Marian Raczyński „Radek” – do liczby żołnierzy mających brać udział w „Burzy” należy stwierdzić że broni starczyło jedynie dla 77 procent zmobilizowanych. Dopiero zdobycz wojenna wyrównała braki a nawet jak to było w Radzyminie, Siedlcach czy Mińsku Mazowieckim pozwoliła uformować nowe plutony, kompanie, czy nawet bataliony. Posiadana broń pozwalała jedynie na prowadzenie działań partyzanckich i dywersyjnych tym bardziej, że nikłe zapasy amunicji uniemożliwiły wręcz dłuższy kontakt ogniowy z wrogiem⁵. Przez całą operację dowódca obwodu mińskiego por. Ludwik Wolański „Lubicz” chcąc uniknąć masakry oddziałów pod jego dowództwem, konsekwentnie dążył do uwolnienia ich z kotła niemieckich wojsk pancernych. Jego głównym celem było zajęcie Mińska Mazowieckiego. Chciał jednak uniknąć przy tym niepotrzebnych ofiar i ewentualnego odwetu wycofujących się już wprawdzie ale nadal groźnych wojsk niemieckich⁶.*

Mińsk Mazowiecki jako miasto i gmina był ośrodkiem I w operacji „Burza”⁷. Wyzwolenie Mińska było najważniejszym punktem działań dla obwodu mińskiego Armii Krajowej⁸. O sytuacji i położeniu miasta przed rozpoczęciem akcji wspomina Eligiusz. Z. Gałęzowski: *W lipcu, po przepelnieniu oporu niemieckiego, wojska sowieckie szybko zbliżały się do Warszawy. W nocy z 22 na 23 lipca nastąpiło gwałtowne bombardowanie Mińska Mazowieckiego gdzie padli zabici i ranni a wśród nich kpr. „Sulima” - Tadeusz Jankowski z mojej drużyny. Ciężkie ranienie kolana spowodowało konieczność amputacji nogi. Tego samego dnia szef dywersji obwodu, por. „Grot” zarządził odprawę dowódców drużyn dywersyjnych i rozdzielił zadania na następną noc. Dla nas przypadło zadanie wysadzenia torów kolejowych między Mińskiem Mazowieckim a Dębem Wielkim. Inne drużyny otrzymały podobne zadania na innych liniach a także zniszczenie mostów i linii telegraficznych, aby pozbawić wojska niemieckie łączności. Po wykonaniu tych zadań zarządzono koncentrację wszystkich*

⁴ J. Orliński, *op. cit.*, s. 83.

⁵ M. Raczyński „Radek” „Burza” w Warszawskim Podokręgu Wschodnim AK „Białowieża” na przykładzie obwodu Mińsk Mazowiecki - „Mewa”, „Jamnik”, „Kamień”, „Rocznik Mińskomazowiecki” zeszyt nr 12, Mińsk Mazowiecki 2004, str. 109.

⁶ J. Orliński, *op. cit.*, s. 84.

⁷ Ośrodkiem II obwodu „Jamnik – Kamień” była Glinianka (gminy: Glinianka, Kołbiel, Siennica), Ośrodkiem nr III Latowicz (gminy: Iwowe, Jeruzal, Latowicz, Wielgolas), Ośrodkiem nr IV Mrozy (gminy: Ceglów, Chościce, Kuflew), Ośrodkiem nr V Dobre (gminy: Jakubów, Rudzienko) a Ośrodkiem nr VI Stanisławów (gminy: Dębe Wielkie i Stanisławów). J. Orliński, *op. cit.*, s. 86 - 90.

⁸ J. Orliński, *op. cit.*, s. 90.

zmobilizowanych oddziałów Obwodu w wyznaczonym miejscu na wschód od Mińska Mazowieckiego. Tam grupowała się 8 Dywizja Piechoty i Mazowiecka Brygada Kawalerii Armii Krajowej⁹. Zbliżał się moment rozpoczęcia akcji „Burza”.

W ostatnich dniach lipca, na rozkaz Komendanta Obwodu czyniono ostatnie przygotowania do rozpoczęcia akcji. Trwała ona od dnia 30 lipca 1944 r. do nocy z 6 na 7 sierpnia 1944 r.¹⁰. Do opanowania miasta wyznaczono plutony Wojskowej Służby Ochrony Powstania złożone z mieszkańców miasta i gminy. Do pomocy przydzielono dwa plutony szkieletowe szwadronu zapasowego Pułku AK „Jeleń”. Dodatkowo doszedł jeszcze pluton harcerek Bojowych Szkół który komendant Szarych Szeregów, Stanisław Pułka „Nataniel” oddał do dyspozycji komendanta obwodu „Jamnik – Kamień”, Ludwika „Lubicza” Wolańskiego. Również zgodnie z opracowanym planem do opanowania miasta włączony został III batalion 22 pułku piechoty.

29 lipca 1944 roku, czyli dzień przed rozpoczęciem akcji, dobrze uzbrojony oddział niemiecki wdarł się na teren Fabryki Mostów Kruppa (dawne mińskie zakłady „Rudzkiego”) i wysadził komin, który uszkodził kilka hal produkcyjnych. Następnego dnia Niemcy zniszczyli podkłady kolejowe na linii Warszawa – Siedlce, wysadzili dworzec kolejowy, wieżę ciśnienia oraz wiadukt kolejowy na linii Piława – Tłuszcz. Spalili stajnię w garnizonie wojskowym przy ulicy Piłsudskiego, magazyn na rogu ulicy Okrzei i Kościuszki oraz dwa domy. W dniu 30 lipca rano z koszar przy ulicy Warszawskiej wyszedł ostatni oddział niemiecki na północ w kierunku Niedziałki. Przez miasto przejechały ostatnie czołgi niemieckie. Tego samego dnia o godzinie 11 na ulicy Siennickiej w Mińsku Mazowieckim zjawił się oddział zwiadowczy Armii Krajowej. Patrol zameldował „Lubiczowi” o sytuacji panującej w mieście a następnie wycofał się z miasta na południe. Sytuacja okazała się sprzyjająca, więc Komendant Obwodu wydał rozkaz wprowadzenia jednostek III batalionu Pułku piechoty kwaterującego w Mariance i 1 szwadronu II dywizjonu Pułku „Jeleń” z Barczącej, na przedmieścia Mińska. W tym czasie zaczęli pojawiać się także nad drodze w centrum miasta pierwsi zwiadowcy wojsk sowieckich I Frontu Białoruskiego. Około godziny 13 doszło do niebezpiecznego incydentu. Grupa chłopców spaliła na rynku przed kościołem kukłę w niemieckim mundurze. Mogło to mieć tragiczne w skutkach konsekwencje gdyż niespodziewanie od strony południowej z kierunku Siennicy wjechało auto przewożące oficerów niemieckich. Żołnierze zatrzymali się przy płonącej kukle. Całe szczęście chwile wcześniej chłopcy zdążyli zbiec a oficerowie niemieccy po chwilowym postoju wsiedli do samochodu i odjechali w kierunku północno-wschodnim w stronę miejscowości Niedziałka¹¹.

Około godziny 14 Mińsk był już praktycznie wolny od obecności żołnierzy niemieckich. W tym czasie wybiegł z ulicy Kazikowskiego na ulicę Okrzei chłopiec

⁹ E. Z. Gałęzewski, *Armia Krajowa Obwodu „Mewa – Kamień” w czasie „Burzy” i po upadku Powstania Warszawskiego*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 8, Mińsk Mazowiecki 2001, s. 62 – 63.

¹⁰ S. Madrak, *op. cit.* s. 196

¹¹ J. Orliński, *op. cit.*, s. 90.

krzycząc „do Mińska weszły oddziały polskie!”¹². Nie pomylił się gdyż miasto faktycznie zgodnie z rozkazem zaczęły zajmować plutony wspomnianej już przeze mnie Wojskowej Służby Ochrony Powstania obsadzając wyznaczone wcześniej obiekty. Od strony wschodniej szosą „Warszawa – Brześć” wkroczył z kolei do miasta szwadron zapasowy Pułku „Jeleń” zajmując koszary 7 Pułku Ułanów Lubelskich. Przed budynkiem Magistratu wciągnięto polską flagę. Zaraz po niej powiewała druga na aptecę pana Gąsowskiego¹³. Wydarzenia dnia 30 lipca 1944 roku wspomina Bolesław Sadowski „Bitny” który tego akurat dnia wkroczył z oddziałem do miasta. *W niedzielę po południu, przygotowanie do odmarszu idziemy do Mińska „...” ruszyliśmy naprzód, zadowoleni że idziemy do Mińska, czuliśmy się swobodnie (...)* Po dłuższym marszu doszliśmy na przedmieście Mińska od strony wschodniej, weszliśmy na szosę Kałuszyńską i skręciliśmy w lewo, idąc na zachód do centrum miasta. Przechodzimy obok koszar 7 Pułku Ułanów Lubelskich, mijamy je z prawej strony. Łączymy się w zwartą kolumnę, marsza nam nie wychodzi, nie idziemy w nogę, nogi nam się płaczą, nie jesteśmy wyćwiczonym wojskiem (...) Ale ludzi nie widzimy. Mińsk przedstawia się jak miasto wymarłe. Ludzie albo się pochowali, albo opuścili miasto. Przed chwilą przeszedł tędy front. Gdzieś daleko za Mińskiem słychać strzały. Niemcy są za Mińskiem od północy i zachodu, gdzieś w Stojadłach. Zbliżamy się do centrum miasta, słońce chyli się ku zachodowi. Z lewej strony mamy rynek, z prawej kościół. Przed kościołem stoi por „Lubicz” oraz ksiądz i gromada ludzi (...) Ludzie stojący pod kościołem odbierają naszą defiladę, krzyczą – niech żyją! Niech żyje wojsko polskie! Młoda dziewczyna podbiega do „Kościesz” i wręcza mu bukiet kwiatów. Mijamy kościół, maszerujemy dalej, wchodzimy na mostek, mijamy rzekę, mijamy park. W tym momencie sowieccy oficerowie łazikiem zajechali nam drogę. Zatrzymujemy się, tłumem zbliżamy się do czoła, ciekawi, co oni od nas chcą. Słyszymy słowa skierowane do „Kościesz”, kto wy takoj? AK... I odjechali w kierunku Stojadł gdyż tam był front. Dalej oddział nie maszeruje, zatrzymuje się. Nasza drużyna – 19 żołnierzy – dostaje rozkaz bojowy, zając placówkę na skraju miasta od zachodu przy szosie warszawskiej i ubezpieczać Mińsk z tej strony¹⁴.

Faktycznie, około godziny 15 odkrytym samochodem wjechał do miasta „Lubicz”. Zatrzymał się pod Magistratem i ze schodów budynku pozdrowił zebranych mieszkańców którym powiedział „Dziś o godzinie 21wszej odbędzie się defilada 8-jej Dywizji Piechoty i Mazowieckiej Brygady Kawalerii. Wojsko przybędzie od strony Siennicy”¹⁵. Wielu Mińszczan zebrało się na rynku by obejrzeć defiladę, niestety, nie odbyła się ona. Mieszkańcy czekali na rynku, około 22 na niebie pojawiły się pociśki świetlne. Strzelała artyleria przeciwlotnicza, rozległ się alarm przeciwlotniczy. „Lubicz” wezwał ludność do rozejścia się, co poczyniła. Jednakże alarm okazał się

¹² F. Zwierzyński, *Wyzwolenie miasta*, MIM, nr 60, VIII 1995, s. 7.

¹³ J. Orliński, *op. cit.* s. 91.

¹⁴ B. Sadowski „Bitny” *Wspomnienia z III Ośrodka AK Obwodu „Mewa – Kamień*, Rocznik Mińskomazowiecki, zeszyt nr 4, 1997/1998, s. 95

¹⁵ F. Zwierzyński, *op. cit.* s. 7

falszywy i nalotu nie było. Tak upłynął pierwszy dzień w wyzwolonym mieście.

Zaraz po opuszczeniu miasta przez Niemców, władzę przejęła administracja polska, Z ramienia Delegatury Rządu, na czele Zarządu Miasta stanął jako burmistrz Hipolit Konopka. Zastępcą został Feliks Pokorski. Funkcje starosty powiatu z nominacji Delegatury Rządu objął Stefan Janczak. Powstała również Wojskowa Komenda Miasta z chorążym Bolesławem Madrakiem „Jaśminem” na czele.

Dzień 31 lipca to dzień wejścia do miasta 8 Korpusu Pancernego oraz 260 Dywizji Piechoty pułkownika Wasilija Bielgakowaze składu 47 Armii. Około godziny 9 rano nad miasto nadleciały samoloty radzieckie¹⁶. *Ponury i straszny w skutkach – wspomina Edmund Rajńsz – okazał się 31 lipca 1944 r. W godzinach przedpołudniowych niebo zrobiło się czarne od samolotów, które od strony północnego wschodu nadleciały nad miasto na niskim pułapie. Minęły miasto by ponownie nad niego nadlecieć. I wtedy rozegrała się tragedia. Posypały się bomby zabijając szereg osób przy ulicy Warszawskiej i na zapleczu byłego magistratu, tu gdzie znajduje się dzisiaj Straż Pożarna jak i na rynku przed kościołem oraz w parku gdzie pozabijani zostali żołnierze sowieccy. Widząc sowieci co się dzieje, wyłożyli na szosę warszawskiej olbrzymie białe i czerwone płótno oraz zaczęli strzelać raketami mówiąc że „eto oszybka” – pomyłkowy nalot. Samoloty dopiero po trzecim nawrocie poszły w górę kierując się na zachód. To był sądny dzień. Gdyby samoloty te zrzuciły cały ładunek, kamień po kamieniu by nie pozostał a było tych czterosilnikowych samolotów to co naliczyłem 64¹⁷. Nieco inną wersję podaje Bolesław Sadowski *Od południa zbliżają się czterosilnikowe samoloty - bombowce, leci ich chyba ze 12 sztuk*¹⁸.*

Jak widzimy, już 31 lipca 1944 roku do miasta wkraczają wojska sowieckie. W okolicach Mińska zwiadowcy sowieccy pojawiali się jednak znacznie wcześniej, jeszcze przed akcją „Burza”. Wspomina Albin Michalski *Pod koniec lipca dostałem rozkaz udać się z drużyną na przedmieście Mińska Mazowieckiego żeby brać udział w wyzwoleniu tego miasta. Bodajże 26 VII 1944 r. maszerowaliśmy liczbą 16 ludzi do Mińska. We wsi Arynów¹⁹ zostaliśmy zatrzymani przez patrol Armii Radzieckiej. Stanąłem przed obliczem kapitana Armii Radzieckiej który zapytał mnie dokąd idę. Odpowiedziałem że idziemy wyzwalać Mińsk Mazowiecki. Kapitan stwierdził że Mińsk oni wyzwolą sami a Akowców mają rozkasz rozbrajać. Kapitan okazał się Polakiem. Dałem mu dwie półlitrowki wódki „Perły” i jeden karabin austriacki, Wtedy nas zwolnił i nie rozbroił. Do Mińska i tak niestety nie zostaliśmy dopuszczeni²⁰.*

Tak niestety wyglądała brutalna rzeczywistość tamtych dni. 31 lipca, natychmiast po zajęciu miasta Armia Czerwona zainstalowała w domu Godlewskiego przy ulicy Warszawskiej Komendaturę Wojenna na czele z majorem Fomiczenko²¹.

¹⁶ J. Orliński, *op. cit.*, s. 91.

¹⁷ E. Rajńsz, *Wydarzenia 1939 – 1945*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 5, 1999, s. 69.

¹⁸ B. Sadowski „Bitny”, *op. cit.* s. 95

¹⁹ Na północ od Mińska Mazowieckiego

²⁰ A. Michalski, *Wspomnienia*, Miłosna 1999, s. 10 – 11.

²¹ S. Madrak, *op. cit.* s. 197

Niepodległa władza w mieście trwała tylko kilka dni. W nocy z 6 na 7 sierpnia oddziały NKWD otoczyły budynek Komendy Miasta i aresztowały chorążego Bolesława Madraka zmuszając go do likwidacji polskich posterunków w mieście. Plutony WSOP zostały rozbrojone, aresztowane i uwięzione w budynku przy ulicy Kościuszki. Aresztowano również starostę Stefana Janczaka²². Rozpoczęły się ciężkie chwile dla partyzantów, żołnierzy AK i wykonawców planu „Burza” którzy sprytnie wykorzystali „zamieszanie” na froncie i wyzwolili miasto Mińsk Mazowiecki z pod okupacji niemieckiej. *Armia Krajowa była armią apolityczną – wspomina Albin Michalski – a to odbiło się na nas żołnierzach. Był rozkaz pomagać wojskom radzieckim, walczyć z Niemcami, a nie wiedzieliśmy o tym że mamy być rozbijani*²³. Nie wiedzieli także o tym że mają być aresztowani i osądzeni. Za walkę z okupantem. Za walkę o wolną demokratyczną Polskę.

*

Akcje „Burza” w Mińsku Mazowieckim i okolicach można podsumować w kilku wymiarach. Z jednej strony był to oczywiście wielki sukces partyzantów z AK, którzy bez praktycznie żadnej pomocy ze strony zbliżającej się Armii Czerwonej zajęli miasto i przejęli nad nim kontrole. W tym momencie nasuwa się jednak pytanie, czy było by to możliwe gdyby wojska Wehrmachtu nie były w odwrocie a wojska Sowieckie nie zbliżały się do miasta? Niestety, nie, patrząc na przebieg całej akcji „Burza”. Akowcy zajęli miasto kiedy Niemcy wycofywali się już na zachód, jak widzieliśmy z przebiegu wydarzeń nie doszło do żadnego większego starcia Polaków z Niemcami. Myślę jednak że żadnej ujmy partyzantom to nie robi. Doskonale wyczuli moment i zaplanowali wydarzenia. Niestety kontrola ich nad miastem trwała tylko kilka dni. Tuż po wejściu wojsk radzieckich rozpoczął się okres prześladowań partyzantów który trwał kilka lat. To istna ironia losu że bohaterowie ostatnich dni wojny w powiecie mińskim przez kilka następnych lat po wojnie byli tak traktowani. Prawdziwej rehabilitacji doczekali się dopiero po 1989 roku. To przykre że taki właśnie scenariusz napisała historia dla tych bohaterów i to nie tylko w powiecie mińskim, ale i w całym kraju.

1.2. Życie w mieście w pierwszych miesiącach po wyzwoleniu

Po zakończeniu akcji „Burza”, jak już wspomniano, miasto Mińsk Mazowiecki zostało zajęte przez będące w ofensywie i wypierające żołnierzy Wehrmachtu na zachód wojska Armii Czerwonej. Oznaczało to poważne trudności dla istniejącego i działającego podziemia Armii Krajowej oraz poważne wzmocnienie dla instalującej się już w tym czasie w mieście władzy ludowej. Należy jednak pamiętać że partyzanci i komuniści nie byli większością społeczeństwa w tym okresie. Większość obywateli, którzy przeżyli wojnę, nie byli poważnie zaangażowani w działalność polityczną i

²² J. Orliński, *op. cit.*, s. 92.

²³ A. Michalski, *op. cit.* s. 11

zbrojną i wraz z wkroczeniem Armii Czerwonej mieli od życia zupełnie inne oczekiwania. Mieszkańcy Mińska zmęczeni długotrwałą wojną i okupacją pragnęli powszechnego spokoju, co działało na korzyść formującej się władzy komunistów. Na jej korzyść działało także niezbyt korzystne wspomnienie wielu Mińszczan dotyczące okresu międzywojennego, sanacyjnej władzy oraz panującym wtedy stosunkom społecznym²⁴. Przyczyną tego jest z pewnością sam fakt obecności tak licznej przed wojną społeczności żydowskiej, z którą stosunki Mińszczan nie będących wyznania mojżeszowego układały się różnie (pogrom ludności żydowskiej – 1936 rok). Poza tym Mińsk Mazowiecki przed wojną nie był miastem specjalnie rozwiniętym o wysokim standardzie życia, więc być może część ludności oprócz pragnienia powszechnego spokoju widziała we władzy ludowej jakąś nadzieję.

Relacje wkraczających do miasta żołnierzy Armii Czerwonej z ludnością cywilną były poprawne. Według obserwacji Kazimierza Barcikowskiego po wkroczeniu wojsk pomyślnie nawiązano stosunki pomiędzy zwykłymi obywatelami a masą żołnierską armii²⁵. Podobną tezę przedstawia Stanisław Kazikowski w swoich wspomnieniach. Zwraca on uwagę że żołnierze sowieccy zwracali się do niego na „pan” mimo że był on w tym okresie w bardzo młodym wieku²⁶. Tezy Barcikowskiego i Kazikowskiego potwierdza relacja Krystyny Tkacz, w latach PRL – u naczelnika gmin Stanisławów i Siennica w której rodzinnym domu we wsi Cyganka na północny zachód nieopodal Mińska stacjonowali latem 1944 roku żołnierze Armii Czerwonej. *Stacjonował u nas ranny oficer i kilku jego podwładnych którzy mieli przyrządzonej nocleg w izbie kuchennej na przyniesionym sianie. W stosunku do domowników żołnierze zachowywali się bardzo kulturalnie. Któregoś dnia urządzili sobie mocno zakrapianą alkoholem imprezę podczas której zachowywali się dosyć głośno. Wtedy postanowiła interweniować mama, która poszła zwrócić uwagę bawiącym się żołnierzom ze względu na śpiące w domu małe dzieci. Odziwo przybysze nie postawili żadnego oporu, mało tego, grzecznie przeprosili gospodynie i zakończyli imprezę kładąc się spać. Żołnierze troskliwie opiekowali się także rannym oficerem który okazał się bardzo ciepłym człowiekiem. Pisał listy do rodziny na wschodzie, za którą bardzo tęsknił. Charakterystyczne było to że do ich zamykania w kopercie używał rozgotowanych ziemniaków jako kleju. Oficerowi temu spodobał się także obecny w domu materiał zwany brezentem. Bardzo prosił mamę by mu dała trochę tego brezentu to wyśle rodzinie to będą mieli materiał na buty. Świadczy to o tym jaka bieda panowała na prowincji ZSRR. Domownicy w tym ja naprawdę miło wspominamy obecność Armii Czerwonej, nie dochodziło do żadnych incydentów, żołnierze lubili tylko się pobawić, śpiewali wtedy ludowe piosenki i wesolo tańczyli. Kiedy odchodzili razem z frontem*

²⁴ K. Barcikowski, *Z mazowieckich wsi*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 14, Mińsk Mazowiecki 2006, s. 185

²⁵ Ibidem, s. 182

²⁶ S. Kazikowski, *Wspomnienia mińskomazowieckie, cz. IV – ostatnia: 31.07.1944 – 31.08.1947*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 15, Mińsk Mazowiecki 2007, s. 135.

nie było jakiejś wielkiej radości, zdążyliśmy się do nich przyzwyczaić i polubić²⁷.

Wygląd żołnierzy radzieckich opisuje we wspomnieniach S. Kazikowski. *Nosili oni charakterystyczne, nierozpinane bluzy, nieobrębiane u dołu długie płaszcze – szynele, parciane paski i kabury, buty z tekstylnymi cholewkami, furażerki, a zimą „papachy” ze sztucznego futra i „walonki” – buty z cholewką w rodzaju prasowanego filcu. Mało który miał hełm. Plecakiem był worek z szelkami ściągany u góry sznurem zawierający okrągły otwarty kociołek i suchy prowiant: kaszę, sól, garść herbaty, czasem trochę cukru i amerykańską konserwę. Nie było kuchni polowych. Żołnierze w małych grupkach rozpalali ogniska i w swoich kociołkach gotowali sobie posiłki lub parzyli herbatę. Każdy z nich miał też uszyty z materiału woreczek – kapciuch zawierający drobno pocięte lodygi tytoniu o wyglądzie kaszy, czyli przydziałową „krupczatke” i złożoną wielokrotnie gazetę, najczęściej moskiewską „Prawdę”. Odrywali z niej prostokącik, zwijali w zgrabną wąską, szerszą u góry tutkę i załamując ją w 1/3 długości, wsypywali do dłuższej i szerszej części krupczatkę. Palono ją wyłącznie w takich gazetowych fajkach²⁸.*

Jako że przez miasto Mińsk Mazowiecki przechodzi główny węzeł drogowy i kolejowy ze wschodu na zachód, prze miasto na wschód wędrowały radzieckie kolumny ze zdobyczą wojenną. Wieziono urządzenia przemysłowe, pędzono stada bydła. Wracały do domu setki tysięcy obywateli radzieckich wywiezionych na przymusowe roboty wracających wtedy z niewoli. Przemieszczali się przez miasto także Polacy – repatrianci z ziem wschodnich. W Mińsku okazuje się także można było natknąć się także na obywateli innych narodowości. Wspomina K. Barcikowski *Kogóż to nie można było spotkać wtedy w Mińsku! Pamiętam dwóch młodych Kanadyjczyków uwolnionych z niewoli niemieckiej. Przystojni, w eleganckich mundurach, w niczym nie przypominali Polaków powracających z niemieckich obozów, zszarzałych i źle ubranych. Kanadyjczycy byli rozchwytywani przez lepsze domy w Mińsku i tak dobrze się czuli że zaczęliśmy już wątpić w ich autentyczność. Tak objawiło się nam elektryzujące działanie na polską wyobraźnię eleganckich zachodnich mundurów, świadczących o tym że tam wojna była bogatsza i bardzo higieniczna. Wzmacniała to wrażenie pomoc materialna świadczona Polsce przez międzynarodowe, głównie amerykańskie organizacje charytatywne. Na tle ostrej pookupacyjnej biedy każdy przedmiot z amerykańskiej paczki dawał wrażenie luksusu²⁹.*

Jak powszechnie wiadomo, ofensywa wojsk radzieckich w II połowie 1944 roku stanęła na linii Wisły. W lewobrzeżnej Warszawie trwało w tym czasie powstanie, jednak Rosjanie mieli rozkaz nie przekraczania linii Wisły, tym samym pomoc powstańcom nie mogła zostać udzielona. T. Chruścielewski wspomina że wypytywał się wraz z bliskimi kwaterujących u nich żołnierzy rosyjskich kiedy pójdą na pomoc Polakom walczącym w Warszawie. Żołnierze odpowiadali że nie wiedzą i że wszyst-

²⁷ Relacja Krystyny Tkacz, 3.01.2010

²⁸ S. Kazikowski, *op. cit.* s. 134.

²⁹ K. Barcikowski, *op. cit.* s. 184.

ko zależy od rozkazów Stalina³⁰. Rozkazu takiego jak wiadomo nie było a żołnierze zajęli Warszawę dopiero w styczniu 1945 roku, gdy powstanie dawno już upadło. Mieli więc czas by spoufalać się z mieszkańcami miast i wsi na wschód od linii Wisły takich jak Mińsk Mazowiecki.

Teoretycznie po wyzwoleniu, już w sierpniu 1944 roku Mińsk był wolny od żołnierzy niemieckich. Ciężkie walki toczyły się jednak w pobliżu miasta. W okolicach Dobrego i Stanisławowa, na północ od Mińska broniła się zaciekle i usiłowała przebić na zachód otoczona dywizja pancerna SS. W Mińsku słyhać było wyraźne odgłosy nieodległej kanonady artyleryjskiej. Po kilku tygodniach ciężkich bojów udało się Niemcom przebić na zachód, kosztem wielkich strat. Straty ponosiła także Armia Czerwona. W tym czasie prawie co dzień na trawnikach między jezdnią ulicy Warszawskiej i parkiem Dernałowiczów, naprzeciw placu Kilińskiego w Mińsku zaczęto chować oficerów zabitych w czasie walk z Niemcami w okolicach Stanisławowa. Szeregowych chowano prawdopodobnie bliżej miejsca bitwy. Na pogrzebach oficerów grała orkiestra dęta. Uroczystości towarzyszyły także salwy honorowe z broni maszynowej, armaty a nawet czołgu, zależnie od rangi poległego. Kiedy walki pod Stanisławowem ustały a prawie cały plac był usiany grobami, władze sowieckie wystawiły pomnik dla uczczenia poległych. Zbudowano go z prefabrykowanych elementów betonowych z ażurowymi napisami sławiącymi wieczną chwałę pochowanych i sowieckiego oręża, z wielką gwiazdą w centralnym punkcie. Po dłuższym czasie rozsypujący się pomnik został wyremontowany lepszymi materiałami, prawdopodobnie z budżetu miasta. Pomnik rozebrano po 1989 roku. Istniał jeszcze jeden sowiecki cmentarz wojskowy, też położony przy ulicy Warszawskiej, na zachód od ulicy Kościuszki. Jest on ozdobiony jednym z masowo produkowanych pomników w kształcie obeliska³¹. Cmentarz ten wraz z pomnikiem istnieje do dziś, w pobliżu skrzyżowania ulicy Tartacznej z Warszawską, po lewej stronie ulicy Warszawskiej ok. 50 metrów na zachód od skrzyżowania. W okolicach święta zmarłych można zaobserwować palące się na grobach znicze. Z chwilą wyparcia Niemców z miasta zniesiono obowiązującą w mieście godzinę policyjną która w okresie okupacji obowiązywała od 20 do godziny 6 rano. W pewnym sensie nastąpiła w mieście stabilizacja. Zaczęły funkcjonować urzędy, przedsiębiorstwa, otworzono szkoły i sklepy. Pojawił się jednak kolejny problem, który utrudnił znacznie życie mieszkańcom miasta w pierwszych miesiącach po wyzwoleniu. Było to niemieckie działo kolejowe o nazwane „Berta” które ostrzeliwało miasto od września 1944 roku z okolic Pruszkowa. Uderzeń tych pocisków nie zapowiadał ani ryk samolotów ani wycie syren wzywających ludność do schronu. Mińsk Mazowiecki w wyniku ostrzeliwań „Berty” wiele ucierpiał. Pociski spadały z zniemacka zabijając i raniąc ludzi. Taką śmiercią zginął m.in. lekarz medycyny z Dobrego p. Maciejewski. Miało to miejsce przed domem

³⁰ T. Chruścielewski, *Halina Wieczorkiewiczówna – ostatnia paniutka” w Mińsku i nie tylko* „Rocznik Mińsko-mazowiecki”, zeszyt nr 5, Mińsk Mazowiecki 1999, s. 46.

³¹ S. Kazikowski, *op. cit.* s. 137

Gromadowskiego przy obecnej ulicy Kardynała Wyszyńskiego³². Ostrzał tego działła wspomina wielu ówczesnych mieszkańców miasta. Przytoczę S. Kazikowskiego *Co cztery minuty regularnie padał pocisk w różne rejony miasta, prawdopodobnie dla sparaliżowania ruchów Czerwonej Armii której jednak w samym Mińsku prawie nie było. Szkody ponosili głównie cywilni mieszkańcy. Czasem pocisk nie wybuchał i można było zobaczyć leżący w leju ziemnym niewypał wielkości sporej bomby lotniczej. W pierwszych dniach ostrzału nasz tata notował częstotliwość padania pocisków (...) wkrótce wiedzieliśmy że po serii eksplozji w czterominutowych odstępach, powtarzała się około półgodzinna przerwa. Prawdopodobnie „Berta” wymagała chłodzenia. Gdy siedzieliśmy w piwnicy, nasza mama obierała ziemniaki i jarzyny na zupę. Gdy tata ogłaszał przerwę w ostrzale, szybko rozpalaliśmy ogień pod blachą w kuchni, mama wstawiała garnek, a my – dziatwa – przynosiliśmy wodę ze studni, opał z komórek i co tam było potrzeba, aby z pośpiechem wykorzystać czas. Na ogół udawało się przygotować gorący posiłek przed kolejną serią wybuchów³³. Niestety nie wszyscy radzili sobie tak dobrze w czasie ostrzałów. Problem mieli mieszkańcy mieszkający w okolicach linii kolejowej która to prawdopodobnie była głównym celem ostrzału gdyż Mińsk Mazowiecki był stacją końcową zaopatrzenia armii radzieckiej na froncie. Wspomina K. Barcikowski *W tym czasie mieszkaliśmy przy ulicy Piaskowej, położonej blisko torów i ramp rozładunkowych. Pocisk uderzył i całkowicie zniszczył drewniany dom w najbliższym sąsiedztwie. Kiedy indziej schronieni wraz z okolicznymi mieszkańcami w wielkich piwnicach rozlewni piwa, bodajże przy ulicy Mostowej, przeżyliśmy eksplozję pocisku na podwórku w bliskości głównego wejścia do podziemia. To przesądziło o decyzji naszych gospodarzy. Na jakiś czas zamieszkaliśmy kątem wszyscy w domu rodziny Zwierzów, gospodarujących w Osinach, dwa kilometry na wschód od Mińska. Zwierzowie byli znajomymi Garlińskich. Ich córka Halina, uczęszczała do tej samej klasy co i ja. Zamieszkanie w Osinach zapewniało spokojną noc, gdyż w dzień nadal mieliśmy zajęcia w mieście³⁴. W październiku 1944 roku ostrzał zakończył się. Został ujęty w niemieckim mundurze szpieg, który z wieży kościoła mariawickiego przekazywał drogą radiową dane, gdzie mają padać pociski. Proces szpiega odbywał się na rynku przed kościołem przy udziale licznie zgromadzonych mieszkańców. Wyrok – kara śmierci został wykonany na miejscu³⁵. Nie był to oczywiście jedyny przypadek egzekucji w miejscu publicznym byłego już okupanta w Mińsku Mazowieckim. Wspomina S. Kazikowski *Pewnego dnia, pod koniec sierpnia sowietci wkopali w głębi Rynku, równoległe do ulicy Warszawskiej, bardzo szeroką jakby bramę z belek. Wkrótce okazało się po co. Około południa, pod bramę wjechały dwie ciężarówki z kilkoma skrepowanymi SS - manami w podartych koszulach. Żołnierze NKWD zawięli im wysoko rękawy koszul, aby grupa zgromadzonych***

³² E. Rajńsz, *op. cit.*, s. 70.

³³ S. Kazikowski, *op. cit.* s. 139.

³⁴ K. Barcikowski, *op. cit.* s. 183.

³⁵ E. Rajńsz, *op. cit.* s. 70.

mieszkańców mogła zobaczyć wytatuowane emblematy SS pod pachami. Założono związanym stryczki na szyję, końce lin po przerzuceniu przez belkę zamocowano i żołnierze zeskoczyli ze skrzyń. Na dany znak ciężarówki ruszyły do przodu i SS- manie zawiśli pozostając tam przez parę godzin³⁶.

*

Okres kilku miesięcy 1944 roku po wyzwoleniu miasta z pod okupacji niemieckiej dla partyzantów Armii Krajowej oznaczał nową okupację, dla posiadaczy ziemskich był to ciężki czas reformy rolnej i utraty majątków. Dla komunistów był to czas w którym utworzyli zręby swojej władzy na terenie miasta i powiatu pod parasolem ochronnym NKWD i Armii Czerwonej. Walka między stronami miała trwać jeszcze kilka lat. Dla zwykłych mieszkańców miasta i okolic, niezależnie od poglądów politycznych sytuacja w mieście powoli zaczęła się normować. Wprawdzie NKWD wraz z utworzonym UB przeprowadzała mnóstwo aresztowań jednak z reguły nie dotyczyły one obywateli nie zaangażowanych politycznie. Mieszkańcy miasta przeżyli ciężką okupację niemiecką, represje, godzinę policyjną. Brutalnie rozwiązano getto żydowskie w 1942. Wkraczający żołnierze Armii Czerwonej, jak widać z treści tekstu nie nastawieni wrogo do ludności cywilnej, mogli się wydawać dla mieszkańców faktycznie wyzwolicielemi. Ludność wymęczona wojną nie chciała już dalszych walk. Priorytetem stało się uniknięcie ostrzału, odnalezienie bliskich, odbudowa dobyteków czyli tzw. normalne funkcjonowanie, choć od razu stwierdzę że stosunek społeczeństwa do nowej władzy nie był przychylny, o czym jeszcze wspomnę w następnym podrozdziale. Dominowała jednak postawa apatii, bezradności czemu trudno się dziwić po tylu latach cierpienia i niewoli niemieckiej.

1.3 Powstanie i organizacja nowej władzy w 1944 roku

W nocy z 3 na 4 I 1944 r. Armia Czerwona będąca w ofensywie w kierunku zachodnim, w okolicach Rokitna, na wschód od Sarn przekroczyła przedwojenną polską granicę państwową. W skutek tego komuniści przystępowali do tworzenia własnej struktury organizacyjno – administracyjnej niemal dokładnie w tej samej chwili, kiedy wojska radzieckie wkraczały na terytorium państwa. Realizowali oni wytyczne deklaracji „O co walczymy?” która w swoich założeniach nie uznawała rządu w Londynie i odbierała mu prawo do reprezentowania ogółu Polaków. Komuniści kierując się deklaracją powołali w nocy z 31 XII 1943 na 1 I 1944 r. Krajową Radę Narodową. Na czele prezydium KRN stanął Bolesław Bierut. KRN wydała deklarację programową która jako podstawę polskiej polityki zagranicznej uznawał ścisły sojusz z ZSRR. Równocześnie zapowiadano utworzenie rządu tymczasowego oraz reformy społeczne takie jak nacjonalizacja głównych gałęzi przemysłu i reforma rolna³⁷.

³⁶ S. Kazikowski, *op. cit.* s. 137.

³⁷ J. Eisler, *Zarys dziejów politycznych Polski 1944 – 1989*, Warszawa 1992, s. 9.

Jako jedna z pierwszych w kraju powstała Warszawska Wojewódzka Rada Narodowa która swoim zasięgiem objęła powiat miński. Działając w pełnej konspiracji przed okupantami niemieckimi zwołano posiedzenie wyborcze Rady Narodowej. Dla obszarów leżących po prawej stronie Wisły, czyli dla miasta Mińsk Mazowiecki również, miejscem zwołania posiedzenia była ulica Batorego 41 w Legionowie. Powiat miński reprezentowany był na posiedzeniu przez Juliana Lisowskiego z Mińska Mazowieckiego. Na posiedzeniu w Legionowie oraz równoległym w Warszawie dla części lewobrzeżnej dokonano wyboru składu Wojewódzkiej Rady Narodowej której przewodniczącym został Henryk Szafrąński z PPR – u a zastępcą Bronisław Drzewiecki reprezentujący ludowców.

W powiecie mińskim rady narodowe powstały jednak przed utworzeniem Wojewódzkiej Rady Narodowej. Już z początkiem stycznia 1944 r. powstała Gminna Rada Narodowa w Kołbieli. W jej skład weszło 12 osób³⁸. W samym Mińsku powstała Powiatowa Rada Narodowa w której skład weszli Julian Lisowski, Halina Lewińska, Andrzej Bakula, Grzegorz Pyżuk, Jan Rżysko, Feliks Mówiński, Feliks Łogucki i inni³⁹. Głównym zadaniem PRN było organizowanie gminnych rad narodowych na terenie powiatu.

Tak szybko rozpoczęta działalność komunistów została przerwana już w lutym kiedy to na terenach na prawym brzegu Wisły doszło do masowych aresztowań mieszkańców miasta. 17. II 1944 Doszło do tzw. „Wielkiej wyspy” czyli aresztowania działaczy niepodległościowych związanych z Armią Krajową⁴⁰. Terror niemiecki nie ominął także działaczy komunistycznego podziemia. Być może zlekceważyli oni podstawowe zasady konspiracji oraz siłę okupanta która w okresie lutego 1944 roku była jednak wciąż realna. Na podstawie spisów Niemcy w powiecie mińskim aresztowali ponad sto osób w tym wielu członków rad narodowych między innymi instruktora okręgu w powiatowej radzie, wspomnianego już Juliana Lisowskiego. Po tych aresztowaniach wielu członków PPR – u i rad przeniosło się na inny teren. W Mińsku zostało ich kilku m. in. Feliks Mówiński. Praca nad tworzeniem rad narodowych została zahamowana⁴¹.

22 VII 1944 r. o godzinie 10.45 czasu polskiego za pośrednictwem radia moskiewskiego przekazano do okupowanego kraju treść Manifestu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego w myśl którego władze na wyzwolonych przez Armię Czerwoną terenach kraju przejmować miał PKWN działający w imieniu KRN⁴². W lipcu Armia Czerwona przekroczyła Bug. Mińsk Mazowiecki zostaje wyzwolony w ramach akcji „Burza” przez żołnierzy Armii Krajowej. Burmistrzem miasta z ramie-

³⁸ K. Rykowska, *Powstanie i organizacja władzy ludowej*, [w:] *Dzieje Mińska Mazowieckiego 1421 – 1971*, red. naukowy J. Kazimierski, Warszawa 1976, s. 226.

³⁹ F. Mówiński, *Szumcie wierzby*, Warszawa 1972, s. 57.

⁴⁰ J. Kuligowski, K. Szczypiorski, *Kalendarium miasta Mińsk Mazowiecki*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 3, Mińsk Mazowiecki 1995 - 1996, s. 11.

⁴¹ K. Rykowska, *op. cit.* s. 226.

⁴² J. Eisler, *op. cit.* s. 12.

nia Delegatury Rządu w Londynie zostaje Hipolit Konopka. Jednak dzień po wyzwoleniu do miasta wkraczają pierwsze oddziały wojsk sowieckich a już w nocy z 7 na 8 sierpnia następuje w mieście przejęcie władzy przez przedstawicieli komunistycznego PKWN⁴³. Pod osłoną wojsk radzieckich komuniści mogli już „legalnie” organizować władze na terenach na wschód od Wisły. Z początkiem sierpnia 1944 roku rozpoczęła działalność Wojewódzka Rada Narodowa w Otwocku, przeniesiona następnie do Mińska Mazowieckiego. Przewodniczącym jej został miński działacz partyjny Jerzy Skarżyński, zastępcą – Karol Kurpiewski z SL a członkiem prezydium – Leon Miernik z PPS – u. Powstanie WRN stało się sygnałem do tworzenia powiatowych i miejskich rad narodowych. Rady takie powstały w Mińsku Mazowieckim. Przewodniczącym PRN został Stanisław Wysokliński z PPS – u a MRN – Antoni Jachacy z PPR – u. We wrześniu 1944 roku PPR wprowadziła do Powiatowej Rady Narodowej 27 swoich członków⁴⁴. Komitet Powiatowy PPR w Mińsku powstał 27 sierpnia, gdy miasto było jeszcze ostrzeliwane. Pierwszym sekretarzem komitetu został Stanisław Dąbrowski „Brzoza” a sekretarzami poza tym Jan Czerwiński i Jerzy Skarżyński. Kiedy już zorganizowano kierownictwo nadszedł czas by postawić konkretne zadania dla komitetu powiatowego takie jak zorganizowanie w każdej gminie komitetu PPR, powołanie komitetu podziału ziemi, zwołanie wiecu w każdej gminie oraz przede wszystkim stworzenie władz miejskich i powiatowych oraz utworzenie Urzędu Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej. Stało się to 7 września 1944 roku na posiedzeniu komitetu powiatowego. Na stanowisko szefa UB powołano Mieczysława Pokorskiego a powiatowym komendantem M.O. został Grzegorz Pyżuk⁴⁵.

Powołanie organów porządkowych oraz obecność Armii Czerwonej i oddziałów NKWD na terenie powiatu mińskiego oznaczało rzecz jasna poważne problemy dla partyzantów AK. Oto jak formowanie się milicji i sytuacji partyzantów wspomina Eligiusz Zbigniew Gałęziewski *Sztab 1 Frontu Białoruskiego marsz. Rokossowskiego usadowił się na zachód od Mińska, w Dębach Wielkich. Nowa administracja wraz z NKWD zaczęła urzędować w Mińsku Mazowieckim . Trudny był werbunek do administracji i milicji, komunistów można było policzyć na palcach, a rzekomych partyzantów z Armii Ludowej nie było gdyż ją dopiero organizowano. W niedługim czasie znalazło się rozwiązanie. Kryminaliści którzy odsiadywali kary w więzieniach za przestępstwa przed wojną zgłaszali się, twierdząc że byli więźniami politycznymi i prześladowani byli za działalność lewicową. Ci zawodowi przestępcy zasilili w ten sposób aparat komunistycznej administracji i szeregi milicji⁴⁶. Czerwona administracja rozpoczęła terror i prześladowania inteligencji, ziemiaństwa, duchowieństwa, działaczy społecznych organizacji, a szczególnie żołnierzy Armii Krajowej i Narodowych Sił Zbrojnych”. W tej trudnej dla AK sytuacji, w okresie nasilającego się terroru*

⁴³ J. Kuligowski, K. Szczypiorski, *op. cit.* s. 11.

⁴⁴ K. Rykowska, *op. cit.* s. 227.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 228.

⁴⁶ E. Z. Gałęziewski, *op. cit.* s. 66.

część oddziałów grupowało się z niedobitków by stworzyć nowe oddziały a np. sam komendant obwodu Mewa – Jamnik – Kamien, Ludwik Wolański „Lubicz” nakazał zachować spokój, ukryć broń i czekać na dalsze rozkazy. Sam zresztą cudem uniknął aresztowania i deportacji na Syberie unikając podstępny jakim było organizowane przez Sowietów spotkanie w Niedzialce⁴⁷. Niestety, nie udało mu się uniknąć śmierci. Niespełna pół roku później, dnia 14 XII 1944 roku został osaczony pod Kałuszynem przez sowiecki oddział NKWD i polski UB i zamordowany. Mimo wielokrotnych apeli środowiska kombatanckiego do dziś nie udało się zlokalizować miejsca jego pochówku. Na cmentarzu komunalnym w Mińsku Mazowieckim znajduje się jedynie jego symboliczny grób⁴⁸.

Władze lokalne podporządkowane NKWD czyniły wysiłki aby wykryć i zlikwidować pozostałe jeszcze podziemie. Do najgorliwszych tropicieli i prześladowców żołnierzy AK należał wspomniany już powiatowy sekretarz PPR, Stanisław Dąbrowski⁴⁹ oraz sekretarz Wojewódzkiej Rady Narodowej, Franciszek Mówiński. Przez swoją gorliwość i wierną współpracę z NKWD stawali się wg E. Z. Gałęziewskiego „kandydatami do likwidacji”⁵⁰.

6 IX 1944 r. PKWN zgodnie z zapowiedziami, na całym obszarze kontrolowanym ogłosił dekret o reformie rolnej na mocy którego około miliona chłopskich rodzin miało otrzymać łącznie ponad 6 mln ha ziemi pochodzącej z parcelacji majątków ziemskich. Maksymalną granicą wielkości jakie mogło mieć indywidualne gospodarstwo chłopskie na obszarze powiatu mińskiego to 50 ha użytków rolnych lub powierzchni ogólnej. Reforma była pomyślana tak aby ziemią obdzielić przede wszystkim biedotę wiejską czyli chłopów bezrolnych i małorolnych. Jednocześnie rzecz jasna nowa władza pragnęła uzyskać poparcie w tej części społeczeństwa, gdyż wtedy zawdzięcza władzy ludowej ziemię. Reforma rolna miała umocnić pozycje komunistów na wsi⁵¹.

Po ukazaniu się dekretu mińska organizacja partyjna zwołała naradę aby określić plan działania. Postanowiono organizować na wsiach zebrania na których omówione zostanie znaczenie reformy oraz wybrać komitety podziału ziemi obszarowej. Powiatowym pełnomocnikiem do spraw reformy został Stefan Koc a jego następcami Michał Frelak i Stanisław Jurkowski⁵². Następnie w powiecie powstawały komitety podziału ziemi, do końca września powstały one niemal we wszystkich gminach. Oczywiście reforma rolna wywołała niezadowolenie posiadaczy ziemskich, nadzór milicji obywatelskiej jednak nie pozwolił przeszkodzić komunistom w działaniu, nie

⁴⁷ Ibidem, s. 67.

⁴⁸ S. Gnoiński, *Wyzwolenie, wspomnienia – lipiec 1944 – wrzesień 1945r.*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 4 część 1, Mińsk Mazowiecki 1997 - 1988, s. 165.

⁴⁹ Doprowadził on na początku marca 1945 roku do skrytobójczego morderstwa przez UB 7 obywateli Mińska Mazowieckiego m in. byłego burmistrza miasta, Hipolita Konopki oraz Bogusza, Kaniewskiego, Wałęgi, Tadeusza Wojewódzkiego i Mieczysława Wrzoska. J. Kuligowski, K. Szczypiorski, *op. cit.* s. 11

⁵⁰ E. Z. Gałęziewski, *op. cit.* s. 67.

⁵¹ J. Eisler, *op. cit.*, Warszawa 1992, s. 14.

⁵² K. Rykowska, *op. cit.* s. 229.

obyło się jednak bez ofiar z obu stron. Reformą kierowały brygady robotnicze które liczyły od 15 do 20 osób w tym 2 – 3 milicjantów i kilku członków PPR. Reforma rolna w powiecie mińskim przebiegała jak na ówczesne warunki sprawnie, o czym świadczy fakt że postanowiono przyspieszyć termin jej zakończenia z 15 na 1 grudnia. Powiat miński jako pierwszy na prawym brzegu Wisły zakończył podział ziemi. Na uwagę zasługuje też fakt, że w powiecie zorganizowano komisje która zajęła się zabezpieczeniem dób kulturalnych takich jak dzieła sztuki, biblioteki które zostały się w byłych majątkach obszarniczych. Szybkie tempo reformy rolnej stało się jednak powodem wielu błędów. Zdarzało się często że pomijano chłopów średniorolnych przy podziale ziemi. Zdarzało się że przydzielano ją tylko robotnikom rolnym⁵³. Kłopoty z podziałem ziemi często powodowała tzw. reakcja czyli najzwyczajniej w świecie partyzanci z Armii Krajowej i pokrzywdzeni w reformie właściciele majątków ziemskich. I trudno się dziwić gdyż nie uznawali oni reformy rolnej a chłopom radzili czekać na rozdział ziemi przez prawomocny rząd londyński. Zresztą uważam że podział ziemi sam w sobie był niekorzystny dla gospodarki kraju. Nie od dziś wiadomo że to duże gospodarstwa są najbardziej opłacalne dla gospodarki kraju. Cel reformy rolnej zakładany przez komunistów też nie został tak naprawdę spełniony. Władza nie uzyskała masowego poparcia chłopów mimo że publikacje z okresu PRL – u mówią o „wielkim przełomie w nastawieniu chłopstwa do nowej władzy”⁵⁴.

*

Rok 1944 dla terenów na wschód od linii Wisły, także dla miasta Mińsk Mazowiecki i powiatu mińskiego ciężko ocenić jako udany. Jedna okupacja została moim zdaniem zamieniona w drugą, wprawdzie w dużo innej, łagodniejszej formie ale czy ten argument przekona bliskich tych którzy przelali krew za niepodległą Polskę? Przekona ludzi którzy potracili swój przedwojenny dorobek ziemski i materialny? Pamiętać należy że w skutek starć ginęli także Polacy o poglądach komunistycznych.

Należy pamiętać, że Mińsk Mazowiecki został wyzwolony w ramach akcji „Burza”, a nie przez Armię Czerwoną. Ale to właśnie komuniści po wejściu Rosjan mogli pod ich brutalną osłoną organizować władzę ludową. Dla nich, rok 1944 był w pełni udanym rokiem który rozpoczynał 45 lat ich rządów nie tylko w powiecie mińskim, ale i całym kraju.

1.4 Mińsk Mazowiecki w okresie Referendum Ludowego i wyborów do Sejmu Ustawodawczego

W rok 1945 miasto Mińsk Mazowiecki wkroczało już z nową władzą i administracją. Bardzo ważna dla miasta w tej kwestii była końcówka roku 1944 kiedy to doszło do kilku znaczących wydarzeń społecznych w mieście i okolicach. W poprzednim

⁵³ Ibidem. s. 230

⁵⁴ Ibidem, s. 231

podrozdziale opisałem przebieg reformy rolnej w powiecie mińskim pod koniec wspomnianego roku. Nie były to jednak jedyne ważne dla miasta wydarzenia w tym okresie. 15 listopada burmistrzem miasta zostaje Stanisław Jurkowski⁵⁵. 18 listopada w Mińsku odbyła się pierwsza konferencja Związków Zawodowych. Miały one w całym powiecie około 2 tysięcy członków⁵⁶. 1 grudnia zakończyła się wspomniana reforma rolna a 2 grudnia z Łucka w ZSRR zostały przeniesione do miasta kursy chorążych WP przemianowane wkrótce na Szkołę Oficerską 1 armii WP. Ważne wydarzenie dla miasta miało miejsce 15 grudnia kiedy to w Mińsku odbył się Wojewódzki Kongres Chłopów. Utworzono na nim Związek Wojewódzki – Związek Samopomocy Chłopskiej⁵⁷. Na kongresie przedstawiono do odznaczeń wielu mińskich działaczy. Do odznaczenia Krzyżem Grunwaldu przedstawiono Stanisława Dąbrowskiego i Bolesława Zgódke. Do odznaczenia Krzyżem Zasługi – Jana Wojtowicza, Juliana Szamborskiego, Tadeusza Kowalczyka, Stefana Koca i Tadeusza Rżysko. Na kongresie dokonano też wyboru wojewódzkich władz ZSCh. Przewodniczącym został Jan Wojtowicz, członek PPR z Mińska, jego zastępcą również mieszkaniec powiatu mińskiego, nauczyciel Aleksander Stelmaszczyk⁵⁸. 20 grudnia z kolei odbył się zjazd 400 nauczycieli z powiatu i miasta⁵⁹ a dzień później, 21 grudnia również w Mińsku pierwszy zjazd starostów powiatowych i miejskich województwa warszawskiego.

W rok 1945 powiat miński wchodził z największą ilością członków PPR w województwie. Było ich przeszło 880 osób⁶⁰. Sekretarzem PPR w Mińsku został mianowany przez generała Popowa wspomniany już Stanisław Dąbrowski, pseudonim Brzoza. Warto przyrzeć się bliżej tej postaci gdyż posiadał on praktycznie władzę absolutną w 1945 roku w mieście a awansowany został z szeregowca od razu na majora⁶¹.

Stanisław Dąbrowski, ur. 1899 kryminalista, był dwukrotnie więziony w latach 1930 – 1932 i 1936 – 1939, rzekomo za przynależność do partii komunistycznej. Należał on do najgorliwszych tropicieli i prześladowców żołnierzy Armii Krajowej. W latach 1944 – 1945, S. Dąbrowski był skwapliwym wykonawcą poleceń NKWD a także w ramach osobistych porachunków i animozji współmordercą donosicieli i kupców w Mińsku. W marcu 1945 roku skrytobójczo zamordował o świcie w ich mieszkaniach m. in. właściciela sklepu z artykułami metalowymi przy ulicy Piłsudskiego Kaniewskiego, adwokata Tadeusza Wojewódzkiego, właściciela masarni Wałęge i pierwszego burmistrza po wyzwoleniu miasta – Hipolita Konopkę. Łącznie 6 osób w mieście. Mówiono że od zamordowania Juliana Osetowskiego, drogisty oraz byłego więźnia

⁵⁵ J. Kuligowski, K. Szczypiorski, *op. cit.* s. 11.

⁵⁶ J. Garbaczewski, *Uzupełnienie do kalendarium Mińska Mazowieckiego i powiatu mińskiego*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 8, Mińsk Mazowiecki 2001, s. 28.

⁵⁷ J. Garbaczewski, *Kalendarium dziejów Mińska Mazowieckiego i powiatu – uzupełnienie 1834 – 1950*, *Rocznik Mińskomazowiecki*, zeszyt nr 5, Mińsk Mazowiecki 1999, s. 5.

⁵⁸ K. Rykowska, *op. cit.* s. 231.

⁵⁹ J. Garbaczewski, *Uzupełnienie... op. cit.* s. 28.

⁶⁰ J. Garbaczewski, *Kalendarium... op. cit.* s. 5.

⁶¹ S. Kazikowski, *op. cit.* s. 150.

Pawiaka, oraz Józefa Kazikowskiego – kupca, wybroniła ich panna Jachacówna, córka jednego z członków PPR, wieloletnia pracownica Składu Aptecznego J. Osetowskiego.

O Stanisławie Dąbrowskim oraz wiecach politycznych w mińskim kinie „Bałtyk” które odbywały się w tym okresie wspominał S. Kazikowski. *Prymitywna kanalia ale i zasłużony działacz Władzy Ludowej był po 1944 roku jednym z przypisujących sobie niektóre zbrojne akcje Armii Krajowej z czasów okupacji niemieckiej, przeciw czemu nie mógł zaprotestować jawnie żaden z eksterminowanych wówczas byłych żołnierzy AK. Chętnie ale nieskładnie przemawiał na organizowanych często przez siebie politycznych wiecach w kinie Bałtyk. Co parę słów dodawał sobie animuszu ulubionym porzekadłem „dobrze mówię”. Prawie zawsze miał w kącikach ust białą plamę a podczas zaciętrzewionych wrzasków przeciw „reakcji” pryskała mu z paszczy w widoczny sposób ślina. Prócz mnóstwa inwektyw pod adresem rządu na emigracji w Londynie i Armii Krajowej, gęsto szermował jak i jego zakłamaný wódz – agent bolszewicki Bierut, frazesami o „Polsce Demokratycznej” i demokracji we wszystkich przypadkach (...) Na wiece do kina Bałtyk przychodziło zawsze dość dużo osób, bardziej z ciekawości niż z sympatii do nowej władzy, zwłaszcza że wstęp był bezpłatny i bez ograniczeń wiekowych. Więc bywałem tam i ja z koleżkami. Wiece z reguły kończyły się wznoszeniem tzw. Okrzyków „niech żyje” lub „precz”. Pewnego dnia towarzyszy Dąbrowski na zakończenie wiecu pomylił się i wrzasnął „Śmierć zdrajcom z Lubli...z Londynu!” ku uciesze zebranych⁶². Poświęcał on mniej więcej połowę przemówienia potępianiu Akowców i innych „wrogów ludu” a drugą na obfite zakłamanie pochwały pod adresem Lenina, Stalina, Krajowej Rady Narodowej i ZSRR. Jest on osobnikiem bardzo niestawnej pamięci⁶³.*

Ważnym wydarzeniem w mieście było uroczyste pożegnanie Dywizji Czer nihowskiej powracającej do ZSRR. Latem 1945 roku odbyła się defilada przed ustawioną na ulicy Warszawskiej trybuną z dowództwem sowieckim i komunistycznymi oficjalami z Mińska. Od strony placu Kilińskiego ustawiono orkiestrę wojskową i około południa zaczęła się przemarsz. Szła tylko piechota, bez żadnych pojazdów lub ciężkiego uzbrojenia⁶⁴.

28 VI 1945 roku powołany został do życia Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej. Premierem był nadal Edward Osóbka Morawski, pierwszym wicepremierem Gomułka jednak drugim wicepremierem i zarazem ministrem rolnictwa i reform rolnych został powracający do kraju Stanisław Mikołajczyk⁶⁵. Wielkie nadzieje wiązało społeczeństwo a szczególnie chłopi w związku z tymi wydarzeniami⁶⁶. Skutkiem ich było legalne rozpoczęcie działalności 22 XIII 1945 przez SL „Roch” które w odróżnieniu od konkurencyjnej partii (SL) przyjęło nazwę „Polskie Stronnictwo Ludowe”

⁶² Ibidem. s. 150.

⁶³ Ibidem. s. 152.

⁶⁴ Ibidem. s. 154 – 155.

⁶⁵ J. Eisler, *op.cit.* s.22.

⁶⁶ K. Barcikowski, *op. cit.* s. 187.

(PSL)⁶⁷. Krótko po zorganizowaniu się PSL odbywał się w Mińsku, w sali kina wiec tej partii. Wśród obecnych dominowali chłopci ale wśród gości byli także najbardziej znani Mińszczanie. W wystąpieniach organizatorów dominowały sprawy programowe PSL, pod wieloma względami zbieżne z zapowiedziami Manifestu PKWN. PSL zgłaszało zresztą pretensje, że PPR przejęła hasła ruchu ludowego i źle je w dodatku realizuje. Klimat polityczny zgromadzenia był zdecydowanie przeciwko działalności urzędów bezpieczeństwa. Wśród postulatów, poza ekonomicznymi, dominowała sprawa demokratycznych wyborów. Mówcy nie pozostawili niedomowień i zapowiadali wielkie zwycięstwo Mikołajczyka⁶⁸.

Po tych wydarzeniach nastąpił olbrzymi rozwój PSL w powiecie mińskim. Ożywiony proces przechodzenia nie tylko kół a wręcz całych zarządów z SL do PSL zaniepokoił władzę, zwłaszcza że w zjazdach powiatowych tego ostatniego ugrupowania uczestniczyli przedstawiciele centralnych władz stronnictwa z wiceprezesem a następnie prezesem Stanisławem Mikołajczykiem na czele. Propaganda skwapliwie podkreślała rzekomo nie ludowy charakter PSL, wytykając udział we władzach powiatowych chłopów bogatych, ludzi nie związanych wcześniej z ruchem ludowym czy wręcz skompromitowanych politycznie. Jako przykład podawano Mińsk Mazowiecki, gdzie na liście kandydatów do Zarządu Powiatowego nie było ani jednego chłopca, zaś zgłoszeni z sali nie wyrażali zgody na kandydowanie, zauważając że to „za wysokie progi” lub powątpiewając „co ja tam będę z panami robił”. W rzeczywistości kierowane przez Stanisława Jagodzińskiego Stronnictwo rozszerzało swe szeregi, w grudniu 1946 roku skupiało w powiecie mińskim 3000 członków.⁶⁹ W związku z gwałtownym rozwojem PSL doszło w Mińsku do faktu jawnego terroru. Sekretarz PPR, Stanisław Dąbrowski w czasie rozmów międzypartyjnych zapowiedział prezesowi Stronnictwa że w ramach odwetu za ataki na aktywistów PPR w terenie zastosuje terror. W jakiś czas potem nocą zastrzelono kilku zamożnych mieszczan mińskich. Nikt nie mógł wątpić z czyjego stało to się polecenia. Sprawą zajmował się Komitet Centralny PPR i Stanisław Dąbrowski został odwołany z Mińska⁷⁰. Stosowany przez komunistów terror szybko jednak przyniósł oczekiwane przez władzę rezultaty: zastraszeni działacze porzucali PSL (w gminie Jeruzal np. z koła gminnego liczącego 200 członków wystąpiło 140) niekiedy publicznie drąc legitymacje członkowską. Powody do ataku były różne – Zarząd Powiatowy Stronnictwa w Mińsku Mazowieckim odmówił np. udziału w akcji świadczeń rzeczowych co zaowocowało rezolucją Wojewódzkiej Warszawskiej Komisji Porozumiewawczej Stronnictw Politycznych uznając tą postawę za antypaństwową i antydemokratyczną i domagającą się usunięcia winnych z „szeregów obozu demokratycznego”. Warto dodać że na dzień 1 listopada 1945 roku chłopci powiatu mińskiego oddali w ramach świadczeń 776 289 ton zboża (czyli 19,8 procent

⁶⁷ P. Popiel, *Ruch ludowy i ludowcy w powiecie Mińsk Mazowiecki*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 14, Mińsk Mazowiecki 2006 str. 37.

⁶⁸ K. Barcikowski, *op. cit.* s. 187.

⁶⁹ P. Popiel, *op. cit.* S. 38.

⁷⁰ S. Kazikowski, *op. cit.* s. 1

planu) i 831 299 ton ziemniaków (czyli 14,7 procent planu). Władze wojewódzkiego prokomunistycznego SL z zadowoleniem zauważyły że w okresie przed wyborami do Sejmu Ustawodawczego z różnych przyczyn uległ zmniejszeniu stan liczebny kół i członków PSL w powiecie mińskim aż o 80 procent. Po ucieczce zagrożonego aresztowaniem prezesa PSL Stanisława Mikołajczyka dawna niezależna partia skierowała się ku ideologii marksizmu – leninizmu, propagując sojusz robotniczo – chłopski i przyjaźń z ZSRR. PSL weszło na drogę uzależnienia od komunistów i w 1949 roku zostało przemianowane na Zjednoczone Stronnictwo Ludowe (ZSL)⁷¹.

W roku 1946 PPR nie spieszyło się jeszcze do przeprowadzenia wyborów w kraju, które były zapowiedziane w postanowieniach konferencji w Jałcie. PPR wiedziała jednak że póki w kraju działa zbrojne podziemie, póki jest tak ciężka sytuacja ekonomiczna i tak silny opór znacznej części społeczeństwa, nie sfalszowane wybory skończą się niewątpliwie przegraną a wcale nie było pewne czy uda je się sfalszować. Co prawda, w odwodzie pozostawał Stalin wraz z całą potęgą Armii Czerwonej, ale – jak się wydaje – w owym czasie komunistom polskim zależało na przekonaniu do siebie większej części Polaków⁷². Komuniści nie mogli jednak odkładać wyborów w nieskończoność. Upominali się o nie partnerzy Stalina z Jałty, upominała się opozycja w kraju. Pragnąc jeszcze bardziej odwlec termin wyborów, wiosną 1946 roku komuniści wysunęli propozycje przeprowadzenia najpierw ogólnonarodowego referendum w którym społeczeństwo miałoby odpowiedzieć na trzy następujące pytania:

1. Czy jesteś za zniesieniem Senatu?
2. Czy chcesz utrwalenia w przyszłej konstytucji ustroju gospodarczego zaprowadzonego przez reformę rolną i unarodowienie podstawowych gałęzi gospodarki krajowej z zachowaniem ustawowych uprawnień inicjatywy prywatnej?
3. Czy chcesz utrwalenia zachodnich granic Państwa Polskiego na Bałtyku, Odrze i Nysie Łużyckiej?

PPR i jej sojusznicy wzywali do głosowania 3 x TAK. PSL stanął przed trudnym wyborem, pytania były skonstruowane sprytnie i głosowanie trzy razy na „tak” było zgodne z tradycjami ruchu ludowego. Przywódcy PSL zdecydowali jednak by ich sympatycy na pierwsze z pytań zaznaczali „NIE” co miało odróżnić zwolenników partii od komunistów. Natomiast sami komuniści także poprzez referendum chcieli zorientować się w sympatiach społecznych panujących wśród ludności. Potrzebne im to było by mieć orientację w jakim stopniu trzeba fałszować przyszłe wybory⁷³.

W Mińsku Mazowieckim ruszyły przygotowania do Referendum Ludowego. 20 maja 1946 roku do Zarządu Miejskiego wpłynęło od starosty zarządzenie odnośnie głosowania ludowego. Zarząd miał za zadanie zapoznać się z dnia 20 kwietnia 1946 roku i przedstawić trzy egzemplarze spisu ludności, a repatriantów oraz tych co zmie-

⁷¹ P. Popiel, *op. cit.* S. 38.

⁷² J. Eisler, *op. cit.* s. 29.

⁷³ *Ibidem.* s. 30.

nili miejsce zamieszkania na ich żądanie dołączyć do spisu osób uprawnionych do głosowania. Do 1 czerwca zarządy miejskie oraz gminne miały doręczyć spisy osób uprawnionych do głosowania przewodniczącemu obwodowych komisji w dwóch egzemplarzach oraz po jednym egzemplarzu dla przewodniczącego okręgowej komisji i starosty. Burmistrzowie i wójtowie odpowiadali przed starostą powiatowym za wykonanie tych czynności⁷⁴.

Głosowanie miało odbyć się 30 czerwca 1946 roku. W powiecie mińskim znajdowało się 41 obwodów do głosowania w tym 4 w samym Mińsku Mazowieckim:

1. Ulice : Litewska, Wielkopolska, Warszawskie Przedmieście, Nowy Świat, Krótka, Żeromskiego, Reymonta, Świętokrzyska, Boczna, Przeskok, Zaolziańska, Majątkowa, Topolowa, Bagnista, Stanisławowska, Kresowa, Małopolska, Warszawska od 1 – 75 i 2 – 82 włącznie, Plac Kilińskiego, Kwiatowa, Wronia. Lokal głosowania: Szkoła im Mikołaja Kopernika przy ulicy Kwiatowej.
2. Warszawska od mostu do końca od nr 97 – 99 do 173 i od numeru 84 - 142, Matejki, Mickiewicza, Dąbrówki, Błonie, Szpitalna, Żwirki, Żwirowa, Sobieskiego, Batorego, Struga, Wigury, Kościelna, Czarneckiego, Rynek, Nadrzeczna, Bulwana, Mostowa. Lokal głosowania: szkoła im Dąbrówki
3. Siennicka, Siemiradzkiego, Chłopickiego, Szopena, Moniuszki, Wypiańskiego, Langiewicza, Górki, Piłsudskiego do przejazdu kolejowego, Zgoda, Nowotargowa, Klasztorna, Długa do ul Piłsudskiego od nr 1 – 21 włącznie i od 2 – 22 Limanowskiego. Lokal głosowania: Gimnazjum Mechaniczne przy Siennickiej nr 33
4. Piłsudskiego za przejazdem kolejowym od nr 55 – 69 włącznie i od 74 – 82, Stankowizna, Staszycza, Widok, Sosnowa, Górna, Mała, Plac Wolności, Legionów, Sewerynow, Florencja, Polowa, Prusa, 1go Maja, Piękna, Kościuszki, Długa od ul Piłsudskiego do końca (obie strony) lokal głosowania: budynek Gimnazjum i Liceum na ulicy Polowej nr 1⁷⁵.

27 maja 1946 starosta informuje zarządy miejskie i gminne o obowiązku pouczenia ludności o moralnym obowiązku wzięcia udziału w głosowaniu oraz sprawdzenia swojej obecności na liście uprawnionych do głosowania. Mieli obowiązek także zapoznać wyborców z wyglądem karty do głosowania oraz o sposobie ewentualnej reklamacji⁷⁶. Starosta nakazywał także zarządom miejskim i gminnym przygotować odpowiednio wyposażone lokale ze szczelnymi urnami oraz środki lokomocji by ułatwić przemieszczanie się w celu lepszej współpracy z radami ludowymi i przewodniczącymi komisji głosowania ludowego⁷⁷. W mieście pełnomocnikami w Komisji Rejonowej do spraw Referendum byli A. Popławski z PPR i z WKW - PPR- Guz. W maju

⁷⁴ APW, oddział Otwock, *Akta miasta Mińsk Mazowiecki 1877 - 1949*, sygn. 575, k. 1.

⁷⁵ Ibidem, sygn. 575, k 2 – 9.

⁷⁶ Ibidem, k 16.

⁷⁷ Ibidem, k. 17

w związku z referendum i ustaleń z nim związanych odbył się zjazd PSL – u⁷⁸.

W dniu referendum starosta zakazał w powiecie mińskim sprzedaży i spożywania napojów alkoholowych pod karą grzywny do 5000 złotych lub 14 dni aresztu. Porządku miała dopilnować Milicja Obywatelska. Wiadomość podano do publicznej wiadomości 2 dni przed głosowaniem – 28 czerwca 1946 roku⁷⁹.

Niestety w teczce z materiałami na temat Referendum Ludowego znajdującym się w Archiwum Państwowym m.st. Warszawy w oddziale Otwockim dotyczących Mińska nie podano wyników głosowania. Wiadomo jednak że oficjalnie w skali kraju wzięło w nim udział 85 procent obywateli. Na pierwsze pytanie „tak” odpowiedziało 68,2 procent głosujących, na drugie 77,1 procent a na trzecie 91,4 procent. Z rozmaitych źródeł wynika że referendum zostało sfałszowane.

Temperatura walki politycznej prowadzonej różnymi środkami nie spadła ani na moment. W listopadzie, uznając że nie można już dłużej odkładać terminu KRN wyznaczyła datę wyborów do Sejmu Ustawodawczego na 19. stycznia 1947 roku. Wcześniej, 22 września 1946 roku uchwalono ordynację wyborczą. Komuniści, którzy już w lutym 1946 roku wystąpili z ideą powołania wyborczego Bloku Demokratycznego skupiającego PPR, PPS, PSL, SL i SD pragnęli zawczasu dokonać procentowego podziału mandatów. PSL odrzuciło jednak ten projekt decydując się na wystawienie własnej, samodzielnej listy wyborczej. Tym razem komuniści nie zamierzali ograniczać się do walki propagandowej⁸⁰. Nasiliły się aresztowania i szantażowanie działaczy PSL o czym już wspominałem.

Te wszystkie „środki bezpieczeństwa” mogły jednak komunistom nie zagwarantować wyborczego zwycięstwa, zastosowano więc trzy szczeble fałszerstwa. Najpierw dosypywanie głosów do urn wyborczych i pozbawienie prawa głosu osób co do których można było przypuszczać że będą głosować na PSL. Następnie fałszowano wyniki na szczeblu komisji wojewódzkich poprzez dodawanie głosów Blokowi Demokratycznemu i ujmowanie siłom opozycyjnym. Wreszcie w kierownictwie uznano, że wyniki nie są wystarczająco korzystne i najprawdopodobniej ogłoszono jakieś zupełnie oderwane od rzeczywistości dane w myśl których Blok Demokratyczny zdobył ponad 80 procent głosów i w efekcie 394 mandaty, PSL zaś 10,3 procent głosów, co dało mu 28 mandatów. Startujące samodzielnie SP zdobyło 12 mandatów⁸¹. W Mińsku Mazowieckim przed wyborami do Sejmu założono Okręg Wyborczy nr 5 pod przewodnictwem Stanisława Wysoklińskiego z PPS – u. Tak zwana Trójka PPR działała pod przewodnictwem Wandy Podniewskiej z PPR – u z zasięgiem na powiaty Węgrów, Sokołów Podlaski, Radzymin. W podanych wynikach wyborów do Sejmu oficjalnie najwięcej obywateli w województwie warszawskim głosowało za Blokiem Demokratycznym, w Mińsku prawdopodobnie 71 procent obywateli⁸². Z miasta Mińsk

⁷⁸ J. Garbaczewski, *Uzupełnienie... op. cit.* s. 29.

⁷⁹ APW, oddział Otwock, sygn. 575, k. 34.

⁸⁰ J. Eisler, *op. cit.* s. 30.

⁸¹ *Ibidem*, s. 31.

⁸² J. Garbaczewski, *Uzupełnienie... op. cit.* s. 29.

Mazowiecki oraz z powiatu mińskiego wybrano do Sejmu następujących posłów: Piotr Jaroszewicz, Karol Kurpiewski (SL), Waław Polkowski (PPS), Stanisław Agroszawski (PPS), Wiktor Maleczyński (PPS), Wanda Podnieszńska (PPR) oraz Czesław Wycech (PSL)⁸³.

Piszząc o sytuacji politycznej w mieście należy wspomnieć także o oddziałach antykomunistycznych walczących w Mińsku Mazowieckim oraz w powiecie. Do najbardziej spektakularnych akcji doszło 21 maja 1945 roku kiedy to oddział AK pod dowództwem podporucznika Edwarda Wasilewskiego ps. Wichura w składzie 32 żołnierzy z Mińska i 12 dywersantów z Mrozów pod komendą Edwarda Świderskiego, rozbili obóz NKWD nr 10 w Rembertowie, poległo kilkunastu Rosjan i wielu było rannych, AK – owcy mieli tylko 3 rannych. Więźniowie zostali wypuszczeni z obozu na wolność, ale większość została wyłapana przez NKWD. 3 czerwca 1948 roku z kolei pod wsią Grodzisko koło Mrozów oddział NSZ „Orła” Zygmunta Jezierskiego stoczył bój z oddziałem UB, M.O i KBW. W oddziale było 7 żołnierzy z Mińska. To tylko nieliczne przykłady starć i działań wciąż aktywnego podziemia post – akowskiego działającego przeciwko władzy komunistycznej jeszcze kilka lat po wojnie. Oto oddziały które walczyły jeszcze w tym okresie w powiecie mińskim:

- Oddział Zygmunta Jezierskiego ps. Orzeł (12 żołnierzy)
- Oddział Józefa Wielogórskiego ps. Wichura (9 żołnierzy)
- Oddział kpt. Henryka Hebdy ps. Korwin (1945 – 1947), ok. 175 osób
- Oddział Eugeniusza Korzeniowskiego ps. Rekin, od 1947 r do 1948 r. Po Rekinie dowodził Jan Trusiak ps. Borecki
- Oddział „Bogackiego” od 1948 do 1949 liczył ok. 6 osób
- Oddział Mariana Gadomskiego ps. Niedźwiadek (1945 – 1947 r) liczył 20 – 50 osób
- Oddział WiN, kpt Kazimierza Kamińskiego ps. Huzar, walczył do 1952 roku
- Organizacja „Za Walkę o Wolną Polskę” pod komendą Janusza Kopytowskiego walczyła najdłużej, gdyż do 1954 roku (liczyła 4 osoby)⁸⁴.

* *

Mińsk Mazowiecki w latach 1944 – 1948, jeśli chodzi o wydarzenia polityczne, militarne i społeczne, przeżył drogę typową dla średniej wielkości miasta na wschód od Wisły. Wyzwolone przez Armię Krajową dla jednych a opuszczone przez przemieszczających się na zachód Niemców i zajęte przez naciskających ich Sowieców dla innych. W mieście nie bez problemów i oporu partyzantów rządu przejęła władza ludowa. Większość mieszkańców miasta nowo zastała rzeczywistość przyjęła z apatią, wynikającą głównie ze zmęczenia działaniami wojennymi i pragnieniem

⁸³ J. Garbaczewski, *Uzupełnienie do kalendarium Mińska Mazowieckiego i powiatu mińskiego wiek XX*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 11, Mińsk Mazowiecki 2003 - 2004, s. 56 – 57.

⁸⁴ J. Garbaczewski, *Uzupełnienie... op. cit.* s. 29.

pospolitego „świętego spokoju”. W mieście w latach 1945 – 1948 miały miejsce te same wydarzenia polityczne co w innych miastach w kraju jak Referendum Ludowe czy Wybory do Sejmu Ustawodawczego. Obowiązywały podobne procedury i podobne przekłamania. W mieście panował względny spokój w porównaniu z czasami okupacji jednak wciąż dochodziło do mordów i napaści na tle politycznym. Po roku 1948 sytuacja będzie się jednak uspokajać. Władza ludowa spokojnie rządzić będzie miastem do 1989 roku przynosząc zarówno straty które wliczone były w samą formę ustroju jakim jest gospodarka centralnie planowana jak i zyski o czym przekonuje dość dynamiczny rozwój miasta w latach późniejszych.

ROZDZIAŁ II.

MIASTO I JEGO FUNKCJONOWANIE

2.1 Rozwój miasta Mińsk Mazowiecki w pierwszych latach powojennych

Obszar gminy miejskiej Mińska Mazowieckiego wynosił 6,6 km kw. czyli około 660 hektarów. 143,04 hektara zajmowała ziemia użytkowana w tym: grunty orne – 109,59 ha, łąki – 0,5 ha, pastwiska – 26,32 ha, przestrzenie wodne – 0,43 ha, nieużytki – 2 ha, lasy – 4,2 ha⁸⁵.

Opis granic miasta z roku 1948 rozpoczynamy od punktu przecięcia linii kolejowej Warszawa – Siedlce z ulicą Siennicką w południowej części miasta. Od tego przejazdu granica biegnie na południe drogą polną przez tereny leśne „Mariańskie Góry”⁸⁶ gdzie obejmując tereny rolne wsi Anielina Duża skręca na zachód w kierunku prostopadłym do szosy Mińsk – Siennica, która przecina w odległości 1145 metrów od przejazdu kolejowego. Od tego punktu biegnie dalej na zachód terenami poleśnymi majątku miasta i dochodzi do stacji pomp kolejowych pod nazwą „Pompka” nad rzeczką Srebrną. Dalej, wschodnim brzegiem Srebrnej w kierunku zachodnim do linii kolejowej Pilawa – Łochów, gdzie załamując się skręca na północ i biegnie granicą terenów kolejowych i wsi Kędzierak Mały do szosy Stojadła – Kołbiel którą przecina w punkcie odległym od szosy państwowej Mińsk – Warszawa o 942 metry. Stąd biegnie dalej na zachód drogą polną na odległość 703 metry od szosy Stojadła – Kołbiel gdzie skręca na północ i przecina szosę Mińsk – Warszawa w odległości 1150 metrów od linii kolejowej Pilawa – Łochów. Od tego punktu granica załamuje się na północny wschód w kierunku rowu odwadniającego i dochodzi do szosy Mińsk – Stanisławów w punkcie odległym od szosy Warszawa – Mińsk o 385 metrów gdzie załamuje się i biegnie na północ szosą stanisławowską aż do punktu odległego od szosy Warszawa – Mińsk o 765 metrów. Granica w tym punkcie skręca na wschód i przebiega wzdłuż północnej granicy Folwarku Ludwińskiego a potem granicami wsi Królewiec i Wólka Mińska i osiedla Ogród- Miasto Mińsk aż do murów cmentarza Rzymskokatolickiego gdzie wzdłuż granicy cmentarza skręca na północ, wschód i południe biegnąc potem przez tereny tzw. Pohulanki na północ od koszarów wojskowych. Dalej granica biegnie pomiędzy gruntami wsi Targówka włączając w granice miasta grunty towarzysza Z. Jarzabka i dalej pomiędzy gruntami wsi Targówka i miejskimi granica dobiega do torów kolejowych Warszawa – Siedlce⁸⁷.

W planach zagospodarowania tych terenów pochodzących z połowy roku 1948 Zarząd Miejski planował:

- Regulację rzeki Srebrnej oraz stworzenie bulwarów po zachodniej stronie

⁸⁵ APW, oddział Otwock, sygn. 540, k. 1.

⁸⁶ Współcześnie tereny te są nazywane przez mieszkańców miasta i okolic „Górkami Pawelka”.

⁸⁷ APW, oddział Otwock, sygn. 582, k. 6.

rzeki od ulicy Warszawskiej do wiaduktu kolejowego oraz budowę jezdnii. Jednocześnie planowano zamknięcie bulwaru pozostałego po wschodniej stronie rzeki.

- Budowę gmachu zarządu miasta na działce przy ulicy Warszawskiej 58 gdyż miasto posiadało tam grunt o powierzchni 9000 metrów kwadratowych a dodatkowo sąsiednia posesja była w trakcie kupna przez władze miasta.
- Tereny północne miasta sąsiadujące z parkiem planowano przeznaczyć na sport oraz rekreację oraz stworzenie kąpieliska. Wcześniej planowano przeznaczyć na rekreację tereny na południowy zachód od torów kolejowych ale znajdujące się tam małe jezioro było zanieczyszczone gdyż nie miało odpływu a działki w tamtym rejonie były prywatną własnością robotników. Ostatecznie w żadnym z tych miejsc nie powstały tereny rekreacyjne.
- Rozszerzenie połączenia ulic: Świerczewskiego i Kilińskiego w celu udogodnień w ruchu pojazdów. Miały tam miejsce częste wypadki.
- Zamknięcie ulicy Świerczewskiego przy przejściu przez tory ale wycofano się z planu ze względu na dojście do Fabryki Rudzkiego i magazynu spółdzielni rolniczo – handlowej⁸⁸.

Majątek miasta Mińsk Mazowiecki był opłacany przez Zarząd Miejski w formie składek ubezpieczeniowych i podatków od budynków i placów oraz remontu budynków. Ogólna suma wydatków tego działu została przewidziana na rok 1947 w sumie 5800 złotych⁸⁹. W wykazie majątku z dnia 27 XI 1947 w dyspozycji Zarządu Miejskiego znajdowały się⁹⁰:

Budowle:

- Ul. Siennicka 39 – zabudowania gospodarcze
- Ul. Porządkowa 8 – budynek drewniany szkoły „Dąbrówki”
- Ul. Kwiatowa – budynek murowany dwupiętrowy szkoły „Kopernik”
- Ul. Warszawska 54 – nowy budynek murowany, parterowy, kryty blachą w którym znajdowało się archiwum i kancelaria działu gospodarczego oraz drugi budynek także murowany w którym znajduje się ośrodek zdrowia.
- Trzy budynki drewniane pokryte papą służące jako hale targowe oraz mały kiosk – rynek miejski.
- Ul. Warszawska 69 – budynek drewniany służący jako budka handlowa.
- Budka drewniana na targowisku miejskim

Place zabudowane:

- Przy ul. Porządkowej- 6000 metrów kwadratowych
- Przy ul. Siennickiej – 9173 m kw.
- Przy ul. Warszawskiej – 9480 m kw.
- Przy ul. Kwiatowej – 20628 m kw.

⁸⁸ Ibidem, sygn. 582, k. 7.

⁸⁹ Ibidem, sygn. 540, k. 3.

⁹⁰ Ibidem, sygn. 540, k. 14 – 15.

Place niezabudowane:

- Przy ul. Górki – 3009 m kw.
- Przy ul. Topolowej – 4241 m kw.
- Przy ul. Żwirowej – 6405 m kw.
- Przy ul. Wieleńskiej – 3584 m kw.
- Przy ul. Nowy Świat – 5770 m kw.
- Przy ul. Sewerynow – 3 ha, 1974 m kw.
- Przy ul. Nowy Świat – 2039, 8 m kw.
- Przy ul. Świętokrzyskiej – 1572,5 m kw.
- Przy ul. Kaliskiej – 3410, 9 m kw.
- Przy ul. Mazowieckiej – 4620 m kw.
- Przy ul. Wieleńskiej – 1200 m kw.

Najważniejszymi obszarami użyteczności publicznej w mieście były:

- Gmach w którym mieścił się Zarząd Miejski przy ulicy Kościuszki 9. Poprzedni gmach znajdujący się przy ulicy Warszawskiej 54 po zbombardowaniu z powietrza nie nadawał się do odbudowy i został rozebrany⁹¹.
- Gmach w którym znajduje się Starostwa Powiatowe⁹².
- Rzeźnia miejska, zbudowana jeszcze przed wojną. Wymagała remontu⁹³.
- Biblioteka publiczna prowadzona i utrzymywana przez Zarząd Miejski do spółki z Zarządzeniem gminy wiejskiej⁹⁴.
- Łaźnia Miejska uruchomiona 11. II. 1948 roku.
- Powiatowy Ośrodek Zdrowia z dodatkową przychodnią lekarską uruchomioną 3. I. 1948 roku⁹⁵.
- Szpital Powiatowy zbudowany w 1913 roku. Podczas końcowych dni wojny dostarczano wielu rannych żołnierzy i cywilów. Szpital otrzymywał pomoc materialną od wojsk Armii Czerwonej. W latach powojennych pilną potrzebą stała się jego rozbudowa⁹⁶.
- Elektrownia miejska, od 1945 roku pod zarządkiem państwowym
- Targowisko zwierzęce⁹⁷.

W Mińsku Mazowieckim w latach 1944 – 1945 znajdowało się około 1000 budynków o 4500 izbach, bez urządzeń wodno - kanalizacyjnych⁹⁸. Zabudowa zwarta zajmowała około 100 hektarów, luźna – około 350. W mieście znajdowało się ponadto

⁹¹ Ibidem, sygn. 557, s. 5.

⁹² Ibidem, sygn. 546, k. 3.

⁹³ Ibidem, sygn. 540, k. 6.

⁹⁴ Ibidem, k. 4.

⁹⁵ Ibidem, sygn. 564, s. 1

⁹⁶ L. Grzeszak, *Służba Zdrowia*, [w:] *Dzieje Mińska Mazowieckiego 1421 – 1971*, red. naukowy J. Kazimierski, Warszawa 1976, s. 424 – 426.

⁹⁷ APW, oddział Otwock, *op. cit.* sygn. 540, k. 8.

⁹⁸ A. Krzewiński, *Mińsk Mazowiecki w okresie Polski ludowej*, [w:] *Dzieje Mińska Mazowieckiego 1421 – 1971*, red. naukowy J. Kazimierski, Warszawa 1976, s. 235.

5 urzędów państwowych i 2 samorządowe, zabytkowy kościół katolicki oraz 2 zakłady dobroczynne⁹⁹.

Magistrat miński posiada 6,5 kilometra własnych dróg z czego 4,5 kilometra dróg bitych i 2 kilometry gruntowych, jeden most żelazo- betonowy i jeden most drewniano – murowany który został zniszczony a na jego miejsce postawiono tylko kładkę dla pieszych. Ewidencji dróg, ulic i mostów Zarząd Miejski nie prowadził. Wydatki budżetowe na utrzymanie dróg, ulic i mostów w przykładowym 1947 roku wyniosły 248.444 złotych. Wykonano następujące prace:

- Ułożono 236 metrów kwadratowych bruku
- Obrukowano 180 metrów kwadratowych podjazdów
- Nałożono 248 sztuk krawężników
- Zabezpieczono płytami 9 metrów kwadratowych fundamentu
- Wykopano 4 studzienki rewizyjne
- Wydobyto i założono na nowo 35 sztuk rur
- Zerwano i założono na nowo 168 metrów kwadratowych chodnika
- Ułożono chodnik na ulicy Spółdzielczej, roboty wspólnie ze spółdzielnią „Społem”
- Pobudowano kładkę na rzece dla pieszych¹⁰⁰.

Miasto posiadało kanalizacje deszczową i ogólną opartą na rurach betonowych. Posesje obsługiwane przez kanalizację w tym okresie to Starostwo powiatowe, przedszkole miejskie, Szkoła im. Kopernika, ośrodek zdrowia oraz teren kolejowy. Ścieki miejskie uchodziły do rzeki Srebrnej, nie istniała w mieście oczyszczalnia ścieków.

W pierwszych latach po wojnie 82 procent ulic miejskich miało nawierzchnie gruntową, a 18 procent nawierzchnię utwardzoną. Były to ulice: Warszawska, Kościuszki, Kopernika, Świerczewskiego, Świętokrzyska, Nowy Świat, Lenina i Daszyńskiego. Częściowo utwardzona była ulica Kościelna, Siennicka i Mireckiego. Wzdłuż wielu ulic miasta funkcjonowały jeszcze tzw. rynsztoki. Zlikwidowano je dopiero w późniejszych latach.¹⁰¹

Ulice Mińska Mazowieckiego poprzez zmiany sytuacji politycznej kraju zmieniały swoje nazewnictwo. Po wojnie Miejska Rada Narodowa podczas posiedzenia odbytego w dniu 3. VIII 1945 roku postanowiła przywrócić części ulicom dawne nazwy z przed okupacji niemieckiej oraz nadać niektórym ulicom nowe nazwy. Zmiany nazw ulic pokazuje tabela:¹⁰²

⁹⁹ APW, oddział Otwock, sygn. 546, k. 5.

¹⁰⁰ Ibidem, sygn. 540, k. 2.

¹⁰¹ A. Krzewiński, *op. cit.* s. 241.

¹⁰² J. Kuligowski, *Nazwy mińskich ulic*, „Rocznik Mińskomazowiecki” zeszyt nr 12, Mińsk Mazowiecki 2004, str. 53 - 54.

Tabela nr 1. Zmiany nazw ulic Mińska Mazowieckiego – 3. VIII 1945 rok

Pierwotna nazwa ulicy	Nazwa ulicy w okresie okupacji niemieckiej	Nazwa przywrócona, względnie nadana przez MRN
Słowackiego	Chłodna	Słowackiego
Okrzei	Długa	Okrzei
Kościuszki	Dworcowa	Kościuszki
3 – go Maja	Przydworcowa	1- go Maja
Staszica	Fabryczna	Staszica
Kazikowskiego	Górna	Kazikowskiego
Batorego	Kaliska	Batorego
Legionów	Kielecka	Legionów
Pierackiego	Klasztorna	Partyzantów (w 1946 roku zmieniona na Spółdzielczą)
Plac Kilińskiego	Plac Warszawski	Plac Kilińskiego
Prusa	Kolejowa	Prusa
Czarnieckiego	Krakowska	Czarnieckiego
Wyspiańskiego	Leśna	Wyspiańskiego
Zygmuntowska	Lubelska	Zygmuntowska
Chłopickiego	Lwowska	Chłopickiego
Zaolziańska	Modlińska	Mazowiecka
Mireckiego	Mostowa	Mireckiego
Limanowskiego	Nowa	Limanowskiego
POW	Poprzeczna	Wolności (w 1946 roku zmieniona na Daszyńskiego)
Dąbrówki	Porządkowa	Dąbrówki
Wielkopolska	Poznańska	Wielkopolska
Mickiewicza	Słonecznikowa	Mickiewicza
Reymonta	Sowia	Reymonta
Piasta	Stanisławowska	Piasta
Sobieskiego	Wiedeńska	Sobieskiego
Langiewicza	Wileńska	Langiewicza
Śmigłego Rydza	Wronia	Armii Ludowej
Żeromskiego	Żyrardowska	Żeromskiego
Sienkiewicza	Żytia	Sienkiewicza

Mińsk Mazowiecki w okresie wojny stracił około 20 procent materialnego majątku¹⁰³. Szkody te w skali porównawczej z miastami w całym kraju nie były wielkie, jednakże Zarząd Miejski w pierwszych latach powojennych podjął się odbudowy miasta. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej z dniem 11. XII 1944 roku postanowiło przystąpić do rejestracji szkód wojennych w budynkach oraz ruchomościach rolnych

¹⁰³ APW, oddział Otwock, sygn. 540, k.1.

i domowych.. W ramach odbudowy miasta Zarząd Miejski w pierwszych miesiącach po wojnie zdecydował się na:

- Przejęcie rzeźni miejskiej, elektrowni miejskiej, majątku pozostałego po okupancie niemieckim i ludności żydowskiej decyzją Prezydium MRN z dnia 11. IX 1944 roku
- Polecenie Feliksowi Pokorskiemu przemalować szyldy i tablice z języka niemieckiego na polski. Tablice magistratu przemalowano na koszt miasta a prywatne na koszt właścicieli (posiedzenie Prezydium MRN 27. XI 1944)
- Rozbiórkę zniszczonego przez bombardowanie budynku Magistratu przy ulicy Warszawskiej i przekazanie biednym i pogorzelcom drewna które nie uległo zniszczeniu
- Remont Ośrodka Zdrowia (robota murarska)
- Sprzedaż cegieł z rozbiórek obywatelom za określone sumy (cegieł tych często używano jako surowca wtórnego przy wznoszeniu nowych domów)
- Remont łaźni miejskiej
- Remont szkoły „Kopernik”
- Remont szkoły „Dąbrówki”, wstawienie około 130 szyb
- Uzupełnianie szyb w innych budynkach w mieście takich jak np. elektrownia (wiele szyb wyleciało na skutek bombardowania miasta i wybuchów pocisków działa kolejowego „Berta”)
- Remont hotelu przy ulicy Legionów
- Remont kina Apollo przy ulicy Piłsudskiego, zakup odpowiedniej aparatury do wyświetlania filmów (przywieziona z Lublina)¹⁰⁴.

*

Miasto Mińsk Mazowiecki wraz z zakończeniem działań wojennych zaczęło wchodzić w powolny okres rozwoju który swoją genezę miał już w latach 1944 – 1948 a apogeum w późniejszych latach Polski ludowej. Miasto materialnie nie poniosło wielkich strat a władze miejskie szybko sobie z nimi poradziły przygotowując jednocześnie plany następnych inwestycji, z różnym skutkiem zrealizowanych w późniejszych latach. Nie da się jednak ukryć że pierwsze lata powojenne, przyjmując w założeniu słabości nowego ustroju oraz brak stabilizacji politycznej były dla miasta pewnym sukcesem w tej dziedzinie. Szybko poradzono sobie z odbudową zniszczeń oraz przygotowano grunt pod rozszerzenie granic miasta i jego rozwój w niedalekiej przyszłości.

¹⁰⁴ AP w Siedlcach, *akta miasta Mińsk Mazowiecki 1918 – 1950*, sygn. 18. k. 1 - 29.

2.2 Ludność miasta Mińsk Mazowiecki

Liczba mieszkańców Mińska Mazowieckiego w 1939 roku wynosiła 14.762 osób. Bilans urodzeń i zgonów był zrównoważony. Notowano rocznie około 400 urodzeń i 400 zgonów. Po zakończeniu działań wojennych, w latach 1944 – 1945 na terytorium miasta zamieszkiwało 10017 mieszkańców. Nie był to jeszcze okres wielkiego przyrostu naturalnego, ilość urodzeń utrzymała się na poziomie z przed działań wojennych, natomiast ilość zgonów wzrosła do liczby 1000 osób¹⁰⁵. Tak dużą liczbę zgonów można wytłumaczyć oczywiście toczącymi się w tych latach działaniami wojennymi a także niestabilną sytuacją polityczną na całym obszarze na wschód od Wisły. Według danych pochodzących z generalnej inspekcji działalności gminy miejskiej Mińsk Mazowiecki przeprowadzonej przez Powiatowego Inspektora Samorządu Wacława Zwolińskiego w lipcu i listopadzie 1947 roku straty wojenne w mieście pod względem ludności to 5244 osoby w tym 5200 osób wyznania mojżeszowego. Co do tej drugiej statystyki to nie ma żadnych wątpliwości. Likwidacja getta żydowskiego w 1942 roku oznaczała eksterminację całej niemal społeczności żydowskiej Mińska Mazowieckiego, która stanowiła ponad jedną trzecią mieszkańców miasta w 1939 roku. Z danych wynikało by jednak, że podczas wojny śmierć poniosły tylko 44 osoby narodowości polskiej. Jest to oczywiście nieprawda. Dowodem na to są chociażby przytoczone przeze mnie wcześniej dane dotyczące liczby zgonów rocznie. Śmiem twierdzić że w raporcie nie uwzględniono migracji ludności. Tworząc raport odjęto liczbę ludności po wojnie od liczby zarejestrowanej przed wojną oraz wliczono w to powszechnie znaną liczbę ofiar rozbicia getta i stąd taka niewielka liczba polskich ofiar wojny w mieście.

Według danych z powiatowej inspekcji, na kilometr kwadratowy powierzchni w gminie Mińsk przypadało 1431 mieszkańców. Rolnictwem zajmowało się 0,5 procent mieszkańców, rzemiosłem 15 procent, ok. 3 procent wolnymi zawodami. Aż 46,5 procent ludności nie przydzielono do żadnej kategorii. Na terenie gminy miejskiej zamieszkiwało aż 99,9 procent osób narodowości polskiej i 0.05 procent narodowości francuskiej, co wydaje się niewiarygodne biorąc pod uwagę migrację ludności w tych czasach, wspomnienia ludności (I rozdział) oraz raporty z posiedzeń Prezydium MRN gdzie znajdowały się pojedyncze wzmianki na temat ludności niepolskiej w mieście. Raport wspominał także że 50 procent społeczności gminy była to ludność niezamożna (biedna)¹⁰⁶.

Podstawowymi sprawami które dotyczyły ludności w okresie powojennym w Mińsku Mazowieckim były sprawy zatrudnienia oraz pomoc społeczna. Spis zawodowy z 23 I 1947 roku wykazał, że istnieje w mieście 281 zakładów pracy które zatrudniają 810 osób¹⁰⁷. Więcej informacji na temat zakładów pracy zamieszczam w rozdziale III „Przemysł w Mińsku Mazowieckim”. W mieście zatrudnienie dawały

¹⁰⁵ APW, oddział Otwock, sygn. 546, k. 5.

¹⁰⁶ Ibidem, sygn. 540, k. 1.

¹⁰⁷ Ibidem, sygn. 605, k. 1.

także instytucje publiczne jak Zarząd Miejski, Starostwo Powiatowe czy szpital.

W mieście Magistrat prowadził Instytucję Zastępczą Urzędu Zatrudnienia znajdującą się przy ulicy Warszawska 6. Kierownikiem tej instytucji był od 1. XI 1946 roku Edward Reda. Zarejestrowanych w niej było 169 osób poszukujących pracy z miasta i powiatu w tym 15 osób zdemobilizowanych, Ruch dzienny wynosił około 6 osób. Kontrola tego urzędu wykazała wiele nieprawidłowości. Był słabo wyposażony. Wielu ludzi nie wiedziało także o jego istnieniu, gdyż brak było stosownej informacji umieszczonej na budynku¹⁰⁸.

W zwalczanie bezrobocia w powiecie mińskim duży wkład miał Zarząd Drogowy, który zatrudniał ludzi do prac przy drogach oraz liniach kolejowych. Dzięki tym działaniom bezrobocie w regionie znacznie spadło. Odnotowywano także wyjazdy ludności z całego powiatu w celach zarobkowych. Państwowy Urząd Repatriacyjny (Powiatowy oddział w Garwolinie) w roku 1947 przesiedlił na ziemie odzyskane ogółem 1060 osób z powiatu mińskiego. W dużym stopniu byli to mężczyźni przeznaczeni do pracy w przemyśle węglowym, w kopalniach¹⁰⁹.

Działania wojenne pozostawiły w Mińsku Mazowieckim wielu inwalidów, pogorzalców, wdów oraz osób ogólnie poszkodowanych. Zarząd Miejski rejestrował takie osoby w celu pomocy materialnej. Wliczano w to także emerytów. Przydzielano tym ludziom zasiłki społeczne. Osób takich było naprawdę dużo. W samym mieście było np. 209 wdów korzystających z pomocy. Pogorzalców zarejestrowano 65 osób. Takiej liczby doliczyłem się analizując dokumenty. Inwalidów wojennych i emerytów nie sposób mi się było doliczyć, lecz była to znaczna ilość osób¹¹⁰. Świadczy to o tym jak wiele osób po wojnie w mieście było niezdolnych przynajmniej częściowo do pracy i jakie koszty musiało ponosić miasto by zapewnić im przeżycie.

Pomoc społeczna nie była tylko kwestią działań Zarządu Miejskiego. W początkowych miesiącach po wyzwoleniu miasta z pod okupacji niemieckiej sami mieszkańcy organizowali pomoc ludności poszkodowanej przez wojnę. Z początkiem września 1944 roku został spontanicznie zorganizowany Powiatowy Komitet Pomocy Warszawie, w której w tym czasie trwało powstanie. Prezesem komitetu był ksiądz Józef Henryk Brodala. Wiceprezesami byli: Seweryna Osetowska, dr. Władysław Gucewicz, dyr. Julian Kurnicki. Sekretarzem została Stanisława Puciatowa a skarbnikiem nauczyciel Jan Pitroff. Komitet zbierał środki materialne i żywność na terenie miasta, wspomagał także przejściowy szpital AK zorganizowany przez Ewę Osetowską na ulicy Rydza – Śmigłego gdzie przywożono rannych powstańców, cudem przetransportowanych przez Wisłę przez żołnierzy AK. Szpital istniał przez kilka tygodni¹¹¹.

W zakresie zdrowia publicznego główną rolę jako organ władzy ludowej musiał wziąć na siebie Magistrat. Utrzymywano lekarza, kontrolera sanitarnego. Dbano

¹⁰⁸ Ibidem, k. 7.

¹⁰⁹ Ibidem, sygn. 606, k. 5.

¹¹⁰ Ibidem, sygn. 567, k. 1 - 74.

¹¹¹ S. Kazikowski, *op. cit.* s. 147.

o dwie czynne studnie publiczne. Istniały dwie kolejne ale wymagał generalnego remontu¹¹². Magistrat opłacał także utrzymanie 9 dzieci w zakładzie w Ignacowie, 2 dzieci w Cegłowie i 1 w Fiszorze. Opłacał także utrzymanie dorosłych osób: 2 osób w zakładzie w Mieni oraz 2 osób w zakładach dla psychicznie chorych¹¹³. Wspominałem już o łaźni miejskiej i o ośrodku zdrowia oraz szpitalu, ten jednak miał rangę powiatową i był utrzymywany przez starostwo.

Miasto organizowało także przymusowe szczepienia mieszkańców. W dniach 15.VII – 15.VIII 1947 roku przez miesiąc czasu było organizowane w mieście szczepienie przeciwko chorobie, która podczas okupacji, szczególnie na obszarze getta dała się we znaki mieszkańcom miasta. Chodzi o tyfus brzuszny. Obowiązkiem szczepienia zostali objęci wszyscy mieszkańcy miasta urodzeni pomiędzy 1888 rokiem a 1943 rokiem. Brak uczestnictwa w szczepieniu według prawa oznaczał dla obywatela areszt na okres trzech miesięcy¹¹⁴. 7 i 8 VII 1948 roku w okresie wakacyjnym Duński Czerwony Krzyż szczepił mińskie dzieci z całego powiatu w wieku od 2 do 18 lat na gruźlicę. Szczepienie odbywało się w szkole „Kopernik” i było bezpłatne. Akcje nadzorował starosta powiatowy Czesław Orłowski oraz lekarz powiatowy, wspomniany już wiceprezes P.K.P.W. Władysław Gucewicz¹¹⁵.

*

Lata 1944 – 1948 to dla ludności Mińska Mazowieckiego okres stopniowej normalizacji życia. Była to „przepustka” do błyskawicznej rozbudowy miasta i ogromnego wzrostu liczby ludności w latach późniejszych. Już w 1950 roku w mieście mieszkało 12 500 osób. Oznaczało to wzrost w latach 1947 – 1950 o ponad 2000. W 1954 roku Mińsk liczył już 15 000 mieszkańców, w 1956 r. – 16.700, w 1960 r. – 18.000. w 1963 – 20.500, 1965 r. – 22.800, w 1969 r. – 23.500 by w latach siedemdziesiątych osiągnąć liczbę 30.000 mieszkańców. Z powodu tak dużego wzrostu mieszkańców władze miasta wprowadziły w 1965 roku zakaz meldowania w Mińsku. Zaznaczyć należy także że czasowo w pewnym okresie zameldowanych było w mieście około 3000 mieszkańców¹¹⁶. Statystyka ta pokazuje jak dynamiczny był rozwój miasta po roku 1948. Przyrost mieszkańców wiązał się przecież z rozbudową infrastruktury i poszerzeniem terytorium miasta. Lata 1944 – 1948 były, jak się okazuje kluczowe dla rozwoju ośrodka miejskiego gdyż uporządkowano sytuację w mieście i szybko poradzono sobie ze stratami wojennymi. Ludność nie nastawiona ideologicznie przeciwko władzy ludowej otrzymała pracę lub świadczenia socjalne. Czy jednak rozwój miasta w realiach rządów komunistycznych i kosztem ludności związanej ze strukturami podziemia politycznego można uznać za sukces? Odpowiedź na to pytanie zależy od osobistej interpretacji każdego badacza lub obserwatora dziejów.

¹¹² APW, oddział Otwock, sygn. 540, k. 4.

¹¹³ Ibidem, sygn. 540, k. 5.

¹¹⁴ Ibidem, sygn. 567, k. 12.

¹¹⁵ Ibidem, sygn. 567, k. 13.

¹¹⁶ A. Krzewiński, *op. cit.*, s. 235.

2.3 Finanse miasta

Budżety miasta Mińsk Mazowiecki na lata 1944 – 1945 , 1946 oraz 1947 nie były uchwalane, przedkładane i zatwierdzane w terminach ustawowych. Sprawozdania z wykonania budżetów za powyższy okres nie były sporządzane we właściwych terminach i nie były sprawdzane przez komisje rewizyjną a później gminną komisje kontroli. Oto jak wyglądało wykonanie budżetu administracyjnego:

- Budżet na 1944 – 1945 rok tzn. od dnia 1. VII. 1944 do 31. III. 1945 uchwalony był dnia 13. XI. 1944 a zatwierdzony w lutym 1945 roku.
- Budżet na 1945 – 1946 rok tzn. do 31. III. 1945, uchwalony dnia 29. V. 1945 przesłany do zatwierdzenia dnia 14. II. 1946 zatwierdzony nie był¹¹⁷.
- Budżet na 1946 rok tzn. od 1. IV. do 31. XII. 1946 uchwalony dnia 14. IX 1946 a zatwierdzony 6. XII. 1946 roku.
- Budżet na 1947 rok uchwalony dnia 19. V. 1947, przesłany do zatwierdzenia dnia 7. VI. 1947 a zatwierdzony był 16 VI. 1947 roku.

Dla przykładu, jak prezentowały się wydatki a jak przychody budżetowe przedstawiam w tabelach dwa sprawozdania z wykonania budżetu administracyjnego miasta¹¹⁸.

Tabela nr 2. Sprawozdanie z wykonania budżetu administracyjnego za rok 1946

– wydatki

Dział	Nazwa działu	Preliminowano	Wykonano	Stosunek procentowy (%)
	Wydatki ogółem	3.070.360.-	3.289.088,18	107,1
	Wydatki zwyczajne	2.770.360.-	3.053.834,92	110,3
I	Zarząd ogólny	1.318.160.-	1.301.295,74	97,8
II	Majątek komunalny	280.900.-	303.193,20	110
III	Przedsiębiorstwa komunalne	-	-	-
IV	Splata długów	-	-	-
V	Drogi i place publiczne	600.200.-	118.595,52	197
Va	Pomiary i plany rozbudowy	90.000.-	131.893,61	146,6
VI	Oświata	456.800.-	554,652,42	121,4

¹¹⁷ Budżet na ten okres nie został zatwierdzony gdyż Wydział Powiatowy w Mińsku Mazowieckim zwrócił się z prośbą o ponowne opracowanie budżetu w związku z reformą samorządową systemu podatkowego. APW, oddział Otwock, sygn. 549 s. 2.

¹¹⁸ Ibidem, sygn. 540, k. 7 – 10.

VII	Kultura i sztuka	13.000.-	13.000.-	100
VIII	Zdrowie publiczne	220.100.-	280.744,69	127,5
IX	Opieka społeczna	165.700.-	157.481.-	95
X	Popieranie rolnictwa	11.000.-	7.379.-	67,1
XI	Popieranie przemysłu i handlu	93.000.-	84.980,54	91,4
XII	Bezpieczeństwo publiczne	40.000.-	60.130.-	150,3
XIII	Różne	21.500.-	40.489,20	188,4
	Wydatki nadzwyczajne	300.000.-	235.253,26	78,4
VI	Oświata	300.000.-	235.253,26	78,4

Na podstawie tabeli nr 2 możemy wywnioskować, że miasto w roku 1946 najwięcej wydało na planowanie rozbudowy, budowę dróg oraz bezpieczeństwo publiczne i oświatę, na którą przeznaczono także rezerwy budżetowe. Najwięcej miastu udało się zaoszczędzić na rolnictwie.

Tabela nr 3. Sprawozdanie z wykonania budżetu administracyjnego za rok 1946 – dochody

Dział	Nazwa działu	Preliminowano	Wykonano	Stosunek procentowy (%)
	Dochody ogółem	3.050.360.-	3.063.362,85	100,4
	Dochody zwyczajne	2.768.360.-	2.800.476,83	101,2
I	Majątek komunalny	202.650.-	433.323.-	213,8
II	Przedsiębiorstwa	200.000.-	256.766,06.-	128,4
III	Subwencje	246.900.-	151.450.-	61,3
IV	Zwroty	85.440.-	98.015,29	114,7
V	Oplaty administracyjne	122.000.-	146.441,88	120
VI	Oplaty za korzystanie z urządzeń komunalnych	546.500.-	619.015.-	109,7
VII	Dopłaty	-	-	-
VIII	Udziały w podatkach państwowych	40.000.-	51.393,33.-	128,5
IX	Podatki od podatków państwowych	-	-	-

X	Podatki samoistne	1.090.500.-	813.961,53	74,7
XI	Różne	216.370.-	230.110,74	106,3
	Dochody nadzwyczajne	282.000.-	262,886.-	93,2
II	Subwencje	132.000.-	177.656.-	134,6
III	Zwroty	150.000.-	85.230.-	56,5

Na podstawie tabeli nr 3 widać, że największy dochód przyniosły miastu przychody z majątku komunalnego oraz przedsiębiorstw i udziału w podatkach państwowych. Największe straty miasto poniosło na subwencjach oraz podatkach samoistnych lecz uzupełniono te straty dzięki dochodom nadzwyczajnym.

Budżet miasta na rok 1946 został wykonany:

W wydatkach – 3.289.088,18 zł

W dochodach – 3.063.362,83 z

Niedobór budżetowy – 225.725,35 zł

Tabela nr 4. Sprawozdanie z wykonania budżetu administracyjnego za rok 1947 – wydatki

Dział	Nazwa działu	Preliminowano	Wykonano	Stosunek procentowy (%)
	Wydatki ogółem	8.006.400.-	6.339.887,42	79,2
	Wydatki zwyczajne	7.485.400.-	5.830.057,65	77,9
I	Zarząd ogólny	2.809.800.-	2.356.324,17	83,9
II	Majątek komunalny	620.800.-	562.513,56	90,6
III	Przedsiębiorstwa komunalne	-	-	-
IV	Splata długów	18.600.-	9.300.-	50,0
V	Drogi i place publiczne	399.900.-	193.574.-	48,4
Va	Pomiary i plany rozbudowy	100.000.-	104.788,60	104,8
VI	Oświata	1.306.600.-	1.047.126,56	80,2
VII	Kultura i sztuka	280.000.-	79.700.-	28,5

VIII	Zdrowie publicz- ne	460.000.-	271.944.-	59,1
IX	Opieka społecz- na	336.400.-	199.288.-	59,3
X	Popieranie rol- nictwa	91.200.-	40.606,40	44,6
XI	Popieranie prze- mysłu i handlu	565.000.-	376.252,01	68,4
XII	Bezpieczeństwo publiczne	236.000.-	210.490.-	89,2
XIII	Różne	35.300.-	152.425.-	431,2
XIV	Na pokrycie niedoboru bu- dżetowego z lat ubiegłych	225.800.-	225.725,35	99,9
	Wydatki nad- zwyczajne	521.000.-	509.829,77	97,8
V	Drogi i place publiczne	-	54.870,-	-
VI	Oświata	221.000.-	429.534,77	194,3
VIII	Zdrowie publicz- ne	300.000.-	25.425.-	8,5

Analizując tabelę nr 4 widać że w roku 1947 budżet Mińska zakładał oszczędności. Wynikało to z trudnej sytuacji finansowej miasta oraz niedoborów budżetowych w roku poprzednim (tabela nr 2 i 3). Ograniczenie wydatków nastąpiło praktycznie w każdej dziedzinie, nie licząc planów rozbudowy miasta. Największa redukcja wydatków dotknęła dział kultury i sztuki gdzie jedynie 28,5% środków zostało wykorzystanych. Oszczędzono ponownie na rolnictwie. Zaoszczędzone pieniądze w budżecie przeznaczono ponownie na odbudowę oświaty.

Tabela nr 5. Sprawozdanie z wykonania budżetu administracyjnego za rok 1946 – dochody

Dział	Nazwa działu	Preliminowano	Wykonano	Stosunek procentowy (%)
	Dochody ogółem	6.906.400.-	6.594.396,28	95,5
	Dochody zwyczajne	6.906.400.-	6.291.546,28	91,1

I	Majątek komunalny	811.700.-	662.950.-	81,6
II	Przedsiębiorstwa	900.000.-	-	-
III	Subwencje	127.450.-	127.925.-	100
IV	Zwroty	513.000.-	400.977,84	78,2
V	Oplaty administracyjne	238.500.-	314.115.-	131,7
VI	Oplaty za korzystanie z urządzeń komunalnych	1.026.500.-	1.663.117,50	162
VII	Dopłaty	-	-	-
VIII	Udziały w podatkach państwowych	50.000.-	154.180.-	308,3
IX	Podatki od podatków państwowych	-	-	-
X	Podatki samoistne	3.140.000.-	2.730.103,18	87
XI	Różne	99.250.-	238.176,76	240
	Dochody nadzwyczajne	-	302.850.-	-
II	Subwencje	-	302.850.-	-

Na podstawie tabeli nr 5 można wywnioskować, że największy zysk w 1947 roku przyniósł miastu udział w podatkach państwowych a także opłaty za korzystanie z urządzeń komunalnych i opłaty administracyjne. Znaczących strat budżetowych nie zanotowano.

Budżet miasta na rok 1947 został wykonany:

W wydatkach – 6.339.887,42 zł

W dochodach – 6.594.396,28 zł

Nadwyżka – 254.508,86 zł

*

Budżet miasta na rok 1946 przyniósł niedobór budżetowy. Spowodowane to było dużymi nakładami miasta na szkolnictwo powszechne. Natomiast budżet z 1947 roku przyniósł nadwyżkę mimo wydatków na pokrycie niedoborów z 1946 roku. Co ciekawe, budżety z lat 1944 – 1945 także przynosiły nadwyżkę, odpowiednio 373.324 złote oraz 17.335 złotych. Niewątpliwie analizując zamieszczone tabele trzeba przyznać że władzę miasta całkiem dobrze gospodarowały funduszami co pozytywnie odbiło się na rozwoju gospodarczym Mińska Mazowieckiego w pierwszych latach powojennych.

2.4. Władze miasta.

Pierwszym burmistrzem Mińska Mazowieckiego po wyzwoleniu miasta od okupacji niemieckiej był wspomniany już w pierwszym rozdziale Hipolit Konopka. Sprawował swój urząd od 31. VII 1944 do 15. XI. 1944 roku. Z racji tego że nie był nominowany przez PPR, szybko przestał piastować stanowisko. Na jego miejsce powołany został Stanisław Jurkowski (15. XI. 1944 – 19. VII. 1947). Gospodarzem miasta był niemal 3 lata a przestał nim być gdyż został wybrany posłem w wyborach do Sejmu Ustawodawczego. Jego następcą został Kamil Skuza, z zawodu radiotechnik¹¹⁹. Stanowisko burmistrza sprawował niecały rok. 8. I. 1948 zastąpił go Wawrzyniec Królak, który na stanowisku był do 18. VI 1950 roku. Był on ostatnim gospodarzem miasta w okresie Polski ludowej. W 1950 roku uchwałą sejmiku stanowisko burmistrza zostało zniesione a powołano na ich miejsce przewodniczących Prezydium Miejskich Rad Narodowych.

Miejska Rada Narodowa miasta Mińska Mazowieckiego ukonstytuowała się po raz pierwszy 8. IX. 1944 roku¹²⁰. Przewodniczącym MRN został Karol Niekant a jego zastępcą Antoni Jachacy. Pierwszą decyzją MRN było przejęcie elektrowni miejskiej, rzeźni miejskiej, majątku pozostałego po Niemcach i po Żydach przez Zarząd Miejski¹²¹. 16. IX ustanowiono podział pracy w Prezydium MRN. Przemysłem (rzeźnia, elektrownia, kaszarnia, warsztaty żydowskie) zajął się Jachacy, handlem – Frelak, Gospodarką – Dąbrowski a działem budowlanym – Niekant¹²². 7. VI. 1945 roku nastąpiła zmiana na stanowisku przewodniczącego MRN. Został nim Antoni Jachacy. Na jego następcę mianowany został Andrzej Bakuła¹²³. Skład Prezydium MRN podczas posiedzenia 9. IX 1947 roku wyglądał następująco:

- Przewodniczący – Antoni Jachacy
- Zastępca przewodniczącego – Władysław Kosmański
- Członkowie: Władysław Jurkowski, Józef Świątek, Stanisław Bogusz¹²⁴.

W niżej zamieszczonej tabeli przedstawiam wykaz członków MRN (stan na 15. IX. 1947 roku. Wynika z niej że radnych było 28¹²⁵.

¹¹⁹ Ibidem, sygn. 540, k. 1.

¹²⁰ A. Krzewiński, *op. cit.* s. 234.

¹²¹ AP w Siedlcach, sygn. 18. k. 1.

¹²² Ibidem, k. 5.

¹²³ Ibidem, sygn. 19, k. 20.

¹²⁴ APW, oddział Otwock, sygn. 540, k.2.

¹²⁵ Ibidem, sygn. 537. k. 3.

Tabela nr 6. Wykaz radnych Miejskiej Rady Narodowej – 15. IX. 1947.

Nazwisko i imię	Data urodzenia	Wykształcenie	Data rozpoczęcia działalności w MRN	Przynależność partyjna
Jachacy Antoni	17. IV. 1885.	Jednoklasowa szkoła powszechna rosyjska	IX 1944	PPR
Kosmański Władysław	12. II. 1889.	Seminarium nauczycielskie	X 1945	PPS
Bogusz Stanisław	11. VIII. 1895	4 klasy gimnazjum	28. IX. 1944.	PPS
Jurkowski Władysław	14. II. 1913	Seminarium nauczycielskie	13. X. 1945.	PPS
Świątek Józef	20. IV. 1910	Zawodowa Szkoła Ogrodnicza w W-wie.	12. IV. 1946.	PPR
Bakuła Andrzej	10. XI. 1906	7 klas publicznej szkoły podstawowej	29. V. 1945.	PPR
Chojnowski Jan	6. VI. 1905	5 klas publicznej szkoły podstawowej	12. IV. 1946	PPR
Damski Teodor	20. XII. 1898	6 klas gimnazjum	16. I. 1946	PPS
Dąbrowska Stanisława	23. I. 1907	7 klas szkoły powszechnej	28. III. 1947	PPR
Dąbrowski Zygmunt	15. II. 1901	Jednoklasowa szkoła powszechna rosyjska	12. VI. 1946	PPR
Dąbrowski Lucjan	20. XII. 1908	5 klasowe gimnazjum	29. III. 1947	bezpartyjny
Gersz Kazimierz	12. II. 1895	Szkoła powszechna rosyjska	8. IX. 1944	PPR
Godlewski Stanisław	13. IV. 1889	2 klasy szkoły powsz. Ros. i kursy techniczno - maszynowe	13. VI. 1946	PPS
Gutkowski Marian	8. VI. 1900	Jednoklasowa szkoła powszechna rosyjska	IX 1944	PPR
Grabarczyk Maria	2. IV. 1925	7 klas szkoły powszechnej	-	-
Jurek Honorata	30. X. 1917	7 klas szkoły powszechnej	-	-

Jurkowski Stanisław	1. III. 1909	2 kursy seminarium nauczycielskiego	-	-
Komorowska Aleksandra	12. XII. 1893	Jednoklasowa szkoła powszechna rosyjska	-	-
Konieczny Leon	15. VI. 1911.	Państwowa Szkoła Robotnicza	-	-
Kłoszewski Stefan	23. VIII. 1905	4 klasy gimnazjum, mistrz stolarski	-	-
Ługowski Mieczysław	29. VIII. 1912.	Politechnika Warszawska	-	-
Piorunkiewicz Franciszek	1. III. 1879.	Dwuklasowa szkoła powszechna rosyjska	-	-
Przybyliński Henryk	15. VII. 1916	Szkoła Spółdzielcza im. R. Mielczarskiego w W-wie.	-	-
Skuza Kamil	18. VII. 1900.	Matura i kursy radiowo techniczne.	-	-
Tauzowski Bogusław	18. VIII. 1906	Państwowe Seminarium Nauczycielskie, Wyższy kurs nauczycielski	-	-
Tocial Władysław	15. VII. 1891	Jednoklasowa szkoła powszechna rosyjska	-	-
Wiechetek Konstanty	1. I. 1920	7 – klasowa publiczna szkoła podstawowa.	-	-
Wytrykowski Marian	4. VII. 1901	Seminarium nauczycielskie	-	-

Tabela nr 6 pokazuje zróżnicowanie wiekowe radnych. Liczna ich grupa urodziła się przed 1900 rokiem jednak część radnych urodziła się już w czasach II Rzeczypospolitej. Najmłodszą osobą jest Maria Grabarczyk, urodzona w 1945 roku a więc 22 – letnia kobieta. Nie miało to jednak wpływu na jej wykształcenie, które, podobnie jak większość radnych, posiada podstawowe. Bardzo nieliczna grupa rządzących miastem posiada wykształcenie wyższe. Jeśli już takie przypadki się pojawiają, są to głównie osoby kształcone przez seminaria nauczycielskie. Tylko Mieczysław Ługowski ukończył Politechnikę Warszawską.

Miejska Rada Narodowa od dnia ukonstytuowania się do listopada 1947 roku odbyła 22 posiedzenia i podjęła 82 uchwały. Prezydium MRN odbyło w tym czasie 58 posiedzeń.

Rada Miejska w Mińsku Mazowieckim powołała następujące komisję:

- Miejska Komisja Oświatowa
- Miejska Komisja Opieki nad rodzinami osób wojskowych
- Miejska Komisja Kontroli
- Miejska Komisja Zdrowia
- Miejska Komisja Lokalowa (mieszkańcowa)
- Miejska Komisja Budowlano – Szacunkowa.

Komisje powołane zostały z członków rady za wyjątkiem Komisji Opieki nad rodzinami osób wojskowych oraz Komisji Zdrowia do których powołano z pośród mieszkańców miasta nie będących członkami rady miejskiej 5 członków. Komisje nie zostały upoważnione do decydowania w zastępstwie rady. MRN nie uchwaliła regulaminów działalności poszczególnych komisji, z wyjątkiem Komisji Lokalowej. Został on uchwalony na posiedzeniu dnia 2. II. 1947.

Zarząd Miejski ukonstytuował się dnia 23. I. 1945 roku. Odbył 14 posiedzeń, w dniach: 21. VIII. 1946 oraz w dniach 12. IV, 24. IV, 12. V, 16. V, 29. V, 12. VI, 14. VII, 18. VII. Oraz 1. VIII., 19. VIII., 17. IX. i 10.X. 1947 roku. Postanowienia Zarządu Miejskiego pod względem formalnym i rzeczowym nie budziły zastrzeżeń¹²⁶. Według danych z 1. I. 1948 roku w Zarządzie Miejskim zatrudnionych było 47 pracowników¹²⁷.

Podział pracy w biurze Zarządu Miejskiego w Mińsku Mazowieckim według stanu na dzień 28 listopada 1947 roku wyglądał następująco:

Stanisław Zienkiewicz – sekretarz i kierownik biura:

- Przepisy i zarządzenia ogólne
- Sprawy organizacyjne
- Zebrania i protokoły z posiedzeń MRN i Zarządu Miejskiego oraz wykonanie uchwał
- Kontrola wewnętrzna – nadzór
- Sprawy ogólnie – gospodarcze
- Akta stanu cywilnego
- Ogólny nadzór nad referentami i szkolenie personelu
- Przydział spraw poszczególnym referentom do załatwienia
- Szczególne zlecenia Prezydium MRN i burmistrza
- Ważniejsze sprawy z zakresu gospodarki miejskiej, dzierżawy obiektów.

Helena Karpińska – rachmistrz:

- Majątek komunalny, księga inwentarzowa
- Budżet: administracyjny, przedsiębiorstw i zakładów miejskich

¹²⁶ Ibidem, sygn. 540, k.2

¹²⁷ Ibidem, k. 29 – 31.

- Kredyt komunalny, zapomogi.
- Obrót pieniężny
- Różne sprawy finansowe
- Rachunkowość Zarządu Miejskiego, przedsiębiorstw i zakładów miejskich

Edward Zieleniewski – kasjer:

- Wpłaty i wypłaty
- Ubezpieczenia pracowników miejskich, ewidencja świadczeń
- Podatek dochodowy
- Informacje podatkowe dla Urzędu Skarbowego z wykonania robót dla Zarządu Miejskiego
- Nadzór nad referatem podatkowym

Modesta Cudna – kanclerz rachunkowy:

- Pomoc w rachubie, zastępstwo rachmistrza

Irena Baldo – kanclerz rachunkowy:

- Pomoc w kasie, zastępstwo kasjera.

Franciszek Nalazek – p.o. referent podatkowy:

- Dochody miasta
- Dochody obce
- Przymusowe ubezpieczenia rzeczowe
- Popieranie przemysłu i handlu

Zygmunt Słomczyński – poborca

Edward Nalazek – poborca:

- Egzekucja podatków i opłat miejskich, grzywien administracyjnych, sądowych i innych należności

Edward Reda – p.o. referenta:

- Oświata, kultura i sztuka
- Opieka społeczna
- Rolnictwo
- Weterynaria i hodowla
- Sprawy zatrudnienia (Instytucja zastępcza Urzędu Zatrudnienia)
- Bezpieczeństwo publiczne
- Zdrowie publiczne i akcja sanitarno – porządkowa

Jan Rusiecki – referent:

- Sprawy ogólnie – administracyjne
- Sprawy wyznaniowe
- Ewidencja i kontrola ruchu ludności, rejestry mieszkańców
- Sprawy sądowe
- Zastępstwo urzędnika stanu cywilnego

Leon Wiącek – kanclerz:

- Zaświadczenia, podświadczenia
- Pomoc w ewidencji i kontroli ruchu ludności

Czesława Caune – kancelistka Urzędu Stanu Cywilnego, od 31. XII. 1947 zatrudniona przy zakładaniu rejestru mieszkańców.

Władysław Hajn – p.o. referenta:

- Sprawy wojskowe
- Zwierzęta pociągowe i środki przewozowe
- Sprawy z zakresu kontroli najmu lokali mieszkaniowych

Leon Konieczny – p.o. rzeczoznawcy budowlanego:

- Drogi i prace publiczne
- Sprawy budowlane i odbudowy
- Administracja mienia porzuconego i opuszczonego

Ireneusz Kamiński – kanclerz:

- Apropozycja oraz walka z drożyzną
- Kary administracyjne nakładane przez burmistrza

Helena Kaczmarska – kanclerz:

- Pomoc w referacie wyżywienia

Osińska Jadwiga i Gadziński Zenon – kanclerze:

- Pomoc przy wymiarze podatków i opłat miejskich

Oprócz tego miasto zatrudniało maszynistę, Leona Kuca oraz kilku pracowników personelu niższego – gońców, woźnego i sprzątaczkę¹²⁸.

*

Praca Miejskiej Rady Narodowej i Zarządu Miejskiego stała na wysokości zadania. Rada ta przejawia żywotność i zainteresowanie sprawami gospodarczymi miasta. Rozgraniczenie kompetencji organów stanowiących i wykonawczych nie było całkowicie stosowane, a Prezydium MRN wkraczało w kompetencje Zarządu Miejskiego.

Od sierpnia 1944 do 13 września 1947 roku powołane przez MRN komisje nie przejawiały żadnych znaków działalności. Dopiero powołana 13. IX. 1947 roku nowa Miejska Komisja Kontroli przystąpiła do czynnej pracy i w czasie od dnia 26. IX do XI. 1947 przeprowadziła 4 kontrole w różnych działach gospodarki miejskiej.

W Zarządzie Miejskim w od 1944 roku do XI 1947 mimo, aż 64 przypadków zmian pracowników umysłowych i 85 pracowników fizycznych, organizacja biura prowadzona jest sprężyście i fachowo. Rachunkowość prowadzona jest przejrzysto i bez zaległości. Zaległości w podatkach są jednak znaczne. Załatwianie spraw pod względem formalnym i merytorycznym jest na poziomie zadowalającym. Pomieszczenia biura nie są jednak przystosowane do potrzeb. Brakuje przede wszystkim krzeseł i mebli. Widoczny jest brak nadzoru upoważnionych do tego czynników. Od września 1944 do listopada 1947 przeprowadzono tylko 2 inspekcje i to fragmentaryczne¹²⁹.

* *

¹²⁸ Ibidem, sygn. 540, k. 27 – 28.

¹²⁹ Ibidem, sygn. 540, k. 21.

Miasto Mińsk Mazowiecki w latach 1944 – 1948, mimo niestabilnej sytuacji politycznej, wchodziło w okres dynamicznego rozwoju. Władze miasta dużą część budżetu przeznaczały na planowanie przestrzenne i rozbudowę miasta. Było to działanie racjonalne gdyż liczba ludności miasta bardzo szybko rosła. Liczba urodzeń rosła nie tylko na skutek strat wojennych gdyż te w samym mieście nie były zbyt wysokie. Czynniki które miały znaczenie to perspektywiczne położenie miasta (bliskość stolicy, węzeł komunikacyjny) oraz zarządzanie miastem przez jego władzę, która mimo że była komunistyczna (co wiązało się z kiepskim wykształceniem oraz zwalczaniem przeciwników politycznych) dość przyzwoicie radziła sobie z gospodarowaniem miastem, co widać chociażby w budżecie. Także ludność w miarę możliwości otrzymywała pomoc socjalną. Walczono z bezrobociem tworząc miejsca pracy, organizowano nawet wyjazdy w inne części kraju w tym celu.

Oceniając ten okres w dziejach Mińska Mazowieckiego musimy pamiętać o ciężkiej sytuacji kraju, zniszczeniach wojennych oraz narzuceniu przez układy międzynarodowe władzy, której społeczeństwo polskie nie popierało. Przyjmując te kryteria, uważam ten czas za względnie pozytywny dla miasta. Nie da się jednak uniknąć refleksji, jak mógłby wyglądać rozwój miasta gdyby Stalin zezwolił Polsce na przyjęcie Planu Marshalla, gdyby władzę w kraju sprawowali kapitaliści itp. Te pytania zostaną bez odpowiedzi.

ROZDZIAŁ III.

OŚWIATA I KULTURA W MIŃSKU MAZOWIECKIM

3.1. Organizacja oświaty w Mińsku Mazowieckim i powiecie po zakończeniu działań wojennych

Manifest PKWN w swoim programie zawierał wytyczne w sprawach oświaty, precyzując założenia i zasady polityki w tej dziedzinie. Główną zasadą polityki oświatowej w Polsce od 1945 roku było zapewnienie możliwości ukończenia pełnej szkoły podstawowej ogółowi dzieci w mieście i na wsi. Kształtując zręby nowego systemu oświatowego, zniesiono zasadę klas jednorocznych. Fakty te pozwoliły na reorganizację systemu szkolnictwa podstawowego jako ważnego elementu polityki oświatowej¹³⁰.

W Mińsku Mazowieckim podczas okupacji niemieckiej w latach 1939 – 1944 funkcjonowało tajne nauczanie. Już w 1943 roku Tajna Organizacja Nauczycielska (TON) a także zespoły nauczycielskie działające w konspiracji, przygotowywały się do podjęcia działań związanych z funkcjonowaniem oświaty, organizowaniem i uruchamianiem placówek szkolnych, gdy nadejdzie dzień wyzwolenia. Wydarzenia wojenne bowiem, zwłaszcza na froncie wschodnim wyraźnie wskazywały, że niebawem kraj będzie wolny od okupanta¹³¹.

W ramach TON funkcjonowała Komisja Oświaty i Kultury. W skład jej wchodził: Józef Jaworski, Karol Kurpiewski, Jan Sokołowski, Stanisław Cieślak, Tadeusz Garliński a także wielu łączników z miast i gmin powiatu. Ścisłe współpracował z nią inspektor szkolny Mińska Mazowieckiego, Władysław Ściebora, a także dyrektorzy tajnych szkół średnich: Jan Łupiński i Kazimierz Gnoiński. Ludzie ci przewidywali, że zainteresowanie nauką i oświatą po wyzwoleniu będzie bardzo duże i silny będzie napór na szkoły i różne formy kształcenia i doształcania ogólnego i zawodowego. Projektowali przyszłe szkolnictwo i oświatę powszechną w powiecie, strukturę organizacyjną szkół, projektowali bazę materialną placówek oraz formy kształcenia nauczycieli.

Oświata w powiecie Mińsk Mazowiecki, po wkroczeniu Armii Czerwonej pod koniec lipca 1944 roku, przeżywała głęboki kryzys. Wiele budynków szkolnych uległo zniszczeniu, m. in. Szkoła Podstawowa nr 1 „Kopernik” przy ulicy Siennickiej. Wiele szkół okupant zamienił na kwatery, szpitale dla wojska a nawet stajnie dla koni. Budynki miały zniszczone ściany i podłogi, wybite szyby w oknach, połamany

¹³⁰ R. Luśnia, *Dzieje oświaty i szkolnictwa podstawowego w powiecie Mińsk Mazowiecki w latach 1945 – 1975*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 4, część 2, Mińsk Mazowiecki 1997 – 1998, s. 246.

¹³¹ M. Górską, *Sytuacja oświaty i szkolnictwa w powiecie mińskim w latach 1944 – 1948*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 8, Mińsk Mazowiecki 2001, s. 141.

sprzęt szkolny i pomoce naukowe. Nauczyciele jednak z własnej inicjatywy przystąpili do likwidacji zniszczeń i przygotowywania pomieszczeń do nauki szkolnej. Często własnoręcznie wykonywali pomoce naukowe, zbierali podręczniki i porządkowali teren szkolny.

W dniu 1 września 1944 roku budynki szkół podstawowych w powiecie jeszcze w 80% były uszkodzone. Mimo to w kilku szkołach rozpoczęto zajęcia lekcyjne. Właściwa organizacja szkół powszechnych i średnich nastąpiła dopiero w połowie października 1944 roku¹³². Głównym problemem tego okresu nie licząc stanu bazy szkolnej były wady przedwojennego systemu oświatowego czyli podziału szkół podstawowych na szkoły I, II i III stopnia. Tzw. „Jędrzejowska” reforma oświaty spowodowała, że na wsiach mało dzieci miało szansę ukończyć pełne 7 klas i kontynuować naukę w szkole średniej gdyż do szkół III stopnia dzieci te miały daleko. Problem ten nie dotyczył Mińska, gdzie w 1938 roku były trzy takie szkoły.

Po wyzwoleniu powiatu mińskiego spod okupacji niemieckiej, natychmiast ujawniła swą działalność Powiatowa Komisja Oświaty i Kultury. Niestety, nie wszyscy jej działacze doczekali wyzwolenia. Zmarł wcześniej Józef Jaworski i Władysław Ściebora. Niemniej, Resort Oświaty w Lublinie powierzył pełnienie obowiązków inspektora szkolnego Karolowi Kurpiewskiemu który już w sierpniu 1944 roku, przy wsparciu ZNP zwrócił się z gorącym apelem do nauczycielstwa, aby rejestrowali się i podejmowali pracę z dniem 1 września 1944. Na apel inspektora w całym powiecie zgłosiło się 235 nauczycieli (1 września 1939 roku stan nauczycielski liczył 305 osób). Wśród nowo zgłoszonych było ponad 100 nauczycieli wysiedlonych przez Niemców z różnych stron Polski. Rejestracja nauczycieli trwała do końca listopada. Podejmowali pracę, chociaż nikt nie wiedział, kiedy dostaną wynagrodzenie i jaka będzie ich wysokość. 6 października 1944 zmienił się inspektor szkolny w Mińsku. Karol Kurpiewski awansował na naczelnika wydziału szkół powszechnych w Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego a na jego miejsce powołany został Jan Sokółowski. Uzyskał on wkrótce pieniądze na pierwsze pobory dla nauczycieli. Rozpoczął też organizację biura inspektoratu szkolnego. Zlokalizowany został w budynku dr. Machewicza przy ulicy Karczewskiej 33 (obecnie Piłsudskiego) położonym w centrum miasta, blisko stacji PKP. W budynku tym ulokował się również Zarząd Oddziału Powiatowego ZNP, organ pomagający w załatwianiu organizacyjnych spraw oświaty, w werbowaniu nauczycieli i społeczeństwa do pomocy szkołom, walczący o mieszkania i o poprawę bytu nauczycieli. Pobory nauczycielskie były w tym czasie bardzo niskie, równały się wartości 1 kg masła po cenie wolnorynkowej. Praca ta więc nosiła znamiona wielkiego patriotyzmu¹³³.

Wspomniany Jan Sokółowski od 1945 roku stanął także na czele Oddziału Powiatowego ZNP. W zarządzie działali znani z okresu II wojny związkowcy: J. Sylwestrowicz, S. Turowski, T. Garliński, A. Zawada, H. Sieczko, F. Czyż, B. Kozik. W

¹³² Ibidem, s. 142.

¹³³ Ibidem, s. 144

następnej kadencji Bronisław Kozik wybrany został prezesem¹³⁴. Inspektorat Szkolny i współpracujący z nim ściśle Zarząd Oddziału ZNP za najważniejsze zadania u progu odbudowy oświaty uznali:

1. Doprowadzić do sprawnej organizacji i prawidłowego rozwoju szkół powszechnych i średnich.
2. Natychmiast podjąć kształcenie i doksztalcenie merytoryczne nauczycieli dla szkół i placówek opiekuńczo – wychowawczych.
3. Tworzenie odpowiedniej bazy materialnej dla wszystkich placówek oświatowych.

Mińsk Mazowiecki znalazł się o tyle w korzystnej sytuacji że wspomniany już Karol Kurpiewski awansował na Kuratora Okręgu Szkolnego Warszawskiego. Dzięki czemu przeniósł on siedzibę Kuratorium z Otwocka do Mińska Mazowieckiego. Pogorszyło to wprawdzie warunki lokalowe Inspektoratu Szkolnego w Mińsku Mazowieckim, ale ułatwiło działalność organizacyjną i pedagogiczną. Już w połowie października 1944 roku Inspektorat Szkolny powołał gminne i miejskie Komitety Oświaty w powiecie¹³⁵. Złożone one były z kierowników szkół, nauczycieli, przedstawicieli rad pedagogicznych, przedstawicieli samorządów miast, gmin oraz rodziców uczniów. Komisje te miały działać do czasu powołania specjalnych organów społecznych przy radach narodowych.

Latem 1945 roku pojawił się nowy, trudny problem. Wspomnianych 100 nauczycieli pochodzących z terenów zachodnich kraju, w większości wysiedlonych przez Niemców, zgłosiło wolę powrotu do dawnych miejsc pracy. Wielu innych postanowiło wyjechać jako pionierzy pracy w zawodzie na Ziemię Odzyskane. Ubytek tak dużej liczby nauczycieli przy jednoczesnym rozwoju szkół musiano uzupełnić kadrą przygotowywaną do zawodu nauczyciela drogą kursów. W ten sposób zatrudnienie znalazło 145 nowych nauczycieli w powiecie.

Pomimo trudności lokalowych i kadrowych z wielkim rozmachem przystąpiono do podniesienia stopnia organizacyjnego szkół powszechnych tak, aby każde dziecko miało dostęp do nauki i możliwość ukończenia pełnej szkoły podstawowej. W tym celu, w maju 1945 roku, uwzględniając bazę pełnych szkół powszechnych opracowano koncepcje szkół zbiorczych. Niedługo potem projekt stał się rzeczywistością. Szkoły powszechne w Mińsku Mazowieckim zobowiązane były przyjąć dzieci do klas V – VII¹³⁶. Władze oświatowe powiatu dołożyły też starań aby szkoły mogły realizować na dobrym poziomie program wychowania fizycznego, aby podnieść stan zdrowia i tężyznę fizyczną dzieci i młodzieży. W czasie okupacji zaniedbania w tej dziedzinie były ogromne. Zatrudniono więc instruktora, wysoko wykwalifikowanego specjalistę do spraw wychowania fizycznego. Został nim profesor Michał Kieryło.

¹³⁴ M. Górską, J. Przyłucka, *90 – lecie ZNP w Oddziale Mińsk Mazowiecki*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 3, 1995 - 1996, s. 179.

¹³⁵ M. Górską, *Sytuacja oświaty...*, *op. cit.* s. 145.

¹³⁶ *Ibidem*, s. 146.

W Inspektoracie Szkolnym zatrudniono też profesjonalistę w zakresie rozwoju ruchu spółdzielczego wśród młodzieży szkolnej. W szkołach w tym czasie masowo powstały spółdzielnie uczniowskie prowadzące sklepy szkolne.

Słusznie w programach rozwoju oświaty w powiecie przewidziano, że wkrótce może zabraknąć kadry nauczycieli. Organizowano więc wspomniane już kursy pedagogiczne. Już 20 lutego rozpoczął funkcjonowanie pierwszy pedagogiczny kurs dla absolwentów Liceów. Ogólnokształcących i szkół zawodowych kandydujących na nauczycieli szkół powszechnych. Trwał on trzy miesiące. Następnym był 6 – miesięczny kurs dla absolwentów 4 – letniego gimnazjum ogólnokształcącego. Kursy prowadzone były bez przerwy do 31. VIII 1946 roku. Dla uczestników kursów zorganizowano bezpłatny internat. Prowadziła go Wanda Bojanowska, świetny organizator i wychowawca kadry nauczycielskiej. 98 absolwentów kursów uzupełniało dalej kwalifikacje w liceum pedagogicznym. Wielu później zdobyło wyższe wykształcenie w systemie zaocznym pozostając w zawodzie¹³⁷

Poważnym krokiem naprzód w dziedzinie realizacji reformy szkolnej w kraju był rok szkolny 1947/1948. Właściwym forum, na którym stały się różne stanowiska w sprawie założeń ustrojowo – organizacyjnych i ideowo – wychowawczych nowego systemu szkolnego był Ogólnopolski Zjazd Oświatowy, który odbył się w Łodzi, w dniach 18 – 22 czerwca 1945 roku. Sytuacja w szkolnictwie podstawowym tak naprawdę w każdym roku ulegała zmianom, czego dowodem były instrukcje Ministerstwa Oświaty określające warunki organizacji szkół podstawowych, a mianowicie „Szkoły wyżej zorganizowane o czterech i większej liczbie nauczycieli realizują siedem, względnie tam gdzie pozwolą na to warunki, osiem klas przyradowych. Orzeczenie o utworzeniu klasy ósmej w danej szkole wydaje Kurator Okręgu Szkolnego na umotywowany wniosek Inspektora Szkolnego.

W roku szkolnym 1948/1949 wprowadzono nowy ustrój szkolny. Podstawą organizacyjną i programową tego systemu miała być obowiązkowa szkoła siedmioklasowa. Poczynając od roku szkolnego 1948/1949 wprowadzono następującą organizację szkół ogólnokształcących

1. szkoła ogólnokształcąca - stopień podstawowy i licealny (kl. I – IX)
2. szkoła ogólnokształcąca – stopień licealny (kl. VIII – XI)
3. szkoła ogólnokształcąca – stopień podstawowy, realizująca przy 1 nauczycielu 4 klasy programowe, przy 2 nauczycielach – najwyżej 6 klas programowych, przy 3 lub więcej nauczycielach – 7 klas programowych

Przeprowadzenie reformy organizacyjnej w roku szkolnym 1948/1949 przyczyniło się do szybkiego rozwoju szkolnictwa podstawowego. Od tego czasu wzrasta liczba uczniów w szkołach, dzięki kursom następuje uzupełnienie braków kadrowych i w coraz większym stopniu upowszechnienie szkoły podstawowej. Do roku 1960 szkoły podstawowe osiągną wysoki stopień organizacyjny¹³⁸.

¹³⁷ Ibidem, s. 147.

¹³⁸ R. Luśnia, *op. cit.* s. 251.

*

Okres po wyzwoleniu od okupacji niemieckiej był ciężkim okresem dla oświaty, ponieważ trzeba ją było organizować praktycznie od podstaw. Należy jednak stwierdzić że z tym wyzwaniem poradzono sobie naprawdę dobrze co jest zasługą przede wszystkim pełnej poświęcenia postawie wielu nauczycieli tego okresu, którzy nie tylko w okresie okupacji ryzykując życie pełnili swoją powinność ale także w nowych realiach dali z siebie wszystko by doprowadzić do porządku szkolnictwo nie tylko w Mińsku Mazowieckim ale i w całym powiecie. Okres 1944 –1948 to także reforma szkolnictwa dzięki której polepszył się dostęp do edukacji dzieci, szczególnie wiejskich dzięki czemu możliwe stało się ukończenie pełnej szkoły podstawowej. Warto także wspomnieć o kursach kształcących nauczycieli, dzięki czemu w krótkim czasie udało się uzupełnić braki kadrowe. W osiągnięcia oświaty w pierwszych latach po wojnie w powiecie należy docenić wkład nauczycieli z ZNP oraz Inspektoratu Oświaty. Dzięki tym ludziom była możliwa mozolna odbudowa szkolnictwa. Korzystne dla miasta i powiatu było także przeniesienie kuratorium oświaty z Otwoczek do Mińska Mazowieckiego Dzięki decyzji Karola Kurpiewskiego powiat miński mógł czerpać korzyści z zaistniałej sytuacji, dzięki czemu nastąpił dużo bardziej dynamiczny rozwój szkół. To właśnie takim postaciom jak Karol Kurpiński czy Jan Sokołowski i wielu innym tak wiele zawdzięcza mińska oświata.

3.2. Szkolnictwo powszechne w Mińsku Mazowieckim

W chwili wybuchu wojny, 1 września 1939 roku, w Mińsku Mazowieckim funkcjonowały następujące szkoły powszechne:

- Przy ulicy Błonie 7 – klasowa im. Dąbrówki. Posiadała 6 sal lekcyjnych o pow. 470 m², 11 nauczycieli uczyło w tygodniu 284 godz. 496 uczniów
- Przy ul. Nadrzeczna 20 mieściła się szkoła żydowska religijna (prywatna). Liczyła 3 sale o powierzchni 156 m², uczyło 5 nauczycieli przez 118 godzin w tygodniu. 98 uczniów
- Przy ul. Nadrzecznej 20 mieściła się jeszcze szkoła powszechna prywatna, miała tylko jedną salę lekcyjną o powierzchni 50 m², 2 nauczycieli uczyło przez 48 godzin w tygodniu 50 uczniów.
- Przy ul. Piękną 4 była szkoła powszechna publiczna 7 – klasowa. Posiadała 7 sal szkolnych o powierzchni 209 m² w budynku nie własnym i 115 m² we własnym. Uczyło 11 nauczycieli (w tym 8 nieetatowych). 560 uczniów.
- Przy ul. Siennickiej 33 mieściła się szkoła powszechna publiczna 7 – klasowa im. M. Kopernika, posiadała 6 sal o powierzchni 603 m² w której uczyło się 605 dzieci i pracowało 12 nauczycieli przez 330 godzin w tygodniu (10 nauczycieli nieetatowych)¹³⁹

¹³⁹ J. Garbaczewski, *Szkolnictwo w Mińsku Mazowieckim i powiecie do 1939 roku*, „Rocznik Mińskomazowiec-

W roku 1947 w Mińsku Mazowieckim istniały już tylko trzy szkoły powszechne. Pełne dwie szkoły mieściły się w budynkach magistratu, dobrze dostosowanych do potrzeb szkolnych. Były to szkoły im. Mikołaja Kopernika oraz szkoła im. Dąbrówki. Trzecia ze szkół mieściła się w budynku „dawnym pałacu” stanowiącego część składową magistratu z byłego majątku ziemskiego Mińsk - Dwór¹⁴⁰. Do potrzeb szkolnych budynek ten dostosowany jest tylko częściowo. Brakowało mebli, pomocy naukowych oraz szczelnych okien¹⁴¹.

Największą mińską szkołą powszechną była szkoła im. Mikołaja Kopernika. Mieściła się ona przy ulicy Siennickiej 33, jednak władze miasta w połowie lat trzydziestych postanowiły wybudować szkołę większą i nowocześniejszą, w zachodniej części Mińska Mazowieckiego. W 1938 roku położono fundamenty i zaczęto stawiać mury na placu przy ulicy Kwiatowej, zapisanym notarialnie miastu pod budowę szkoły przez hrabinę Pelagię Łubieńską. Nowy budynek miał być w pierwszej wersji tylko filią „Kopernika”. Budynek został zrealizowany przez firmę p. Stanisława Dobrzyńskiego. Szkoła została wykończona i przygotowana do oddania 1 września 1939 roku.

Wybuch II wojny światowej spowodował przerwanie nauki. Podczas okupacji wznowiono ją, ale pod nadzorem władz niemieckich. Wycofano z nauczania wiele przedmiotów. Nauczyciele szkoły oraz dyrektor p. Józef Jaworski działali w Tajnej Organizacji Nauczycielskiej i narażając życie prowadzili tajne nauczanie w mieście. Nowy budynek szkoły został przeznaczony przez Niemców na szpital dla niemieckich żołnierzy, a następnie na urząd pracy (Arbeitsamt)¹⁴²

Okazało się że nowy budynek szkolny który budowano w zachodniej części miasta i który miał być tylko filią szkoły został wykorzystany w większym stopniu. Niemcy już w 1943 roku podpalili budynek szkoły przy ulicy Siennickiej w którym znajdowali się żydzi a w 1944 roku, tuż przed wyzwoleniem miasta podpalili także nowy budynek w celu likwidacji śladów po urzędach hitlerowskich. Na szczęście pożar został ugaszony dzięki ofiarności mieszkańców miasta. Nie ocalał jednak budynek przy Siennickiej i młodzież „Kopernika” rozpoczęła 1 września 1944 roku naukę w budynku „Dąbrówki”. Warunki były tam bardzo trudne – drewniane baraki, mało izb lekcyjnych, zajęcia trwały do późnych godzin wieczornych. Klasy starsze kończyły lekcje ok. godz. 20¹⁴³.

15 sierpnia 1944 zmarł mający 57 lat Józef Jaworski, dotychczasowy dyrektor. 1 września inspektor szkolny Karol Kurpiewski nominował p. Bogusława Tau-

ki” , zeszyt nr 4, część 2, Mińsk Mazowiecki 1997 – 1998, s. 243.

¹⁴⁰ Mowa jest tu o Pałacu Dernałowiczów w Mińsku Mazowieckim.

¹⁴¹ APW, oddział Otwock, sygn. 540 k. 3.

¹⁴² *Monografia Szkoły Podstawowej nr 1 im. Mikołaja Kopernika w Mińsku Mazowieckim*, Mińsk Mazowiecki 2005, s. 31.

¹⁴³ *Ibidem*, s. 32.

zowskiego na kierownika Szkoły Powszechnej im. Dąbrówki, a od 14 października inspektor szkolny Jan Sokołowski przeniósł go na stanowisko kierownika „Kopernika”. Nowy dyrektor natychmiast przystosowywania nowego budynku, zdewastowanego przez Niemców do zajęć szkolnych. Do pomocy zgłosili się nauczyciele i mieszkańcy miasta.

W latach 1944 – 1946 odremontowano budynek przy ulicy Kwiatowej (przemianowanej na Kopernika) i przystosowano go do potrzeb szkoły, wyrównano, ogrodzono i zadrzewiono teren – od strony ul. Kopernika posadzono graby. W szkole od rana uczyły się dzieci, a wieczorem dorośli. Kierownik szkoły prowadził także zajęcia w szkole wieczorowej, która podlegała jego nadzorowi. Na kilka tygodni przed uroczystym otwarciem szkoły p. Tauzowski spotkał się z rodzicami uczniów i zaapelował do nich o pomoc w urządzaniu zniszczonego budynku. Wybrano Komitet Rodzicielski, który wspólnie z dyrekcją nadzorował zbórkę pieniędzy, sprzętu i materiałów do remontu. Rodzice sami robili ławki, tablice z dykty, oddawali własny sprzęt: krzesła, stoły, piecyki żelazne, rury do ogrzewania zimą. Gdy zabrakło opału, uczniowie przynosili z domu węgiel. Ofiarni rzemieślnicy w ramach działalności społecznej uzupełniali braki w sprzęcie¹⁴⁴. Warunki pracy i nauki były ciężkie. Klasy były przepełnione, brakowało pomocy dydaktycznych jednak dopisywał zapał i chęć nauki.

6 października 1945 roku uroczystie oddano do użytku budynek szkolny przy ulicy Kopernika i poświęcono go. W uroczystościach wzięli udział: wicestarosta Czesław Orłowski, przewodniczący Miejskiej Rady Narodowej Antoni Jahacy, ks. Proboszcz Władysław Osiński, ks. Józef Dziąg, ks. Jan Fatek, inspektor szkolny Jan Sokołowski, delegacje szkół, instytucji i licznie zebrani rodzice, oraz mieszkańcy Mińska Mazowieckiego. Budynek był pięknie udekorowany girlandami a na frontowej ścianie widniał napis „Myśmy przyszłością narodu”. W późniejszych latach do budynku dobudowano 9 sal lekcyjnych i 3 pomieszczenia gospodarcze od strony zachodniej. Zakupiono sprzęt i narzędzia do gabinetu dentystycznego, przeprowadzono kanalizację, zbudowano studnię, WC i śmietnik.

Bardziej znani nauczyciele pracujący w szkole to: Irena Braclawska, Stanisława Nowakowska, Maria Tauzowska, Zofia Reda, Paweł Adamiec, Franciszek Gontarski, Helena Szymańska, Walerian Dłużniewski, Janina Sylwestrowicz, A. Zaręba, ks. J. Fatek¹⁴⁵.

Szkoła Podstawowa nr 2 im. Dąbrówki w Mińsku Mazowieckim to druga ze szkół która po wyzwoleniu z pod okupacji niemieckiej kontynuowała swoją działalność. Jest to jedna z najstarszych szkół w mieście, to placówka o niezwykle bogatej tradycji. Została założona w 1922 r. Początkowo zlokalizowana była w mieszkaniach prywatnych na terenie miasta. W 1925 r. przeniesiono ją do baraku po dawnych koszarach rosyjskich przy ulicy Błonie. W roku szkolnym 1928/1929, podczas uroczystości

¹⁴⁴ Ibidem, s. 34.

¹⁴⁵ Ibidem, s. 35.

nadania Szkole imienia, otrzymała nazwę: 7-klasowa Publiczna Szkoła Podstawowa im. Dąbrówki. Przy tej okazji ze składek rodziców został ufundowany Sztandar Szkoły. W Szkole zatrudnionych było wówczas 11 nauczycieli, którzy w 11 oddziałach kształcili 420 uczennic. Niezwykle trudnym okresem dla nauczycieli i uczniów „Dąbrówki” były lata okupacji. Początkowo Szkołę zajęło wojsko polskie na szpital dla żołnierzy, następnie, w listopadzie 1939 r., budynek przejęli Niemcy. Zajęcia lekcyjne odbywały się w lokalach zastępczych oraz mieszkaniach prywatnych na terenie miasta. Oprócz jawnego nauczania prowadzono tajne lekcje z historii Polski, literatury i geografii. W Szkole organizowano również praktyki pedagogiczne dla absolwentów tajnego liceum pedagogicznego.

Po wyzwoleniu nauczyciele, uczniowie oraz rodzice entuzjastycznie przystąpili do porządkowania budynku szkolnego. Zorganizowano również zbiórkę książek, dzięki której możliwe było otwarcie biblioteki szkolnej.

Gmach szkoły przy ulicy Błonie pozostał ten sam, nie było konieczności tak jak w przypadku „Kopernika” do zmiany lokalizacji. Nowy budynek szkolny ze względu na rozrost placówki zaczęto budować w 1954 roku a ukończono w 1958¹⁴⁶. Wcześniej remontowano stare budynki, w 1944 zdecydowano o oszkleniu budynku szkoły i wstawieniu 130 szyb. Organizacją remontu zajmował się dyrektor szkoły, p. Majewski¹⁴⁷.

2 – 8 maja 1949 roku w szkole zorganizowano „Tydzień Oświaty, Książki i Prasy”. Uczniowie, nauczyciele oraz dyrekcja szkoły czynnie uczestniczyła w tej imprezie, uczniowie prezentowali lektury i wiersze. Niestety wiele z pozycji prezentowanych przez dzieci było przesiąknięte ideologią marksistowską jak wiersze Broniewskiego i Wasilewskiej czy poematy o gen. Świerczewskim. Sporo też prezentowano pozycji Adama Mickiewicza¹⁴⁸.

*

W porównaniu z okresem przed 1939 rokiem nie wszystkie mińskie szkoły podstawowe wznowiły działalność. W pierwszych latach największe znaczenie w mieście miały szkoły „Kopernik” oraz „Dąbrówki”. Pierwsza z nich przeniosła się do nowego budynku który był stopniowo rozbudowywany. „Kopernik” na długie lata stał się najpopularniejszą szkołą powszechną w mieście, cieszył się największym poważaniem wśród ludności. Także szkoła im „Dąbrówki” cieszyła się uznaniem i szczyła bogatą tradycją. Dopiero w późniejszych latach budowy Szkół Podstawowych nr 3 („Tysiąclatka”) na ulicy Budowlanej. Szkoły Podstawowej nr 4 oraz „Piątki” na nowym mieście (lata 70te) odciążły nieco te dwie szkoły powszechne. Budowa ich jednak była koniecznością ze względu na duży rozwój terytorialny i demograficzny miasta w latach późniejszych.

¹⁴⁶ <http://www.sp2.edu.pl/> z historii szkoły/, data korzystania: 1. czerwca 2010 r.

¹⁴⁷ AP w Siedlcach, sygn. 18. k. 21.

¹⁴⁸ APW, oddział Otwock, sygn. 563, k 2.

3.3 Szkolnictwo średnie w Mińsku Mazowieckim

Mińsk Mazowiecki, jako ośrodek miejski o randze powiatowej, przez niemal cały wiek XX pełnił rolę centrum nauczania na poziomie ponadpodstawowym. Po wyzwoleniu przez Armię Czerwoną działalność swoją kontynuowała założona w 1916 roku¹⁴⁹ a istniejące po dziś dzisiejszy szkoła średnia „Liceum im. Polskiej Macierzy Szkolnej” przy ulicy Pięknej. Pozostałe szkoły średnie które będą wspomniane swoją działalność rozpoczynały w pierwszych latach powojennych, nie licząc Szkoły Handlowej istniejącej w mieście także przed wojną.

W „Macierzance” w 1939 roku nowy rok szkolny rozpoczął się oficjalnie w dniu 6 listopada 1939 roku w nowo wybudowanym, wyremontowanym po zniszczeniach gmachu. Młodzież oraz personel przybyli licznie, nie licząc tych którzy uczestniczyli w wojnie. Nauka nie trwała jednak długo. 10 listopada pojawili się żołnierze niemieccy, którzy zgodnie z decyzją starosty niemieckiego zarekwirowali budynek szkolny.

Tablica z napisem „Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum i Liceum Towarzystwa Szkół Średnich” pojawiła się na budynku szkoły w dniu 31 lipca 1944 roku zaraz po wycofaniu wojsk niemieckich. Jednak nie na długo. Po wkroczeniu do miasta Armii Czerwonej szkoła została zarekwirowana na ich potrzeby. Żołnierze urządzili sobie w jej budynku łaźnię¹⁵⁰. W zaistniałej trudnej sytuacji działać zaczął dyrektor szkoły, Jan Ludomir Łupiński, który w pierwszych dniach sierpnia pojechał do miejscowości Transbór w celu zorganizowania tam gimnazjum ogólnokształcącego. Szukał odpowiednich pomieszczeń do nauki i mieszkań dla nauczycieli. Szybko dogadał się z miejscową ludnością. Wiele osób znało go z okresu okupacji, kiedy to zjawiał się na egzaminy w kompletach tajnego nauczania. On również znał mieszkańców wsi. Z nimi przede wszystkim prowadził pierwsze rozmowy. W kilka godzin po odjeździe rozeszła się wiadomość, że w Transborze będzie szkoła średnia. Zostanie przeniesione tu gimnazjum ogólnokształcące z Mińska Mazowieckiego które nie dość że było zajęte przez wojsko to do tego zagrożone spadającymi pociskami niemieckimi z działa kolejowego „Berta” pod Pruszkowem¹⁵¹.

W dniu 1. IX. 1944 roku rozpoczęto naukę. Były trzy klasy. (I, II, III gimnazjum). Dla młodzieży z okolicznych miejscowości szkoła w okolicy była bardzo dogodnym rozwiązaniem, nie ponosili oni kosztów związanych z dojazdami, co bardzo liczyło się w pierwszych dniach wojny¹⁵². Szkoła średnia w Transborze funkcjonowała tylko rok. Mimo trudnych warunków pracy nauczycieli i uczniów, z żalem żegnano zarówno sale lekcyjne jak i nauczycieli, którzy przenieśli się do pracy w Mińsku. Uczniowie z Transboru przenieśli się do szkół średnich w innych miejscowościach. Kilka osób poszło do Gimnazjum w Latowiczu, część do Liceum Pedagogicznego w

¹⁴⁹ J. Garbaczewski, *Szkolnictwo w Mińsku Mazowieckim...*, op. cit. s. 242.

¹⁵⁰ A. Maliszewski, *Z zakurzonych pólek i pośliskłych kartek*, Mińsk Mazowiecki 2001, s. 14.

¹⁵¹ W. Wójcik, T. Wójcik, *Jest taka miejscowość – Transbór*”, *Rocznik Mińskomazowiecki*, zeszyt nr 4, cz. II, Mińsk Mazowiecki 1997 – 1998, s. 350.

¹⁵² *Ibidem*, s. 351.

Siennicy, a najwięcej do szkół w Mińsku Mazowieckim. Najlicniejsza grupa poszła do Szkoły Budowlanej, następnie mechanicznej, oraz Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego¹⁵³.

Budynek szkolny w Mińsku odzyskano w marcu 1945 roku. Zniszczony ostatnimi dniami wojny oraz użytkowaniem przez Armię Czerwoną, musiał być poddany remontowi. Koszty remontu spadły na nauczycieli oraz rodziców. W pracach porządkowych brała też udział młodzież. Powołany został komitet odbudowy. Zawiązanie się go oznaczało, że znowu trzeba szukać środków na niezbędne prace, by szkoła rozpoczęła normalne funkcjonowanie. Organizowano uliczne kwesty oraz zbiórki pieniędzy. Otrzymano dodatkowo subwencje państwową. Na wiosnę 1945 roku rozpoczęto naukę we własnym gmachu. W 1945 roku, w październiku Powiatowa Rada Narodowa uchwałą nr 65 przekazała plac i znajdujący się na nim gmach Gimnazjum i Liceum przy ul. Licealnej i Pięknej na rzecz Skarbu Państwa¹⁵⁴.

Mimo powrotu szkoły do miasta nie powrócił na stanowisko dyrektora zasłużony Jan Łupiński. Został on mianowany dyrektorem gimnazjum Towarzystwa Szkół Średnich w Borówku¹⁵⁵. W poszukiwaniu kandydata na stanowisko dyrektora Zarząd Towarzystwa Szkół Średnich wysunął dwie kandydatury: Mariana Kapelczaka i Bolesława Kuracińskiego. Rezerwową kandydaturą była p. Henrykka Adamska. Kuratorium nie uwzględniło jednak żadnej z nich mianując p. Czesława Zalewskiego¹⁵⁶. Był on doktorem filozofii. Jego kadencja trwała 2 lata. Nie zmagął się już z problemami finansowymi, dzięki upaństwowieniu można było zabezpieczyć najważniejsze potrzeby szkoły. Jego następcą został Władysław Luciak (1. IX. 1947 – 31. VIII. 1949)¹⁵⁷.

Odbudowa szkoły, upaństwowienie, zmiana organizacji, nowa dyrekcja ale naukę podejmowali ci sami uczniowie. Zresztą, pierwsze lata szkoły niewiele zmieniły w systemie wychowawczym. W wychowaniu szkolnym, podobnie jak w okresie przedwojennym kontynuowano ducha katolickiej moralności i tradycji. Młodzież szkolna obok uroczystości państwowych, uczestniczyła w uroczystościach kościelnych (np. Boże Ciało czy święto 3, Maja). Zalecenia w tej sprawie wydawał dyrektor szkoły¹⁵⁸. Dopiero późniejsze lata, kiedy już władza ludowa na dobre utrwaliła się w mieście, zaniechano tych tradycji. Dyrektorzy Czesław Zalewski i Władysław Luciak którzy kierowali szkołą w latach 1945 – 1949 nie spełnili nadziei na wychowanie młodzieży w duchu socjalistycznym. Dopiero nominacja Władysława Lewartowskiego spowodowała rozpoczęcie procesu wychowawczego w duchu założonych przez nowe władze i nowy ustrój komunistyczny przemian¹⁵⁹. Lewartowski utrzymał się na

¹⁵³ Ibidem, s. 353.

¹⁵⁴ A. Maliszewski, *op. cit.* s. 14.

¹⁵⁵ Ibidem, s. 28.

¹⁵⁶ Ibidem, s. 34.

¹⁵⁷ Ibidem, s. 35.

¹⁵⁸ Ibidem, s. 71.

¹⁵⁹ Ibidem, s. 72.

stanowisku aż do 1967 roku¹⁶⁰.

W Mińsku Mazowieckim znaleźli się ludzie którzy dostrzegli potrzeby i możliwość zorganizowania szkolnictwa zawodowego o specjalności budowlanej. Istniał w mieście przychylny klimat i wszechstronne poparcie władz dla odpowiednich inicjatyw w tym kierunku¹⁶¹. W tej sprzyjającej atmosferze w Oddziale Odbudowy woj. Warszawskiego zrodziła się idea szkoły budowlanej przeniesiona na teren Mińska Mazowieckiego i zrealizowana przez Referat Odbudowy ówczesnego Starostwa Powiatowego. W ten sposób w mieście, we wrześniu 1945 roku powstały dwie pierwsze formy szkolenia budowlanego. Były nimi:

- Jednoroczny Kurs Przystosobienia Budowlanego dla kandydatów z ukończoną co najmniej szkołą powszechną
- Trzyletnie Liceum Budowlane dla kandydatów z małą maturą.

Pierwsi po roku nauki mieli otrzymać tytuł młodszego technika, drudzy po trzech latach powinni byli opuścić szkołę jako technicy budowlani. Zarówno jedni jak i drudzy byli potrzebni do pracy w wydziałach odbudowy, szczególnie dla prowadzonej działalności pod nazwą „Akcja odbudowy wsi”.

Brakowało lokalu, programu, podręczników, nie brakowało jednak zapala. Na lokale wykładowe uzyskano dwie sale w dawnej Fabryce Rudzkiego, późniejszej Fabryce Urządzeń Dźwigowych. Jednymi z pierwszych nauczycieli byli inżynierowie pracujący w tej fabryce. Uczniowie zamiejscowi zostali ulokowani w wyznaczonych kwaterach prywatnych. Stołówkę zapewniono im w Starostwie Powiatowym. Czynności administracyjne szkoły spełniali społecznie pracownicy Wydziału Odbudowy.

W ten sposób przy pomocy ludzi dobrej woli rozpoczęto naukę. Przedmioty ogólnokształcące prowadzili nauczyciele wspomnianego już Liceum Ogólnokształcącego¹⁶². Wiek uczniów nie był ograniczony. Obok szesnastolatków uczyli się ludzie dorośli, a wśród nich wielu byłych partyzantów mających stopnie podoficerskie, a nawet oficerskie. Owa rozpiętość wieku nie tylko nie przeszkadzała w życiu szkolnym ale nawet pomagała. Starsi uczniowie pełnili różne funkcje szkolne z których dobrze się wywiązywali.

Pierwszy rok nauki został zakończony dla Jednorocznego Kursu egzaminem, po którym uczniowie odbyli sześciotygodniową praktykę w Wydziałach Odbudowy, a następnie jako pierwsi absolwenci opuścili szkołę. Natomiast uczniowie pierwszej klasy Liceum Budowlanego po odbyciu wakacyjnej praktyki otrzymali promocję do klasy drugiej.

Rok szkolny 1946/1947 powiększył stan uczniów o nową pierwszą klasę. Jednoroczny kurs pozostaje – ponownie jak w roku ubiegłym w jednej grupie. Dzięki przychylności władz miejskich i staraniom Wydziału Odbudowy otrzymała własny lokal w odbudowanym budynku przy ul. J. Piłsudskiego 52. Było w nim 8 izb. Ogólna

¹⁶⁰ Ibidem, s. 36.

¹⁶¹ J. Semsch, *Szkoły Budowlane w Mińsku Mazowieckim 1945 – 2000*, Mińsk Mazowiecki, 2000, s. 7.

¹⁶² Ibidem, s. 8.

powierzchnia użytkowa wynosiła 220 m². Pozwoliło to na urządzenie trzech sal lekcyjnych, kancelarii szkolnej, trzech sal internatu i kuchni. Równocześnie powstały: sekretariat, aparat zaopatrzenia, stołówka, kuchnia, etat woźnego. Był już nadzór nad internatem, nadal jednak funkcje organizacyjne i porządkowe sprawowali społecznie uczniowie.

W nauce stosowany był klasowy system nauczania. Nie było specjalistycznych gabinetów, miejscem wykładów różnych przedmiotów były izby lekcyjne¹⁶³. Pomimo trudności i braków, lekcje nie były pozbawione praktycznego i doświadczalnego charakteru, co zawdzięczać można pomysłowości i ofiarności nauczycieli, którzy sobie tylko wiadomym sposobem potrafili przygotować materiały pogładowe, eksponaty i lekcje ilustrować doświadczeniem.

Szkoła rzetelnie realizowała program nauczania, prowadząc aktywnie także działalność społeczną. Nie było niemal żadnej imprezy w mieście w której „Budowlanka” nie brała czynnego udziału. Szkoła ponadto stała się inicjatorem różnych form życia i współzawodnictwa sportowego w mieście i powiecie. Z jej inicjatywy odbyły się pierwsze po wojnie zawody sportowe szkół średnich. Było to duże święto sportowe szkół. Weszło ono na długi czas do kalendarza imprez sportowych w Mińsku.

Absolwenci Jednorocznego Kursu zakończyli sześciotygodniową praktykę przy odbudowie wsi Zakilczew i Załuże w powiecie Maków Mazowiecki. Uczniowie zapoznali się tam z różnymi formami budownictwa zagrodowego, budowali domy z gliny, żużlu i pianobetonu. Nauczyli się produkować dachówkę cementową, pustaki ścienne i inne elementy niezbędne w budownictwie wiejskim. Praktykę organizował i finansował Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych. Uczniowie Liceum Budowlanego w czasie wakacji również odbywali sześciotygodniową praktykę.

Rok szkolny 1947/1948 podyktował tworzenie nowych form szkolenia, co wynikało z potrzeb życia gospodarczego. Powstała dwuletnia Szkoła Rzemiosł Budowlanych. Trzyletnie liceum istniało nadal.

Wykształcenie około 70 młodszych techników na Jednorocznym Kursie Przygotowania Budowlanego zaspokoiło pierwsze potrzeby administracji budowlanej województwa warszawskiego¹⁶⁴. Przed tą administracją stało teraz zadanie przygotowania i pokierowania odbudowy wsi zniszczonych podczas działań wojennych. Państwo dało na ten cel rolnikom pożyczki pieniężne i przydzieliło materiały budowlane. Dawał się jednak odczuć brak kadry rzemieślniczej. Wobec tych potrzeb zrezygnowano ze szkolenia młodszych a utworzono w Szkole Budowlanej Szkołę Średnią Rzemiosł Budowlanych w której nauka miała być pobierana przez 2 lata. Zorganizowano w pierwszym roku dwa działy szkolenia – murarski ciesielski, po 50 uczniów każdy. Warunkiem przystąpienia do szkoły było ukończenie szkoły podstawowej. Jej absolwent miał otrzymać po 2 latach świadectwo ukończenia szkoły i stopień czeladnika w obranym zawodzie budowlanym. Świadectwo miało mu zapewnić możliwość

¹⁶³ Ibidem, s. 9.

¹⁶⁴ Ibidem, s. 10.

ewentualnego dalszego kształcenia¹⁶⁵.

Dyrektorami szkół budowlanych w latach 1945 – 1954 byli inż. Zygmunt Szulc, inż. Teodor Giza, inż. Stanisław Skoroszewski oraz inż. Tadeusz Hazler¹⁶⁶. W roku 1948 Liceum Budowlane opuszczają pierwsi absolwenci. W 1949 roku wszystkie Szkoły Budowlane W Mińsku zostały scalone w jedną formę organizacyjną o nazwie „XI Państwowy Ośrodek Szkolenia Zawodowego Ministerstwa Budownictwa. Ministerstwo podjęło decyzje o wybudowaniu szkoły budowlanej w mieście na 1200 uczniów. Ukończony on został w 1953 roku¹⁶⁷. Szkoła w budynkach mieści się do dziś i funkcjonuje jako Zespół Szkół nr 1 im. Kazimierza Wielkiego.

W Mińsku Mazowieckim od września 1940 roku istniała Prywatna Szkoła Handlowa Waclawa Rżyski w Mińsku Mazowieckim. Powstała w paradoksalnym czasie, kiedy reszta szkół w mieście została zamknięta przez działania wojenne. Szkoła powstała dzięki inwencji człowieka, który jak wielu innych ludzi w tym czasie musiał opuścić swoje miejsce pracy, swoje mieszkanie i szukać schronienia w stronach rodzinnych¹⁶⁸. Szkoła dzięki nadzorowi niemieckiemu kontynuowała nauczanie w czasach okupacji, które zostało na krótko przerwane, lecz wznowione w listopadzie 1944 roku w dotychczasowym budynku szkolnym przy ulicy Kościuszki 8 i w domu państwa Serżyńskich przy ul. Warszawskiej. W tym ostatnim rozpoczęła naukę młodzież z klasy pierwszej liceum handlowego. Cześć uczniów zakończyła naukę po ukończeniu IV klasy liceum kupieckiego i otrzymaniu „małej matury”, która dawała im możliwość zatrudnienia w określonym zawodzie.

Mimo aresztowania na 8 miesięcy przez NKWD dyrektora Rżyski, szkoła kontynuowała działalność. Dyrektor wrócił po 8 miesiącach do pracy, jednak doświadczony ciężkimi przeżyciami po kilku latach przestał pracować w szkole¹⁶⁹.

Uczniowie szkoły, podobnie jak uczniowie Liceum Ogólnokształcącego w pierwszych latach po wojnie brali udział w wydarzeniach religijnych i patriotycznych jak Boże Ciało (VI 1945) oraz manifestacja - 3 Maja 1946 roku. W tymże roku, w czerwcu, szkoła wypuściła pierwszą grupę 14 maturzystów¹⁷⁰.

W Mińsku Mazowieckim w pierwszych latach powojennych powstała jeszcze jedna szkoła średnia, 31 października 1944 roku Jan Sokołowski – wspomniany już inspektor szkolny w mieście, upoważnił Mieczysława Ługowskiego, Edwarda Szuleckiego i Piotra Pobożnego do otwarcia Prywatnego Gimnazjum Mechanicznego. Już w grudniu tego samego roku szkoła rozpoczęła funkcjonowanie¹⁷¹. Zajęcia dydaktyczne odbywały się w budynku przy ulicy Nadrzecznej, a w praktyce w dawnej boźnicy

¹⁶⁵ Ibidem, s. 11.

¹⁶⁶ Ibidem, s. 131.

¹⁶⁷ Ibidem, s. 113.

¹⁶⁸ Z. Bajska – Pełka, *Była taka szkoła w Mińsku Mazowieckim*, Rocznik Mińskomazowiecki, zeszyt nr 2, Mińsk Mazowiecki 1995–1996, s. 110.

¹⁶⁹ Ibidem, s. 114.

¹⁷⁰ Ibidem, s. 120 – 121.

¹⁷¹ M. Górska, *Sytuacja oświaty... , op. cit.* s. 150.

żydowskiej przy ulicy Siennickiej. Kierownikiem warsztatów został Piotr Pobożny, który na praktyki uczniów udostępnił swój warsztat. Szkoła szybko rozwijała się i rozszerzała kierunki kształcenia zawodowego. Przybywało uczniów i nauczycieli. Zachodziła potrzeba powiększenia i doskonalenia bazy dydaktycznej a także zorganizowania warsztatów szkolnych. Wykorzystując przychylny stosunek władz powiatowych zlokalizowano ją w dwupiętrowym budynku przy ulicy Siennickiej. Na parterze urządzono warsztaty a na piętrach sale lekcyjne. W 1947 roku szkoła funkcjonowała już jako Państwowe Gimnazjum Mechaniczne. W tym samym roku opuściło jej mury 10 pierwszych absolwentów. W 1948 roku szkołę przemianowano na 3 letnie Państwowe Liceum I stopnia. Obecnie nazwa szkoły brzmi Zespół Szkół Zawodowych Nr 2 im „Powstańców Warszawy”¹⁷².

*

Szkolnictwo średnie w Mińsku Mazowieckim w latach 1944 – 1948 przeżywało rozkwit. Dwie szkoły które działały przed 1944 rokiem, mimo początkowych problemów kontynuowały swoją działalność i rozwój. Na uwagę zasługuje jednak przede wszystkim powstanie dwóch nowych szkół technicznych. „Budowlanka: i „Mechanik” po dziś dzień kształcą z powodzeniem młodych techników budownictwa oraz mechaników, którzy nie rzadko kontynuują naukę na uczelniach wyższych technicznych. Szybka odbudowa szkół i powstanie nowych była możliwa dzięki ofiarności nauczycieli oraz uczniów i ich rodziców oraz współpracy międzyszkolnej nauczycieli. Zawód ten podobnie jak w czasach tajnego nauczania nosił znamiona wielkiego patriotyzmu. Negatywnym jednak aspektem odbudowy szkolnictwa była stopniowa indoktrynacja szkół przez władze ludowe, odbywało się to jednak głównie po 1948 roku więc okres opisywanych czterech lat można podsumować bardzo pozytywnie.

3.4. Życie kulturalne miasta

Okres wojny, jak wiadomo, nie jest dobrym czasem na życie kulturalne. Ludność, nie mając zapewnionych podstawowych potrzeb egzystencjonalnych, nie jest zainteresowana uczestnictwem w wydarzeniach kulturalnych a sami artyści w tym ciężkim czasie także mają inne potrzeby i inne role do spełnienia. Czas wojny jednak dobiegł końca, miasto Mińsk Mazowiecki powoli zaczyna wchodzić w okres stabilizacji i ludziom na nowo rodzą się wyższe potrzeby. Jak to ujął Stanisław Kazikowski: *We wczesnym okresie po ustaniu działań wojennych społeczeństwo mińskie było spragnione normalnego życia kulturalnego i rozrywek, toteż mimo żałostnego często poziomu frekwencja na każdej imprezie dopisywała*¹⁷³.

W Mińsku Mazowieckim nie istniał w tym okresie Dom Ludowy który spełniałby rolę centra kultury w mieście. Istniała za to Biblioteka Publiczna która była

¹⁷² Ibidem, s. 151.

¹⁷³ S. Kazikowski, *op. cit.* s. 153.

utrzymywana przez Zarząd Miasta do spółki z Zarządem gminy wiejskiej¹⁷⁴. We wrześniu 1945 roku przy Inspektoracie Szkolnym przy ulicy Świerczewskiego zorganizowano także bibliotekę dla nauczycieli powiatu mińskiego. Bibliotekę Pedagogiczną. Pierwszym bibliotekarzem został Tadeusz Garliński, podinspektor szkolny oświaty dorosłych. Biblioteką zajmował się dorywczo, bez ustalania godzin pracy. Były one dopasowane do potrzeb nauczycieli¹⁷⁵.

W pierwszych miesiącach po wyzwoleniu spod okupacji niemieckiej przez Armię Czerwoną, to właśnie jej obecność inicjowała życie kulturalne. Do miasta co parę dni przyjeżdżało sowieckie kino objazdowe. Składało się ono z krytej ciężarówki ze sprzętem i dwukołowej przyczepy ze spalinowym agregatem produkującym energię elektryczną. Kiedy dopisywała pogoda, wieszano o zmroku ekran na ścianie pobliskiego budynku lub nawet na drzewie, potem instalowano głośniki oraz projektor a w miarę odległym miejscu hałaśliwy agregat wytwarzający prąd i zaczynało się wyświetlanie. Zimą lub kiedy nie było sprzyjających warunków pogodowych, filmy puszczano w sali remizy Straży Pożarnej. Były to typowe filmy dla żołnierzy radzieckich jednak mieszkańcy z ciekawości także je oglądali. Były to takie produkcje jak „Czapajew”, „Ona broni ojczyzny”, „Dwaj żołnierze”, „Opowieść o prawdziwym człowieku” i tego typu produkcje, mające w sobie propagandę w celu podtrzymywania moralności wojska.

Do Mińska przyjeżdżały także kilka razy wielkie sowieckie zespoły pieśni i tańca takie jak Chór Aleksandrowa z wielką orkiestrą i solistami oraz Zespół Kozaków Dońskich ze wspianiałymi popisami *zespołowej* akrobatycznej szermierki baletowej. Występy te odbywały się tylko w dobrą pogodę, na specjalnie wybudowanej estradzie nieopodal pałacu Dernałowiczów. Mniejsze występy odbywały się w remizie OSP.

Do Mińska kilkakrotnie przyjeżdżał też wojskowy teatrzyk tzw. „berlingowców”. Młodzi aktorzy w mundurach śpiewali przy akompaniamencie skromnego zespołu muzycznego pieśni patriotyczne, recytowali wiersze. Śpiewali także własne kompozycje. Całość była starannie cenzurowana i żadne krytyczne czy satyryczne aluzje do polityczno – społecznej sytuacji nie zdarzały się¹⁷⁶.

We wczesnym okresie powojennym centrum „kulturalnym” miasta stał się kinoteatr „Bałtyk”. Mińszczan ściągali w to miejsce nie tylko wspomniane w rozdziale I wiece polityczne ale także tandetne spektakle z popisami „czarodzieja” czyli sztukmistrza. Wspomina S. Kazikowski: *Sala była nabita po brzegi, łącznie z miejscami stojącymi w przejściach pod ścianami. Po kilku wstępnych „magicznych” produkcjach „mistrz” poprosił dwie osoby na ochotnika do współpracy przy kolejnym „tajemniczym” eksperymencie. Zgłosiła się para młodych studentów Uniwersytetu Warszawskiego w bardzo modnych zaraz po wojnie białych rogatywkach uczelni. Na*

¹⁷⁴ APW, oddział Otwock, sygn. 544, k. 4.

¹⁷⁵ J. Czajka, *Biblioteka Pedagogiczna w Mińsku Mazowieckim 1945 – 2000*, Rocznik Mińskomazowiecki, zeszyt nr 9, Mińsk Mazowiecki 2002, s. 107.

¹⁷⁶ S. Kazikowski, *op. cit.* s. 154 – 155.

środku sceny stał spory stół, nakryty obszerną czarną tkaniną. Mistrz poprosił aby oboje weszli pod stół, który osłonił szczelnie od strony widowni i polecił, aby za nim powtórzyli „wiemy, wiemy, rozumiemy, wszystko dobrze pojmujemy”. Kiedy powiedzieli to pierwszy raz, mistrz polecił powtórzyć, bo było za cicho. Za drugim razem rzekomo też było nie dość głośno, więc kiedy po trzeci raz wykrzyczanej kwestii cała widownia zastygła w ciszy i w napięciu oczekiwania, mistrz z uroczystą miną odstał od stołu i powiedział głośno, a dostojnie: „Skoro wiecie, rozumiecie, wszystko dobrze pojmujecie, to dlaczego pod stołem siedzicie?” Na ryk śmiechu widowni, delikwenci zaczerwienieni po białka oczu wyskoczyli spod tkaniny, a młody człowiek rzucił się do bicia „mistrza”. Na szczęście kilku znajomych szybko, ale nie bez trudu zabrano go ze sceny¹⁷⁷. Taki niestety żenujący poziom miały występy sztukmistrzów w tym okresie. W czasach przedwojennych stali oni na ulicach i w bramach, po wojnie wykorzystywali spragnione jakiegokolwiek rozrywki społeczeństwo, by zarobić pieniądze.

Na szczęście w Mińsku w tym okresie istniała także rozrywka na poziomie. Od kwietnia 1945 roku istniał „Warsztat Poetycki Tadeusza Chruścielewskiego”, artyści który w czasie wojny pisał „do szuflady”¹⁷⁸. Także w dziedzinie muzycznej wysoki poziom reprezentował chór gimnazjalny z akompaniamentem organowym profesora Nartonowicza, multiinstrumentalisty, nauczyciela muzyki z Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego. Chór ten wystąpił w Boże Narodzenie 1946 roku w kościele NMP w Mińsku. Wykonali kilka przygotowanych na cztery głosy koled. Wspomina S. Kazikowski: *Wierni i ksiądz odprawiający mszę, jeszcze wtedy przodem do ołtarza głównego, co chwilę odwracali głowy, spoglądając w stronę organów, zaskoczeni niespotykaniem piękną harmonią i zupełnie nowym brzmieniem znanych przecież pieśni. Profesor potrafił zainspirować i tak uatrakcyjnić pracę chóru, że z traktowanego z pewnym pobłażaniem dodatkowego przedmiotu, nauka śpiewu stała się jednym z najatrakcyjniejszych zajęć, zwłaszcza że umiał umieszczać nasze występy na kilku publicznych imprezach. Zorganizował też mały zespół muzyczny, w którym poznałem początki gry na perkusji*¹⁷⁹.

Okres powojenny to niestety zanik prasy lokalnej. Informacje o Mińsku ukazywały się w prasie warszawskiej a od 1980 roku w Tygodniku Siedleckim. W mieście właściwie ukazywało się tylko kilka tytułów. Na podstawie relacji ustnych Tadeusza Grabka, harcerza Szarych Szeregów ustalono, że podziemie AK obwodu „Kamień” na przełomie lat 1944/1945 wydawało *Informator* – tygodnik. Był to maszynopis A4 powielony w nakładzie ok. 100 egzemplarzy. Natomiast wiosną 1946 roku młodzież poakowska wydawała pismo *Młody Polak* – dwutygodnik „poświęcony polskiej młodzieży myślącej” (format A5, maszynopis, nakład kilkanaście egzemplarzy). To ostatnie pismo redagował T. Grabek przy współpracy Jana Patolety i Henryka Witka¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Ibidem, s. 153.

¹⁷⁸ Ibidem, s. 155 – 156.

¹⁷⁹ Ibidem, s. 146.

¹⁸⁰ J. Kuligowski, *Prasa Mińska Mazowieckiego do 1989 roku*, Rocznik Mińskomazowiecki, zeszyt nr 9. Mińsk Mazowiecki 2002, s. 64.

W okresie powojennym w przeciwieństwie do okresu międzywojennego nastąpił zanik prasy uczniowskiej. Wyjątkiem jest Liceum Ogólnokształcące. W 1948 roku ukazało się piśmiotwo satyryczne *Osa*. Wydawane było w formacie A5 w objętości 4 stron jako maszynopis, stąd należy przypuszczać iż nakład piśmiotka był niewielki. Pod względem treści zawierało utwory humorystyczno – satyryczne, ale informowało także o sprawach bieżących np. repertuarze kina *Bałtyk*¹⁸¹.

W pierwszych latach powojennych rozrywką dla mieszkańców miasta była rzecz jasna rekreacja. Miasto nie posiadało jednak oficjalnego kąpieliska, było ono dopiero w planach (patrz rozdział II). Korzystano zatem z nieformalnych kąpielisk. Były one cztery i znajdowały się na rzece „Srebrnej”. Pierwsze z nich znajdowało się w górnym biegu rzeczki, na północ od cmentarza. Drugie z nich na wysokości cmentarza w zbiorniku wodnym stworzonym poprzez spiętrzenie wody przez tamę pod mostem na ulicy Budowlanej Trzecie miejsce kąpeli znajdowało się w parku natomiast czwarte to tzw. *pompka*¹⁸².

Pompka to mały sztuczny staw z dość stromymi trawiastymi brzegami. Został on zbudowany za niewielkim spiętrzeniem ziemnym i jazem na rzece Srebrnej, dopływie rzeki Mieni. Powyżej północnego brzegu stawu stał murowany parterowy budynek techniczny z wysokim stalowym kominem, mieszczący napędzane parowym silnikiem pompy. Tłoczyły one podziemnym rurociągiem wodę do wieży ciśnień przy stacji kolejowej Mińsk Mazowiecki dla parowozów PKP.

Linie kolejową z Warszawy zelektryfikowano w 1937 roku tylko do Mińska. W pierwszych latach powojennych istniała tylko trakcja parowa. Na większych stacjach, w tym i w Mińsku, stało między torami kilka punktów poboru wody. Wlewano ją do tzw. tendra w parowozie, sterowanym i uruchamianym ręcznie wysokim wysięgnikiem obracającym się wokół swej osi, stosownie do pozycji wlewu w lokomotywie¹⁸³.

Do *Pompki* położonej wśród piaszczystych zalesionych pagórków, najwygodniej dochodziło się ze śródmieścia ulicą Stankowizna do końca i dalej ścieżką leśną lub mostem kolejowym nad Srebrną a dalej obok terenów Fabryki Urządzeń Dźwigowych wzdłuż rzeczki przez las. Było to *najmilsze z czterech nieformalnych kąpielisk*. Przy upalnej pogodzie zawsze przyciągało amatorów pływania, przepędzanych niekiedy przez mechaników, aby nie mącili wody, gdy było zbyt wielu na raz kąpiących się. Jednak młodzi ludzie zawsze znaleźli miejsce i moment do kąpeli i nie byli traktowani nadto rygorystycznie. Nad *Pompkę* tłumnie przybywali Mińszczanie w upalne dni w celach rekreacyjnych¹⁸⁴. Niestety, obecnie nie istnieje już ten zbiornik wodny, jedynie ruiny budynku, oraz zarosnięte przez roślinność jezioro.

¹⁸¹ Ibidem, s. 65.

¹⁸² S. Kazikowski, *Himilbachowa pompka czyli mokre „tajemnice” mińskiego lumepenproletariatu, ale nie tylko*, Rocznik Mińskomazowiecki, zeszyt nr 15, Mińsk Mazowiecki 2007, s. 202.

¹⁸³ Ibidem, s. 200.

¹⁸⁴ Ibidem, s. 201.

*

Życie kulturalne miasta, po ciężkich latach okupacji, w latach 1944 – 1948 powoli rozwijało się. Pierwszy rok upłynął pod znakiem wydarzeń związanych z pobytym w mieście Armii Czerwonej. W następnych latach, oficjalne wydarzenia kulturalne niestety przesiąknięte były propagandą nowej władzy lub niskim poziomem artystycznym, często jeden czynnik szedł w parze z drugim. W mieście brakowało typowego miejskiego centrum kultury, nie istniała prasa lokalna a rekreacje i wypoczynek mieszkańcy organizowali sobie dzięki własnej pomysłowości. Na plus na pewno ocenić należy powstanie w mieście bibliotek oraz twórczość takich postaci jak poeta Chruścielewski czy nauczyciel muzyki Nartonowicz oraz kilku innych twórców którzy niejako pchnęli miejską kulturą do przodu. Pamiętać należy także o nie wspomnianym przeze mnie aktorze Janie Himilsbachu, który dzieciństwo swoje spędził w Mińsku. Wyjechał on jednak z miasta w 1945 roku. Należy pamiętać także o wielu kompetentnych działaczach oświaty. Niemniej, dzięki wymienionym postaciom życie kulturalne miasta w jakiegokolwiek pozbawionej naleciałości socjalistycznej formie istniało w pierwszych kilku latach powojennych.

**

Lata 1944 – 1948 dla oświaty i kultury w Mińsku Mazowieckim to przede wszystkim okres otrząśnięcia się po II wojnie światowej i stopniowej normalizacji w tych sferach życia społecznego. Bohaterscy nauczyciele z okresu tajnego nauczania wracali do normalnej pracy. Dzięki ich charyzmie, poświęceniu i pracowitości możliwe było szybkie wznowienie nauki w większości szkół które istniały przed 1939 rokiem. Nie można zapomnieć także o roli uczniów a także rodziców w tym procesie. Szkolnictwo w Mińsku, szczególnie szkolnictwo średnie w tym krótkim okresie dla miasta weszło w okres dużego rozwoju gdyż pobudowano dwie nowe szkoły, wspomniane już Gimnazjum Mechaniczne i Liceum Budowlane. Szkoły te w krótkim czasie osiągnęły renomę ogólnokrajową, absolwenci ich walnie przyczynili się do odbudowy miasta i regionu ze zniszczeń wojennych. Nauka kontynuowana także była w znanym i renomowanym Gimnazjum i Liceum przy ul. Pięknej. Niestety nowa władza niosła ze sobą także z czasem także nową ideologię która właśnie w życiu szkolnym była młodym ludziom przekazywana przez stopniowo ideologizowaną kadrę nauczycielską. Proces ten jednak nasilał się po 1948 roku, przykładem jest zmiana dyrekcji w Gimnazjum i Liceum oraz zmiana jego patrona na Juliana Marchlewskiego w latach późniejszych. Także życie kulturalne w tym powojennym okresie było zdominowane przez Armię Czerwoną a potem władzę ludową, ludzie jednak, zmęczeni działaniami wojennymi i spragnieni „wrażeń” odbierali i uczestniczyli w tych wydarzeniach. Nie brakowało jednak wyjątków. Okres lat 1944 – 1948 muszę jednak podsumować pozytywnie. Nie sposób nie docenić zaangażowania zwykłych ludzi w odbudowę oświaty w Mińsku. Choćby przez ten pryzmat inna moja ocena wydawała by się zupełnie niesprawiedliwa.

ROZDZIAŁ IV.

PRZEMYSŁ W MIŃSKU MAZOWIECKIM.

4.1 Fabryka Urządzeń Dźwigowych

W 1898 roku w południowej części miasta Mińsk Mazowiecki, na placu o powierzchni 17 hektarów rozpoczęto budowę Fabryki Machin i Odlewów Żelaznych firmy „Konstanty Rudzki i S – ka” w której głównym akcjonariuszem był Konstanty Rudzki¹⁸⁵. Fabryka ta w przedwojennym Mińsku była największym zakładem przemysłowym, dającym zatrudnienie wielu robotnikom. Specjalizowała się w produkcji mostów a także urządzeń dźwigowych i turbin wodnych. Jej wytwory były znane nie tylko w Polsce ale i na świecie. Eksportowano jej wyroby nawet do krajów dalekiego wschodu. Fabryka zbudowała np. mosty na rzekach: Amur, Dźwina, Newa, Buzau, Syr – daria. Firma „Rudzki i S – ka” była także prekursorem mostów spawanych. Pierwsza taka konstrukcja na świecie powstała na rzece Słudwi pod Łowiczem w 1929 roku¹⁸⁶.

W okresie okupacji niemieckiej, zakłady znajdowały się pod zarządem niemieckiej firmy „Krupp – Stahlban” i pracowały na potrzeby armii niemieckiej. Produkowano tu m. in. części do wyrzutni pocisków V1 i V2¹⁸⁷. W lipcu 1944 roku, w miarę zbliżania się frontu, Niemcy wywieźli z fabryki najlepsze obrabiarki oraz inne wyposażenie fabryki. Akcja Niemców spotkała się z oporem robotników, którzy jednak nie zdołali ochronić przedsiębiorstwa przed zniszczeniem. W przedostatnim dniu okupacji Mińska, w czasie przerwy obiadowej, minerzy niemieccy wysadzili ją w powietrze. Zniszczona została elektrownia z czterema generatorami, 42 – metrowym kominem, chłodnią, dźwigi bramowe, suwnice. Zapalone i zniszczone zostały dachy ich oszklenie, sieć i trakcja elektryczna. Na miejscu fabryki pozostały ruiny i zgłiszcza¹⁸⁸.

Zniszczenia w fabryce zostały oszacowane na 80% strat w budynkach oraz 70% w maszynach i urządzeniach budowy mostów. Mimo to 1. IX. 1944 roku ponownie ją uruchomiono. Pracę w tym dniu podjęło 47 pracowników fizycznych i umysłowych. W tym okresie, mimo ciężkich warunków, w zakładzie naprawiano sprzęt dla Armii Czerwonej oraz naprawiano mosty wykorzystywane przez Armię na rzece Bug¹⁸⁹.

¹⁸⁵ A. Łukasiak, *Była taka fabryka – historia zakładów „Rudzki i S –ka*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 17, Mińsk Mazowiecki 2009, s. 51.

¹⁸⁶ A. Krzewiński, *Z dziejów Fabryki Urządzeń Dźwigowych w Mińsku Mazowieckim*, [w:] *Dzieje Mińska Mazowieckiego 1421 – 1971*, red. naukowy J. Kazimierski, Warszawa 1976, s. 430 – 431.

¹⁸⁷ A. Łukasiak, *op. cit.* s. 61.

¹⁸⁸ Inwentarz Archiwalny, t. XXXIX, *Fabryka Urządzeń Dźwigowych w Mińsku Mazowieckim cz. 2*, opr. T. Walczak, Otwock 1977, s. 3.

¹⁸⁹ APW, oddział Otwock, *Fabryka Urządzeń Dźwigowych w Mińsku Mazowieckim*, sygn. 17. k. 11.

W tym początkowym okresie fabryka organizacyjnie należała do PKP Lublin. Majątek „K. Rudzki i S – ka” stopniowo był przejmowany przez państwo. Nowa nazwa zakładu, do 1952 roku brzmiała „Państwowe Przedsiębiorstwo Robót Kolejowych nr 6, Zakłady Naprawczo – Wytwórcze nr 1”. W 1945 roku, po wyzwoleniu Warszawy delegacja robotników z sekretarzem Stanisławem Dąbrowskim na czele, przekonała władzę Rządu Tymczasowego o potrzebie odbudowy zniszczonej fabryki. Zakład przeszedł pod zarząd Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowej w Warszawie. Warunki produkcji pierwszego okresu po wyzwoleniu były bardzo trudne, występował ciągły brak podstawowych obrabiarek, hale były nieogrzewane¹⁹⁰. Brakowało wykwalifikowanych kadr, gdyż większość załogi została powołana do Wojska Polskiego, organów bezpieczeństwa na funkcje pełnomocników reformy rolnej oraz do Rad Narodowych różnych szczebli i organizacji politycznych.

Pomimo przejścia pod zarząd Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowej podtrzymywane były tradycje Fabryki Rudzkiego. W pierwszych latach powojennych grupa robotników odbudowała w:

- Most w Płochni
- Most w Błoniu
- Most kolejowy w Urlach nad rzeką Liwiec
- Most nad rzeką Muchawką w Siedlcach
- Centralne ogrzewanie na Dworcu Głównym w Warszawie¹⁹¹.

Zatrudnienie w fabryce wynosiło odpowiednio:

- W 1944 roku – 60 pracowników
- W 1945 roku – 90 pracowników
- W 1946 roku – 150 pracowników
- W 1947 roku – 200 pracowników
- W 1948 roku – 280 pracowników
- W 1949 roku – 465 pracowników.

Poprzez przedstawione powyżej dane widać jak szybko w pierwszych latach powojennych rozrastała się fabryka. Wraz ze wzrostem ilości robotników poprawiały się także warunki socjalne pracowników takie jak: dostęp do mieszkań, przedszkola, żłobki, kolonie letnie, wczasy pracownicze¹⁹². Wzrastały także zarobki robotników. W 1944 roku przeciętne wynagrodzenie w zakładzie wynosiło 900 złotych a w 1949 roku już 16 400 złotych. Pracownicy pracowali systemem akordowym, 40% załogi przystąpiło do współzawodnictwa pracy, 17 z nich zostało przodownikami pracy¹⁹³.

W fabryce wyprodukowano:

- W 1944 roku – 50 ton mostów i innych konstrukcji
- W 1945 roku – 190 ton

¹⁹⁰ Inwentarz Archiwalny, t. XXXIX, *op. cit.* s. 3

¹⁹¹ Ibidem, s. 4.

¹⁹² Ibidem, s. 8.z

¹⁹³ APW, oddział Otwock, *Fabryka...*, sygn. 17. k. 11.

- W 1946 roku – 450 ton
- W 1947 roku – 600 ton
- W 1948 roku – 900 ton
- W 1949 roku (do 16 VII) – 600 ton¹⁹⁴

Dane powyżej pokazują jak błyskawicznie wzrastała produkcja w fabryce. Porównując do liczby zatrudnionych robotników widać że wydajność pracy utrzymywała się na podobnym poziomie tzn. zwiększenie produkcji było proporcjonalne do zwiększenia zatrudnienia w zakładzie, nie licząc lat 1944 i 1945 ale jest to wytłumaczalne ze względu na brak maszyn i trudne warunki pracy. W tym okresie wydajność utrzymywała się na nieco niższym poziomie.

22 lipca 1949 roku fabryka była już odbudowana w 100 procentach. W dniu 16. VII. 1949 roku zatrudniała dokładnie 463 pracowników. Fabryka produkowała (zajmowała się):

- Mosty przeznaczone dla całego kraju
- Wagi trzy i cztero pomostowe
- Naprawą sprzętu i maszyn budowlanych
- Budową dróg
- Regulacją rzek
- Budową i elektryfikacją kolei
- Produkcją maszyn drogowych

Plan produkcyjno – finansowy na rok 1949 wynosił 200 mld złotych. Został przekroczony o 12% już 30 VI. 1949 roku¹⁹⁵. Główne działy produkcyjne w zakładzie to: Dział Konstrukcyjny, Dział Remontów oraz Dział Odbudowy¹⁹⁶

Adres fabryki po wojnie to ulica Generała Świerczewskiego 47. Zakład produkował także mosty dla Mińska. Najbardziej znaną konstrukcją dla miasta w okresie opisywanym przeze mnie jest przyczółek mostu przez rzekę Srebrną na linii kolejowej Warszawa – Siedlce. Archiwum Państwowe w Otwocku posiada projekt zarówno tego jak i innych mostów zbudowanych przez fabrykę. W projekcie przyczółku znajdują się obliczenia inżynierów takie jak parcie ziemi, natężenie dopuszczalne, parcie wiatru, wpływ wagi własnej na przyczółek¹⁹⁷. Oprócz mostu kolejowego fabryka podjęta się także przebudowy starej łaźni na jej terenie na budynek przyszłej szkoły zawodowej¹⁹⁸.

Zakład rozwijał się bardzo płynnie, nie znaczy jednak że nie borykał się z problemami. Na zebraniu Komisji Technicznej w 1949 roku której przewodniczył inż. Stanisław Smaga przedstawiono problemy z której fabryka borykała się w tym okresie:

- Brak ciągłości robót budowlanych które wykonywane są na własne potrzeby

¹⁹⁴ Inwentarz Archiwalny, t. XXXIX, *op. cit.* s. 8.

¹⁹⁵ APW, oddział Otwock, *Fabryka...*, sygn. 17. k. 11.

¹⁹⁶ Ibidem, k. 13.

¹⁹⁷ Ibidem, sygn. 113. k. 1.

¹⁹⁸ Ibidem, sygn. 173. k. 1.

- Brak maszyn specjalnych stosowanych do robót budowlanych (jako przykład podany jest brak maszyny do czopowania)
- Brak specjalistów do pracy przy obsłudze maszyn
- Przestarzały sprzęt maszynowy który zmusza obróbkę dzielić na kilka etapów¹⁹⁹

Problemy zakładu zgłaszali także jego pracownicy. Oto przykłady najczęściej powtarzający się:

- Brak pożytku z uczniów Gimnazjum Mechanicznego. Podczas nauki w szkole wykonywali tylko drobne prace i nie radzili sobie często z poważną pracą – wnioski o otwarcie w zakładzie kursów doszkalających które kształciły by fachowców²⁰⁰
- Naprawa torów i podkładów w zakładzie.
- Polewanie hal produkcyjnych wodą ze względu na unoszący się, szkodliwy dla zdrowia pracowników kurz.
- Ustalać cenę za wykonanie przed produkcją gdyż brak tego demobilizuje robotników.

Od 1952 roku, zakład, już w pełni upaństwowiony nosi nazwę Fabryka Urządzeń Dźwigowych. Jest zakładem specjalizującym się w produkcji suwnic i dźwigów różnego typu. Od 1995 roku fabryka została jednoosobową spółką akcyjną, Zakład zmienił nazwę na Fabryka Urządzeń Dźwigowych Spółka Akcyjna w Mińsku Mazowieckim²⁰¹.

*

Państwowe Przedsiębiorstwo Robót Kolejowych nr 6, Zakłady Naprawczo – Wytwórcze nr 1 od momentu wyzwolenia do zmiany nazwy w 1952 roku zostało całkowicie upaństwowione. Niewątpliwie był to okres w którym zakład szybko został odbudowany i powoli wracał do okresu swojej świetności, który został zahamowany przez wybuch wojny. Fabryka niewątpliwie przyczyniła się do ogromnego rozwoju miasta i była zakładem który zatrudniał najwięcej osób nie tylko w mieście ale i w całym rejonie Mińska Mazowieckiego. Okres PRL – u był okresem świetności zakładu który budował dźwigi dla całego kraju a także eksportował je zagranicę. Dzięki stalemu wzrostowi zatrudnienia niwelował problemy z bezrobociem na terenie powiatu Mińskiego, szkoląc przy okazji kadrę robotników i fachowców.

4.2. Sytuacja przemysłu w mieście w pierwszych latach powojennych

Fabryka Urządzeń Dźwigowych była największym zakładem przemysłowym w Mińsku Mazowieckim, i to zarówno pod względem znaczenia ogólnokrajowego jak i pod względem ilości zatrudnionych pracowników. Nie była jednak jedynym

¹⁹⁹ Ibidem, sygn. 17. k. 1.

²⁰⁰ Kursy miały się rozpocząć z dniem 1. IX. 1949 mimo braku środków. Nie przekazała ich fabryce Dyrekcja warszawska. Ibidem, sygn. 17. k 2.

²⁰¹ A. Łukasiak, *op. cit.* s. 62.

zakładem przemysłowym w mieście. Według informacji zawartych w dokumentach archiwalnych, do 1947 roku było w mieście 28 zakładów przemysłowych dających zatrudnienie 810 osobom²⁰². Najważniejsze zakłady przemysłowe w Mińsku, nie licząc rzecz jasna FUD - u to:

- Warsztaty Konstrukcyjne PKP – 204 zatrudnionych
- Nasycalnia Materiałów Drzewnych PKP – 150 zatrudnionych
- Okręgowa Mleczarnia Spółdzielcza – 8 zatrudnionych
- Stolarnia Mechaniczna T. Żeberki – 9 zatrudnionych²⁰³
- Zakład Mechaniczny przy ul. Piłsudskiego 70 produkujący części do maszyn
- Zakład Mechaniczny przy ul. Piłsudskiego 40 – renowacja maszyn
- Zakład Mechaniczny przy ul. Piłsudskiego 6 – renowacja maszyn
- Elektrownia Miejska przy ul. Zgoda 2 – produkcja energii elektrycznej
- Drukarnia przy ul. Piłsudskiego 70
- Zakład Mechaniczny przy ul. Piłsudskiego 90
- Fabryka Wód Gazowanych przy ul. Warszawskiej 59
- Spółdzielnia Rzeźnicza przy ul. Warszawskiej 40
- Octownia przy ul. Bulwarnej 23
- Kaszarnia przy ul. Piłsudskiego 7
- Kaszarnia przy ul. Rynek 3
- Wiatrak i Kaszarnia przy ul. Krakowskiej 4²⁰⁴.

Pisząc o przemyśle w Mińsku należy poświęcić uwagę na jeszcze jeden zakład przemysłowy. Nie znajdował się on jednak w samym mieście lecz we wsi Stojadła, przyległej do zachodniej granicy Mińska. Była to istniejąca od 1928 roku Fabryka WYROBÓW METALOWYCH²⁰⁵. Fabryką kierował jej założyciel – J. Fogelnest a dyrektorem był jego brat – B. Fogelnest. Administracją fabryki zajmował się M. Korał²⁰⁶. W budynku wybudowanym dużo wcześniej²⁰⁷ rozpoczęto produkcję nakryć stołowych z blachy nierdzewnej i aluminiowej. Po otwarciu Zakładu pracowało w nim początkowo 30 pracowników w tym 4 kobiety i 4 młodocianych robotników. Mimo narastającego kryzysu gospodarczego fabryka zwiększała produkcję, gdyż nakrycie nierdzewne były tańsze od tzw. platerów, a uboższa ludność nabywała tanie łyżki aluminiowe i noże z drewnianym trzonkiem. Zwiększanie produkcji pociągało za sobą wzrost zatrudnienia. W 1931 roku pracowało w zakładzie 126 osób, w tym 33 kobiety i 12 młodocianych. Przed 1939 rokiem w fabryce pracowało 150 osób, głównie ze Stojadeł, Mińska

²⁰² APW, oddział Otwock, *Akta...*, sygn. 605. k.1.

²⁰³ Ibidem, k. 3.

²⁰⁴ Ibidem, sygn. 574. k. 56.

²⁰⁵ W. Wójcik, *Fabryka WYROBÓW METALOWYCH w Stojadłach w latach 1928 – 1988*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 4, cz. I, Mińsk Mazowiecki 1997 – 1998, s. 33.

²⁰⁶ Ibidem, s. 35.

²⁰⁷ Mieściła się w nim przed 1928 rokiem Fabryka Mebli Giętych i Ram do Obrazów. Budynek zbudowano w 1908 roku z czerwonej cegły. Ibidem, s. 34.

i okolicznych wsi²⁰⁸.

W czasie okupacji zakład jako mienie pożydowskie został przejęty przez zarząd niemiecki i komisarzem został Alfred Witte, Polak z okolic Stojadł, który wcześniej przyjął obywatelstwo niemieckie. Dyrekcja zakładu niestety podzieliła los Żydów polskich – wszyscy zginęli podczas powstania w Getcie Warszawskim. Podczas tego okresu asortyment wyrobów w fabryce nie zmienił się. Poszerzył się tylko o wyroby z żelaza jak siekiery, motyki, śrubokręty oraz sprzęt saperski dla potrzeb wojska.

Okres okupacji nie był czasem spokoju dla robotników, którzy działali w ruchu oporu. Przeprowadzali oni różne akcje sabotażowe. Uszkodzali maszyny i urządzenia, opóźniając przez to produkcję. Odczuł to w sposób znaczny okupant.

Tuż przed sierpniem 1944 okupant wycofujący się na zachód przed naporem Armii Czerwonej wywiózł z terenu fabryki co cenniejsze urządzenia. Po wyzwoleniu przestępcy i złodzieje zaczęli grabić pozostałe mienie. Wówczas załoga nie pozostała bierna wobec takiego stanu rzeczy. Powstał natychmiast 9 – osobowy Komitet Fabryczny złożony z robotników (Józef Woźniak, Aleksander Leszek, Czesław Rek, Stanisław Krusiewicz, Stanisław Kruszewski i inni). Wśród tej grupy był początkowo również komisarz sowiecki. Kontrolę nad komitetem sprawował Wydział Przemysłu i Handlu ówczesnego Starostwa Powiatowego w Mińsku Mazowieckim. Oficjalna nazwa fabryki brzmiała: Fabryka Wyrobów Metalowych J. Fogelnest S – cy pod Tymczasowym Zarządem Państwowym w Stojadłach. Komitet Fabryczny działał do czasu powołania Kierownictwa Fabryki. Pierwszym kierownikiem zakładu został w 1944 roku inż. Zenon Krakowski pełniący swą funkcję do 1946 roku. Następnie powołano na to stanowisko Aleksandra Zagańczyka. Funkcję kierownika technicznego pełnił Czesław Rek. W 1950 roku na kierownika fabryki powołany zostaje Wacław Gut, który przybył z Fabryki Urządzeń Dźwigowych w Mińsku Mazowieckim.

Od chwili powstania Komitetu Fabrycznego zorganizowano w zakładzie pierwszą powojenną produkcję. A asortymencie produkcji były łyżki i widelce dla potrzeb Armii Czerwonej. Jako materiał do produkcji wykorzystywano aluminium powstałe z przetopu wraków samolotów, zestrzelonych podczas wojny, których w pobliskim terenie było dużo. Napędem wielu maszyn były w tym czasie mięśnie ludzkie. Robotnicy sami tworzyli sobie warsztat pracy. Nikt nie pytał wtedy nikogo za ile będzie pracował. Podejmowano pracę, a zapłatą były artykuły żywnościowe otrzymywane od wojsk radzieckich stacjonujących na tym terenie, w zamian za dostarczane im łyżki aluminiowe.

Na dzień 31 grudnia 1944 roku sporządzono bilans który wykazał majątek stały, obrotowy i inny na sumę 713 197 złotych według cen z 1939 roku. Z takim majątkiem przystąpiła do produkcji Fabryka w Stojadłach zaraz po wyzwoleniu. W tym okresie było duże zapotrzebowanie na nakrycia stołowe i tym samym wytworzyła się sprzyjająca sytuacja do rozwoju fabryki. Najwięcej trudności sprawiło wówczas

²⁰⁸ Ibidem, s. 36.

zdobycie materiałów pomocniczych i narzędzi, co wpływało hamująco na rozwój produkcji.

W 1946 roku Fabryka w Stojadłach została przejęta przez Zarząd Warszawskiej Dyrekcji Państwowego Przemysłu Miejsowego z siedzibą w Pruszkowie. W dalszym ciągu następuje wzrost produkcji nakryć aluminiowych, których roczną produkcję liczy się już w setkach tysięcy sztuk.

W 1948 roku na mocy Orzeczenia Ministra Przemysłu i Handlu Nr 22 z dnia 12. IV. 1948 roku, ogłoszono w Monitorze Polskim nr 44 z dnia 30. IV. Fabryka Wyrobów Metalowych w Stojadłach została przejęta na własność państwa²⁰⁹.

Wspomniane zostały najważniejsze zakłady przemysłowe w Mińsku Mazowieckim oraz Fabryka Wyrobów Metalowych w Stojadłach. Zakłady te przetrwały II wojnę światową i prowadziły działalność po wyzwoleniu. Nie wszystkim zakładom było to jednak dane. Część z nich zostało zniszczonych i spalonych podczas działań wojennych. Dlatego od maja 1945 roku gmina miejska otrzymała rozporządzenie od Wydziału Przemysłu Urzędu Województwa Warszawskiego w którym musiała zabezpieczyć zakłady które znajdowały się na jej terenie i które na skutek wojny były nieczynne ale bez należytej opieki ulegają dalszemu zniszczeniu i rozkradaniu przez złodziei. Były to głównie gorzelnie, tartaki i młyny spalone przez wycofujące się wojska niemieckie na terenie gminy Mińsk. Wydział Przemysłu zobowiązywał Milicję Obywatelską lub wynajętych ludzi do pilnowania takich miejsc i pokrywał koszty.²¹⁰

Część zakładów została także zlikwidowana przez ich nierentowność. Przykładem jest Warsztat Kołodziejski Jana Kłosa przy ulicy Świętokrzyskiej 2, zamknięty w lipcu 1944 roku. Właściciel w liście do władz miasta jako przyczynę zamknięcia wskazał nieopłacalność interesu²¹¹.

Z jeszcze innego powodu ludzie zamykali zakłady w okolicach dworca kolejowego. Przyczyną z kolei był wielokrotnie już wspomniany w pracy ostrzał artyleryjski miasta przez „Bertę”. Z tego powodu zamknięty został Zakład Położniczy Klementyny Sienkiewicz przy ulicy Piłsudskiego 70²¹².

*

Przemysł w Mińsku Mazowieckim w pierwszych latach powojennych notował rozwój. Zakłady które przetrwały II wojnę światową powoli odbudowywały zniszczenia materialne i zwiększały produkcję. W krótkim okresie jednak zostały przejęte przez państwo i często funkcjonowały tak przez cały okres PRL – u. Upadek systemu i prywatyzacja stał się przyczyną nierzadkich kłopotów. Okresu tego „nie doczekała” Fabryka Wyrobów Metalowych w Stojadłach zamknięta w 1988 roku.

²⁰⁹ Ibidem, s. 39 - 40.

²¹⁰ APW, oddział Otwock, *Akta...*, sygn. 574. k. 19.

²¹¹ Ibidem, k. 46.

²¹² Ibidem, k. 15.

**

W latach 1944 – 1948 najważniejszym zakładem przemysłowym była Fabryka Urządzeń Dźwigowych. To ten zakład przyniósł już przed wojną rozgłos miastu Mińsk Mazowiecki i walnie przyczynił się do rozwoju ośrodka miejskiego. Po wojnie szybko został odbudowany i wznowił produkcję. Drugim znaczącym zakładem była Fabryka Wyrobów Metalowych w Stojadłach, jej wyroby znane były w całym kraju. W latach 50tych do tej dwójki dołączył kolejny zakład który rozświetlił miasto. Był to Zakład Naprawy Taboru Kolejowego (ZNTK) zbudowany w południowo – zachodniej części miasta, między linią kolejową Warszawa – Siedlce a Kruszę – Pilawa. Z czasem dołączyły kolejne mniejsze acz znaczące zakłady przemysłowe. Niewątpliwie należy stwierdzić na tej podstawie że Mińsk Mazowiecki w latach Polski ludowej był znaczącym ośrodkiem przemysłowym. Droga ku temu rozpoczęła się w latach międzywojennych a w latach 1944 – 1948 była kontynuowana.

ZAKOŃCZENIE

Historia Mińska Mazowieckiego w latach 1944 – 1948 nie różniła się w radykalny sposób od dziejów miast podobnej wielkości na wschód od Wisły w całym kraju. Nie obfitowała w spektakularne wydarzenia i sensacyjne wątki które zainspirowałyby miłośników historii w szerokim spektrum w całym kraju. Nie żałuję jednak że podjąłem się napisania tej pracy i być może kontynuować będę w przyszłości monografię miasta, opisując lata późniejsze. Praca ta była dla mnie, mieszkańca miasta ciekawym przeżyciem i doświadczeniem i sądząc po prośbach o udostępnienie znajomych zamieszkałych w Mińsku głęboko wiem że jest potrzebna. Uważam że warto poświęcić się zgłębianiu historii regionalnej. Może nie jest ona tak porywająca dla mas, nie tworzy teorii spiskowych dziejów ale dla miłośników regionu jest cennym źródłem wiedzy historycznej.

Opisywanie dziejów mojego miasta w tych właśnie latach dało mi sporo do myślenia i dało odpowiedź na kilka pytań które przed rozpoczęciem badań nurtowały mnie. Przede wszystkim potwierdziła się teza o niewielkich zniszczeniach miasta podczas II wojny światowej. Faktycznie, miasto materialnie nie ucierpiało tak, jak niektóre porównywalne wielkością ośrodki miejskie, jednak należy podkreślić że zniszczenia które były zostały sprawnie odbudowane.

Akcja „Burza” i polscy partyzanci faktycznie wyzwolili miasto od okupacji niemieckiej. Armia Czerwona wkroczyła do miasta już wyzwolonego więc mit o Mińsku wyzwolonym przez Sowieców popularyzowany szczególnie w latach PRL – u nie ma tu racji bytu. Z drugiej strony jakby nie patrzeć, AK – owcy wkroczyli do miasta na skutek ewakuacji wojsk niemieckich przed zbliżającą się Armią Czerwoną, więc pośrednio to właśnie żołnierze radzieccy przyczynili się do wyzwolenia miasta pod koniec lipca 1944 roku.

Spółeczeństwo miasta może i nie witało Armii Czerwonej z entuzjazmem i jako „wyzwalców”. Nie traktowano jednak żołnierzy jak nowych okupantów. Relacje mieszkańców z żołnierzami radzieckimi były co najmniej poprawne, nie rzadko nawiązywały się sympatie i znajomości stacjonujących w domach Mińszczyzan oficerów i zwykłych żołnierzy.

Władza ludowa która wraz z Armią Czerwoną rozpoczęła rządy w mieście, faktycznie nie przebiegała w środkach jeśli chodzi o metody instalowania rządów. Współpracowano ściśle z NKWD a później z utworzonymi w Mińsku M.O. oraz Powiatowym Urzędem Bezpieczeństwa. W ten sposób ucierpiało wielu zaangażowanych po przeciwnej stronie politycznej mieszkańców, m. in. pierwszy burmistrz miasta po wyzwoleniu Hipolit Konopka brutalnie zamordowany oraz wielu byłych partyzantów AK działających w terenie oraz zwykłych przypadkowych mieszkańców miasta.

W drugiej połowie roku 1944 więcej strachu niż komunizm napędzało mieszkańców działa „Berta” ostrzeliwujące miasto aż z pod Pruszkowa. Wielu Mińszczyzan musiało opuścić swoje domy, niestety nie obyło się bez ofiar śmiertelnych i zniszczeń

materiałnych.

Większość mieszkańców miasta z apatią przyjęła nowe władze komunistyczne. Ludność zajęta odbudową dobytku, poszukiwaniem bliskich oraz poszukiwaniem „świętego spokoju” była zbyt zmęczona by walczyć z nową władzą, mimo że w duchu nie była z niej zadowolona. Z czasem zresztą to niezadowolenie trochę się wyciszyło, gdyż władzę mimo okrucieństw w stosunku do pozycji, dość racjonalnie gospodarowały miastem w tych pierwszych latach, nie dopuszczając do bezrobocia, deficytów budżetowych oraz braku pomocy socjalnej. Władzę, ze względu na okrucieństwo trzeba jednak ocenić surowo, należy jednak pamiętać by w tych surowych ocenach nie zapędzać się zbyt daleko, gdyż zarówno w MRN jak i przede wszystkim w oświacie było mnóstwo ludzi zasłużonych w okresie okupacji jak i po dla odbudowy miasta i stawianie ich osiągnięć na równi ze zbrodniarzami, wrzucanie tych ludzi do „jednego worka” z takimi postaciami jak Stanisław Dąbrowski byłoby niesprawiedliwością.

Mińsk Mazowiecki w latach 1944 – 1948 „ochłonał” po działaniach wojennych. Odbudowano szkolnictwo powstały nawet w tak krótkim okresie nowe placówki szkół ponadpodstawowych. Dekada lat 50tych rozpoczęła bardzo intensywny rozwój ośrodka miejskiego. Rozkwit Fabryki Urządzeń Dźwigowych, budowa Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego, ponowna elektryfikacja kolei, rozwój budownictwa mieszkaniowego itp. Wszystko to było możliwe dzięki bliskiemu położeniu stolicy, dobrze wykorzystanym okresie powojennym ale także i małych zniszczeniach miasta. Muszę jednak podkreślić że słowa „rozwój” używam przez pryzmat całego kraju. Nie zapominam jednak że miasto jak i kraj były pod rządami komunistów. Słowa „rozwój” używam mając to na uwadze i pamiętając o cierpieniach księży, ludności cywilnej, AK, PSL, o nieprzyjętym Planie Marshalla, o niewydolnej gospodarce centralnie sterowanej itp. Przyjmując te warunki i siłą rzeczy godząc się z nimi podkreślam rozwój miasta. Nie wiem jak by ten rozwój wyglądał gdyby losy naszego kraju potoczyły się inaczej, gdyby żelazna kurtyna „spadła” np. na linię Curzona. Gdybanie jednak to nie historia tylko fantastyka a ja starałem się podkreślić wnioski z moich własnych obserwacji.

Swoją pracę udowadniam, że nie należy oceniać całej epoki zbiorowo jako zło tylko osądzać ludzi za to zło odpowiedzialnych. Nie bohaterskich nauczycieli którzy własnymi rękami odbudowywali oświatę, nie bohaterskich żołnierzy AK a później partyzantów, którzy walczyli o demokratyczną Polskę, nie działaczy MRN którzy zamiast gnębić ludność starali się zrobić coś dobrego dla miasta w realiach nowej władzy. I wreszcie nie należy osądzać ludzi którzy po wyczerpującej wojnie pragnęli prowadzić spokojne życie. Czasy się zmieniają ale człowiek nie. Zawsze byli, są i będą dobrzy i źli ludzie. Tak też to wyglądało w Mińsku Mazowieckim w tym okresie i należy o tym pamiętać.

BIBLIOGRAFIA

I. ŹRÓDŁA

A. Archiwum Państwowe Miasta Stołecznego Warszawy oddział w Otwocku:

1. Inwentarz Archiwalny, t. XXXIX, *Fabryka Urządzeń Dźwigowych w Mińsku Mazowieckim cz. 2*, opr. T. Walczak, Otwock 1977
2. *Akta miasta Mińsk Mazowiecki 1877 – 1949* sygnatura:
 - 575
 - 540
 - 582
 - 557
 - 546
 - 564
 - 605
 - 567
 - 606
 - 549
 - 563
 - 544
 - 574
3. *Fabryka Urządzeń Dźwigowych w Mińsku Mazowieckim*, sygnatura:
 - 17
 - 113
 - 173

B. Archiwum Państwowe w Siedlcach:

1. *Akta miasta Mińsk Mazowiecki 1918 – 1950*, sygnatura:
 - 18

C. Relacje ustne:

1. Relacja Krystyny Tkacz z dnia 4. I. 2010 roku

II. OPRACOWANIA:

A. Opracowania zwarte:

1. Eisler Janusz, *Zarys dziejów politycznych Polski 1944 – 1989*, Warszawa 1992
2. Maliszewski Andrzej, *Z zakurzonych pól i pożółkłych kartek*, Mińsk Mazowiecki 2001
3. Michalski Albin, *Wspomnienia*, Miłosna 1999
4. *Monografia Szkoły Podstawowej nr 1 im. Mikołaja Kopernika w Mińsku*

Mazowieckim, Mińsk Mazowiecki 2005

5. Mówiński Franciszek, *Szumcie wierzby*, Warszawa 1972
6. Semsch Jerzy, *Szkoły Budowlane w Mińsku Mazowieckim 1945 – 2000*, Mińsk Mazowiecki, 2000

B. Artykuły:

1. Bajska – Pelka Zofia, *Była taka szkoła w Mińsku Mazowieckim*, Rocznik Mińskomazowiecki, zeszyt nr 2, Mińsk Mazowiecki 1995 – 1996
2. Barcikowski Kazimierz, *Z mazowieckich wsi*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 14, Mińsk Mazowiecki 2006
3. Czajka Jadwiga, *Biblioteka Pedagogiczna w Mińsku Mazowieckim 1945 – 2000*, Rocznik Mińskomazowiecki, zeszyt nr 9, Mińsk Mazowiecki 2002
4. Chruścielewski Tadeusz, *Halina Wieczorkiewiczówna – ostatnia paniutka” w Mińsku i nie tylko*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 5, Mińsk Mazowiecki 1999
5. Gałęzewski Eligiusz Zbigniew, *Armia Krajowa Obwodu „Mewa – Kamień” w czasie „Burzy” i po upadku Powstania Warszawskiego*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 8, Mińsk Mazowiecki 2001
6. Garbaczewski Jerzy, *Kalendarium dziejów Mińska Mazowieckiego i powiatu – uzupełnienie 1834 – 1950*, Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 5, Mińsk Mazowiecki 1999
7. Garbaczewski Jerzy, *Szkolnictwo w Mińsku Mazowieckim i powiecie do 1939 roku*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 4, część 2, Mińsk Mazowiecki 1997 – 1998
8. Garbaczewski Jerzy, *Uzupełnienie do kalendarium Mińska Mazowieckiego i powiatu mińskiego*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 8, Mińsk Mazowiecki 2001
9. Garbaczewski Jerzy, *Uzupełnienie do kalendarium Mińska Mazowieckiego i powiatu mińskiego wiek XX*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 11, Mińsk Mazowiecki 2003 – 2004
10. Gnoiński Stanisław, *Wyzwolenie, wspomnienia – lipiec 1944 – wrzesień 1945r.*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 4 część 1, Mińsk Mazowiecki 1997 – 1988
11. Grzeszak Julian, *Służba Zdrowia*, [w:] *Dzieje Mińska Mazowieckiego 1421 – 1971*, red. naukowy J. Kazimierski, Warszawa 1976
12. Górka Maria, *Sytuacja oświaty i szkolnictwa w powiecie mińskim w latach 1944 – 1948*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 8, Mińsk Mazowiecki 2001
13. Górka Maria, Janina Przyłucka, *90 – lecie ZNP w Oddziale Mińsk Mazowiecki*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 3, 1995 - 1996
14. Kazikowski Stanisław, *Himilbachowa pompka czyli mokre „tajemnice”*

- mińskiego lumpenproletariatu, ale nie tylko*, Rocznik Mińskomazowiecki, zeszyt nr 15, Mińsk Mazowiecki 2007
15. Kazikowski Stanisław, *Wspomnienia mińskomazowieckie, cz. IV – ostatnia: 31.07.1944 – 31.08.1947*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 15, Mińsk Mazowiecki 2007
 16. Krzewiński Aleksander, *Mińsk Mazowiecki w okresie Polski ludowej*, [w:] *Dzieje Mińska Mazowieckiego 1421 – 1971*, red. naukowy J. Kazimierski, Warszawa 1976
 17. Krzewiński Aleksander, *Z dziejów Fabryki Urządzeń Dźwigowych w Mińsku Mazowieckim*, [w:] *Dzieje Mińska Mazowieckiego 1421 – 1971*, red. naukowy J. Kazimierski, Warszawa 1976
 18. Kuligowski Janusz, Szczypiorski Krzysztof, *Kalendarium miasta Mińsk Mazowiecki*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 3, Mińsk Mazowiecki 1995 – 1996
 19. Kuligowski Janusz, *Nazwy mińskich ulic*, „Rocznik Mińskomazowiecki” zeszyt nr 12, Mińsk Mazowiecki 2004
 20. Kuligowski Janusz, *Prasa Mińska Mazowieckiego do 1989 roku*, Rocznik Mińskomazowiecki, zeszyt nr 9. Mińsk Mazowiecki 2002
 21. Luśnia Roman, *Dzieje oświaty i szkolnictwa podstawowego w powiecie Mińsk Mazowiecki w latach 1945 – 1975*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 4, część 2, Mińsk Mazowiecki 1997 – 1998
 22. Łukasiak Arkadiusz, *Była taka fabryka – historia zakładów „Rudzki i S –ka*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 17, Mińsk Mazowiecki 2009
 23. Madrak Stanisław, *Akcja „Burza” w Obwodzie „Mewa – Kamień*”, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 2, Mińsk Mazowiecki 1994
 24. Orliński Jarosław, *Operacja „Burza” w Obwodzie Mińskomazowieckim*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 11, Mińsk Mazowiecki 2003/2004
 25. Popiel Paweł, *Ruch ludowy i ludowcy w powiecie Mińsk Mazowiecki*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 14, Mińsk Mazowiecki 2006
 26. Raczyński „Radek” Marian, *„Burza” w Warszawskim Podokręgu Wschodnim AK „Białowieża” na przykładzie obwodu Mińsk Mazowiecki - „Mewa”, „Jamnik”, „Kamień*”, „Rocznik Mińskomazowiecki” zeszyt nr 12, Mińsk Mazowiecki 2004
 27. Rajńsz Edmund, *Wydarzenia 1939 – 1945*, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 5, 1999
 28. Rykowska Krystyna, *Powstanie i organizacja władzy ludowej*, [w:] *Dzieje Mińska Mazowieckiego 1421 – 1971*, red. naukowy J. Kazimierski, Warszawa 1976
 29. Sadowski „Bitny” Bolesław, *Wspomnienia z III Ośrodka AK Obwodu „Mewa – Kamień*, Rocznik Mińskomazowiecki, zeszyt nr 4, 1997/1998
 30. Wójcik Władysław, *Fabryka Wyrobów Metalowych w Stojadłach w latach*

1928 – 1988, „Rocznik Mińskomazowiecki”, zeszyt nr 4, cz. I, Mińsk Mazowiecki 1997 – 1998

31. Wójcik Władysław, Wójcik Tadeusz, *Jest taka miejscowość – Transbór*, Rocznik Mińskomazowiecki, zeszyt nr 4, cz. II, Mińsk Mazowiecki 1997 – 1998
32. Zwierzyński Franciszek, *Wyzwolenie miasta*, MIM, nr 60, VIII 1995

III. INTERNET

1. <http://www.sp2.edu.pl/> z historii szkoły/

SPIS TABEL

- a. Tabela nr 1. Zmiany nazw ulic Mińska Mazowieckiego z dnia 3. VIII 1945 roku – s. 35 - 36**
- b. Tabela nr 2. Sprawozdanie z wykonania budżetu administracyjnego za rok 1946 – wydatki – s. 40 – 41**
- c. Tabela nr 3. Sprawozdanie z wykonania budżetu administracyjnego za rok 1946 – dochody – s. 41 – 42**
- d. Tabela nr 4. Sprawozdanie z wykonania budżetu administracyjnego za rok 1947 – wydatki – s. 43 – 44**
- e. Tabela nr 5. Sprawozdanie z wykonania budżetu administracyjnego za rok 1946 – dochody – s. 44 – 45**
- f. Tabela nr 6. Wykaz radnych Miejskiej Rady Narodowej – 15. IX. 1947 – s. 46 – 49.**